

EUROPAEUM.

OST-WEST-ZENTRUM DER UNIVERSITÄT REGENSBURG

NATIONALE TARAS-SHEVCHENKO-UNIVERSITÄT KIEW

Mehr Zivilgesellschaft für mehr Demokratie und Lebensqualität

*Громадянське суспільство:
шлях до демократії та
підвищення якості життя*

Projektdokumentation
Kiew – Regensburg

Universität Regensburg

UNIVERSITÄT REGENSBURG

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА

DAAD

EUROPAEUM.
OST-WEST-ZENTRUM DER UNIVERSITÄT REGENSBURG

NATIONALE TARAS-ŠEVČENKO-UNIVERSITÄT KIEW

Mehr Zivilgesellschaft
für mehr Demokratie
und Lebensqualität

Громадянське суспільство:
шлях до демократії та
підвищення якості життя

Projektdokumentation
Kiew – Regensburg

Zum Projekt

Maxim Gatskov

Das Schlagwort „Zivilgesellschaft“ wurde in Europa und in der Welt nicht zuletzt im Zuge des Widerstandes gegen die kommunistische Herrschaft in Mittel-, Ost- und Südosteuropa wiederentdeckt. In den nachfolgenden 20 Jahren konnten zivilgesellschaftliche Strukturen der jungen Demokratien zwar einige bedeutende Erfolge für sich verbuchen, im Vergleich zum „alten Europa“ bleibt die Zivilgesellschaft (verstanden als nicht-staatlicher, nicht-kommerzieller, sog. „Dritter Sektor“) in diesen Ländern jedoch noch unterentwickelt. Die Ukraine, wo die „Orangene Revolution“ ihren Erfolg zum Großteil zivilgesellschaftlicher Selbstorganisation schuldet, bedarf gerade nach dem jüngsten Machtwechsel und augenscheinlicher Machtverschiebung zugunsten des Staates weiterer Unterstützung auf dem Weg in die demokratische Zivilgesellschaft.

Neben dieser leitenden Erkenntnis folgte das Europaforum der Universität Regensburg in seinem Projektantrag der Idee, dass eine entwickelte Zivilgesellschaft nicht „nur“ zu mehr Demokratie führt, sondern – was sowohl von sozialwissenschaftlicher Theorie als auch sozialpolitischer Praxis leicht übersehen werden kann – auch mehr Lebensqualität im Alltag bedeutet. Zivilgesellschaftliche Strukturen – Initiativen, Vereine, Verbände – vermitteln zum einen zwischen dem Individuum und dem Staat und bündeln zum anderen Interessen, die von der Marktwirtschaft nicht bedient werden (können).

Das vom DAAD geförderte Austauschprojekt „Mehr Zivilgesellschaft für mehr Demokratie und mehr Lebensqualität“ hatte zum Ziel, den Studierenden der Universität Regensburg und der Nationalen T.-Ševčenko Universität Kiew vergleichende Einblicke in die Entwicklung von Zivilgesellschaften der beiden Länder Ukraine und Deutschland zu vermitteln. Das Seminar war an folgenden Fragestellungen orientiert: Inwiefern ist die Zivilgesellschaft als ein tragender Aspekt einer modernen Demokratie anzusehen? Wie ist zivilgesellschaftliche Entwicklung mit der politischen Kultur des jeweiligen Landes verbunden?

Про проект

Максим Гацков

Поняття „громадянське суспільство“ знову стало актуальним у Європі та в світі не в останню чергу в рамках протистояння комуністичному пануванню у Центральній, Східній і Південно-Східній Європі. Хоча у наступні 20 років структури громадянського суспільства молодих демократій досягли певних успіхів, проте у порівнянні зі „старою Європою“ громадянське суспільство (під цим терміном тут розуміється сукупність недержавних некомерційних організацій, так званий „третій сектор“) в цих країнах залишається ще недостатньо розвиненим. В Україні, де „Помаранчева революція“ завдячує своїм успіхом більшою мірою громадянській самоорганізації, саме після останньої зміни влади та очевидних зсувів у співвідношенні сил на користь держави зростає потреба подальшої підтримки демократичного громадянського суспільства.

Беручи до уваги ці важливі обставини, центр Europaforum Регенсбурзького університету при підготовці проекту також виходив з того, що розвинене громадянське суспільство не тільки сприяє розвитку демократії, але й – що легко може залишитись без уваги як соціологічної теорії, так і соціально-політичної практики – в повсякденності означає покращення якості життя. Структури громадянського суспільства – ініціативи, товариства, об'єднання – з одного боку, виступають посередниками між особою та державою, а з іншого боку, обслуговують інтереси, які не може задовольнити ринкова економіка.

Проект „Громадянське суспільство: шлях до демократії та підвищення якості життя“, профінансований Німецькою службою академічних обмінів (DAAD), мав на меті шляхом взаємних візитів ознайомити студентів Регенсбурзького університету та Київського національного університету імені Тараса Шевченка з порівняльним аналізом розвитку громадянського суспільства в обох країнах: Україні та Німеччині. Програма семінару була зорієнтована на такі питання: у

Welche zivilgesellschaftlichen Organisationen zeigen erkennbare Präsenz im ukrainischen und deutschen öffentlichen Raum? Was leisten sie für die Stärkung der Demokratie und für andere Aspekte des gesellschaftlichen Lebens? Welche zivilgesellschaftlichen Strukturen fehlen?

Das Seminarprogramm bestand aus zwei Teilen: dem Besuch Regensburger Studierender in Kiew (10.–17. April 2011) und dem Gegenbesuch der Kiewer Studierenden in Regensburg (2.–9. Oktober 2011).

Um die Problemlösungskapazität der Zivilgesellschaft auf verschiedenen Ebenen aufzuzeigen sowie Zusammenhänge zwischen formellen und informellen, an den staatlichen oder wirtschaftlichen Sektor eng angeknüpften und autark agierenden, größeren und kleineren Organisationen zu erschließen, wurde die gesamte Bandbreite zivilgesellschaftlicher Akteure abgedeckt: auf der Makro-, Meso- und Mikroebene. Erfahrungen aus den praxisorientierten Gesprächen mit den Vertretern von Organisationen bildeten den Hintergrund für die Fachvorträge von Experten sowie Referate und Diskussionsrunden der Projektteilnehmer.

Die vorliegende Broschüre dokumentiert die Inhalte des Projekts und enthält Reflexionen der Teilnehmer und Projektinitiatoren bzw. -leiter zur zivilgesellschaftlichen Problematik in der Ukraine und in Deutschland.

якій мірі громадянське суспільство є фундаментом сучасної демократії? Як пов'язаний розвиток громадянського суспільства з політичною культурою відповідної країни? Які громадські організації займають помітне місце в українському та німецькому публічному просторі? Який внесок вони роблять у зміцнення демократії та в інші аспекти суспільного життя? Яких громадянських структур бракує?

Програма семінару складалася з двох частин: візиту реґенсбурзьких студентів до Києва (з 10 до 17 квітня 2011 року) та візиту у відповідь київських студентів до Реґенсбурга (з 2 до 9 жовтня 2011 року).

Щоб показати здатність громадянського суспільства до вирішення проблем на різних рівнях, а також виявити зв'язки між формальними та неформальними, великими і малими організаціями, між тими, які тісно пов'язані з державним або економічним секторами, і тими, що діють ізольовано від інших, був залучений увесь спектр громадських організацій: на макро-, мезо- та мікрорівнях. Результати ознайомлення з діяльністю громадських організацій у ході розмов з їх представниками стали підґрунтям для фахових доповідей експертів, а також презентацій та дискусій учасників проекту.

Пропонована брошура віддзеркалює тематичний зміст проекту і містить роздуми учасників та ініціаторів/керівників проекту щодо проблематики громадянського суспільства в Україні та Німеччині.

Inhalt

- 10** *Walter Koschmal*
Auf dem Weg zu einer globalen Zivilgesellschaft?
- 14** *Interview mit Oleksandr Ivanov*
„Der Tote packt den Lebenden“ oder Wie veraltete Denkweisen die Entwicklung des Landes behindern
- 19** *Jan-Philipp Neetz*
Postkommunistische Systemtransformation und Zivilgesellschaft
- 22** *Anita Grabska*
Ukrainische Zivilgesellschaft im Kontext der Transformation
- 25** *Ksenija Gatskova und Lisa Kitter*
Politische Kultur: das Konzept und seine Anwendung auf die Ukraine der Gegenwart
- 32** *Andrii Dvornikov und Martina Friedsmann*
Staat und Zivilgesellschaft in der Ukraine
- 36** Stimmen der Teilnehmer [I]
- 41** *Alexandra Beck, Maksym Rassamakin und Viktoriia Stepanova*
Vom Untertanen zum aktiven Bürger: Zivilgesellschaft in einer etablierten Demokratie
- 46** *Simon Hümmrich-Welt und Maxim Gatskov*
Zivilgesellschaftliches Engagement in Deutschland
- 51** Stimmen der Teilnehmer [II]

Зміст

- Вальтер Кошмаль*
На шляху до глобального громадянського суспільства?
- Інтерв'ю з Олександром Івановим*
Мертвий хапає живого, або застаріле мислення стримує розвиток країни
- Ян-Філіпп Неєтц*
Посткомуністична трансформація та громадянське суспільство
- Аніта Грабська*
Українське громадянське суспільство у контексті трансформації
- Ксенія Гацкова та Ліза Кіттер*
Політична культура: концепція та її застосування до сучасної України
- Андрій Дворніков та Мартіна Фрідсман*
Держава та громадянське суспільство в Україні
- Голоси учасників [I]
- Александра Бек, Вікторія Степанова і Максим Рассамакін*
Від підданих до активних громадян: громадянське суспільство в країні усталеної демократії
- Сімон Хюммріх-Вельт і Максим Гацков*
Громадянська активність у Німеччині
- Голоси учасників [II]

<i>Michal Havlat und Viktoriia Kalinichenko</i> Die Makroebene der Zivilgesellschaft	<i>Міхал Хавлат та Вікторія Калініченко</i> Макрорівень громадянського суспільства	54
<i>Katrin Schäfer und Iryna Kyrylova</i> Altstadtfreunde von Kiew und Regensburg: Ein Ziel – zwei Welten	<i>Катрін Шефер та Ірина Кирилова</i> Захисники старого Києва та старого Регенсбурга: одна мета – два світи	58
Stimmen der Teilnehmer [III]	Голоси учасників [III]	61
<i>Heinrich Haußmann</i> Tauschringe: lokale zivilgesellschaftliche Wirtschaftsmodelle	<i>Гайнріх Гаусман</i> Мережі обміну: місцеві громадянські економічні моделі	65
<i>Stefanie Stückler und Ruslana Titarenko</i> „Wächter des Rechts“	<i>Штефані Штюклер і Руслана Тітаренко</i> „Правова варта“	69
<i>Anna Mayer und Viktoriia Pustynikova</i> Jugendorganisationen im Bildungsbereich	<i>Анна Майєр і Вікторія Пустинікова</i> Молодіжні організації у сфері освіти	74
Stimmen der Teilnehmer [IV]	Голоси учасників [IV]	79
<i>Maxim Gatskov</i> Eine Schlussbetrachtung	<i>Максим Гацков</i> Заключне слово	81
Teilnehmer	Учасники	86
Projektteam	Команда проекту	92
Bibliographie	Бібліографія	94
Abbildungsverzeichnis	Список графічних зображень	95
Impressum	Impressum	97

Auf dem Weg zu einer globalen Zivilgesellschaft?

Prof. Dr. Walter Koschmal

Der Anarchismus kommt aus dem Osten, dank Nestor I. Machno (1888-1934) nicht zuletzt aus der Ukraine. Ein Kernprinzip des Anarchismus bei Petr A. Kropotkin (1842-1921) ist die „gegenseitige Hilfe“ (vzaimnaja pomošč'). Kropotkin setzt dieses Kooperationsprinzip, das bereits Charles Darwin (1809-1882) in seiner Evolutionslehre neben dem Konkurrenzprinzip postuliert, bewusst gegen die Herrschafts- und Gewaltstrukturen, die von dem einen Herrscher, dem Zaren, ausgehen. Wenn Alexis de Tocqueville (1805-1859) für die amerikanische Demokratie „Zusammenschlüsse“ als jenes Mittel propagiert, das in den demokratischen Völkern die „mächtigen Einzelnen ersetzen“ soll, dann ist er an dieser Kernidee des Anarchismus ganz nahe dran.

Hier sind sich Ost und West einander offensichtlich näher, als der Vergleich verschiedener zivilgesellschaftlicher Parameter in der Ukraine und in Deutschland in den vorliegenden Beiträgen dies vermuten lässt. Allzu oft scheinen eher gravierende Unterschiede, ja Antithesen zwischen beiden Gesellschaften auf. Der Vergleich ist als Methode der Erkenntnis wichtig. Der Vergleich sollte aber auch inspirieren und – in unserem Fall – zu neuen Initiativen führen, Wege zivilgesellschaftlichen Handelns aufzuzeigen.

Er sollte aber nicht darin stagnieren, dass der eine immer die Nase vorne hat und der andere als „unterentwickelt“ chancenlos und abgeschlagen hinterher hechelt. Das könnte lähmend wirken und letztlich beiden schaden. Wovon man sich allerdings verabschieden muss, ist die Hoffnung auf kurzfristige Änderungen angesichts sehr unterschiedlicher gesellschaftlicher Gegebenheiten und kulturhistorischer Entwicklungen in beiden Ländern. Es geht bei der Herausbildung von Zivilgesellschaften nicht um radikale Brüche, sondern um langatmige evolutionäre Prozesse.

Der Begriff „Zivilgesellschaft“ impliziert gleichsam, dass damit eine konkrete Gesellschaft gemeint sein könnte, z. B. die deutsche oder die ukrainische. Tatsächlich geht es um die eine und die andere konkrete Gesellschaft. Es geht im Kern aber auch um

На шляху до глобального громадянського суспільства?

Професор Вальтер Кошмал

Анархізм походить зі Сходу, а завдяки Нестору Івановичу Махно (1888-1934) – також і з України. Одним з центральних елементів анархізму за Петром Олексійовичем Кропоткіним (1842-1921) є „взаємодопомога“. Кропоткін свідомо протиставляв цей принцип співробітництва, який згадується і в теорії еволюції Чарльза Дарвіна (1809-1882) поряд з принципом конкуренції, структурам панування і насильства, які походять від одноосібного правителя, царя. З цієї перспективи Алексіс де Токвіль (1805-1859), пропагуючи для американської демократії „згуртовування“ як той засіб, який має замінити для демократичних націй „сильні особистості“, впритул підходить до основної ідеї анархізму.

Очевидно, що Схід і Захід тут ближче один до одного, аніж це випливає із порівняння різних параметрів громадянського суспільства України та Німеччини у запропонованих нижче доробках. Занадто часто виривають різкі відмінності, навіть антитези між двома суспільствами. Порівняння є важливим як метод пізнання. Проте воно має також надихати, а в нашому випадку – спонукати до нових ініціатив, вказувати шляхи для активної громадянської діяльності.

Але не варто зациклюватися на тому, що один завжди йде попереду, а інший як „недорозвинений“ плететься безнадійно за ним з останніх сил. Це може мати паралізуючий вплив та врешті-решт зашкодити обом. З чим у будь-якому випадку потрібно попроситися, так це з надією на швидкі зміни з огляду на різні суспільні умови та культурно-історичний розвиток обох країн. Формування громадянського суспільства вимагає не радикальних зламів, а тривалих еволюційних процесів.

Сам термін „громадянське суспільство“ передбачає також, що під ним розуміється певне конкретне суспільство, наприклад, німецьке або українське. Насправді, мова йде і про одне і про інше конкретне суспільство. Проте в основі терміна лежить модель „громадянського суспільства“. Ця модель у свою чергу має бути побудо-

Prof. Dr. Walter Koschmal,

Inhaber des Lehrstuhls für Slavische Philologie und Leiter des Europaeum der Universität Regensburg, ist Hauptinitiator des Workshops „Junge Ukraine und Junges Deutschland debattieren“.

Prof. Koschmal ist Mitherausgeber der Zeitschrift für Slavische Philologie, Mitglied im Zentralen Auswahlausschuss der Alexander-von-Humboldt-Stiftung und war Forschungsgruppenleiter von forost (Forschungsverbund Ost- und Südosteuropa). Seine Forschungsschwerpunkte sind u.a. Vergleichende Slavische Literatur- und Kulturwissenschaft sowie Slavisches Drama und Theater.

**Професор
Вальтер Кошмаль,**

завідувач кафедри славістики та керівник центру Еуроаєт в університеті Регенсбурга виступив головним ініціатором семінару „Молода Україна та молода Німеччина дебатують“. Професор Кошмаль є

одним з видавців журналу із слов'янської філології, членом головної відбірної комісії фонду Олександра фон Гумбольдта, та був керівником групи forost (наукове об'єднання Східної та Південно-Східної Європи). Його наукові інтереси охоплюють серед іншого порівняльне слов'янське літературознавство та культурологію, слов'янський театр і драматургію.

ein Modell von „Zivilgesellschaft“: Dieses Modell ist jedoch so zu gestalten, dass es ein internationales ist. Modellhafte zivilgesellschaftliche Strukturen sollten sich in der Zukunft über nationale Grenzen hinweg fortpflanzen und gegenseitig anstecken können. Dies kann und sollte der Weg zu einer möglichst globalen Zivilgesellschaft sein. Es darf nicht mehr den einzelnen Staaten allein überlassen sein, ob sie sich für Zivilgesellschaft oder für Gewaltmaßnahmen entscheiden.

Der „anarchistische“ Weg des Zusammenschlusses zur Gemeinschaft und zur Kooperation ist nicht ein Weg, der nur in Deutschland oder nur in der Ukraine zu beschreiten ist, sondern auch und vor allem zwischen diesen und anderen Gesellschaften. Ein regional begrenztes zivilgesellschaftliches Handeln kann dafür als Muster dienen. Das so häufig zitierte, viel gelobte und viel gescholtene – für beides gibt es Gründe – deutsche Vereinswesen mag hier als Beispiel dienen.

An der Donau zwischen Regensburg (Kelheim) und dem Weltnaturerbe, der Donauenge Weltenburg mit seinem berühmten Benediktinerkloster steht in einem der die Donau einengenden hohen Felsen die mannshohe, von unten eher klein erscheinende Figur des heiligen Nepomuk. Dieser Heilige wird in Bayern und Böhmen als Landesheiliger verehrt und ist meist auf Brücken zu finden. Die Schiffer und Fährleute verehren im katholischen Bayern Nepomuk bis heute als Heiligen. Nachdem seine Figur durch Einwirkungen von Regen und Frost gelitten hat, haben sich alle Vereine des kleinen Ortes Kelheim verabredet, die Nepomuk-Skulptur restaurieren zu lassen, allen voran der Fischer- und Bootsverein an der Donau. Die Kosten lagen bei 10.000 Euro. Staat und Kommune gaben zur Restaurierung keinen Cent Zuschuss.

вана таким чином, щоб бути інтернаціональною. В майбутньому типові структури громадянського суспільства мають поширюватися за межами національних кордонів та взаємозапозичуватися. Це може і має стати шляхом до утворення якомога глобальнішого громадянського суспільства. Окремі держави не повинні й надалі самі вирішувати, чи вони приймають модель громадянського суспільства, чи вдаватимуться до силових методів.

„Анархістський“ шлях згуртування дозволяє розвивати спільноту і співпрацю не тільки в окремо взятих Німеччині або Україні, а й насамперед між ними, так як і між іншими країнами. Регіонально обмежена громадянська активність може бути взірцем для цього. Так часто цитована, розхвалена і розкритикована (і для похвали, і для критики існують свої причини) схильність німців до громадської самоорганізації в даному випадку може слугувати доречним прикладом.

На Дунаї між Регенсбургом (Кельгайм) і пам'яткою природи світового значення дунайською ущелиною Вельтенбург із її знаменитим Бенедиктинським монастирем стоїть на охопленій хвилями Дунаю скелі статуя Святого Непомука, величиною з дорослу людину, яка знизу здається меншою. Непомук пошановується як святий у Баварії і Богемії, і його скульптури зазвичай встановлюються на мостах. Човнярі і перевізники католицької Баварії і досі вшановують Непомука як Святого. Після того як скульптура постраждала від дощів і морозів, всі громадські товариства невеличкої місцини Кельгайм домовилися про її реставрування, і першим за всіх зголосились товариство рибалок та товариство човнярів. Вартість робіт складала близько

Warum hat die Restaurierung dennoch stattgefunden, warum ist sie gelungen? Menschen eines Ortes, sozial organisierte Gemeinschaften haben eine Aufgabe als ihre gemeinsame erkannt und für sich als wichtig eingestuft. Jeder Einzelne hat Arbeitsschritte übernommen, um das größere Ziel der Konservierung der Heiligenfigur zu erreichen. Hinzu kommt noch etwas anderes: Jeder Einzelne hat sich für dieses Ziel verantwortlich gesehen und seinen Teil an Verantwortung übernommen. Die Schiffer und Fischer zeigen den Touristen heute mit Stolz, dass sie es waren, die den heiligen Nepomuk restauriert haben.

Zweifellos haben wir es hier mit zivilgesellschaftlich mustergültigem Handeln zu tun. Was aber hat das mit Lebensqualität zu tun? Dieser aus dem Englischen abgeleitete Begriff „quality of life“ oder „quality of living“ ist zwar schon für das späte 18. Jh. belegt, in Mode kommt er aber erst in den 1960er Jahren in den Vereinigten Staaten. Ausgerechnet der erste Bericht des „Club of Rome“ mit dem Titel „Die Grenzen des Wachstums“ führt den Begriff in Europa ein. Seitdem wird Lebensqualität über Indexwerte klar definiert. In den 1970er Jahren macht die deutsche Sozialdemokratie mit dem Begriff zunehmend auf die Gefahren eines ungehemmten wirtschaftlichen Wachstums aufmerksam. Umweltschutz, Freizeit- und Arbeitsplatzgestaltung werden im Kontext von Lebensqualität in dieser Zeit immer wichtiger. Mit dem Begriff wird das bessere, das gute Leben eingefordert.

In diesem in Deutschland und im Deutschen gängigen Sinn von „Lebensqualität“ hat die Rettung des heiligen Nepomuk die Lebensqualität seiner Retter sicher nicht verändert, zumindest nicht zum Positiven. Im Gegenteil: Es waren nicht unerhebliche Geldsummen für einen Restaurator bereitzustellen. Und doch hat diese Aktion die daran beteiligten Mitglieder der Vereine verändert: Sie erzählen mit Stolz von dem, was sie gemeinsam geleistet haben. Sie sehen sich als Gemeinschaft durch diese Akte gleichsam anarchistisch-demokratischer gegenseitiger Hilfe gestärkt. Ihr Selbstwertgefühl hat sich grundlegend verändert. In einer Gesellschaft, in der diese Menschen in einem relativen materiellen Wohlstand leben, haben sie für sich eine neue Dimension des „Wohlstands“ erfahren. Sie verhilft ihnen zu einer neuen Dimension von Lebensqualität, die nur eine intakte, reife Zivilgesellschaft zu erlauben vermag. Wir haben es hier mit einer Lebensqualität zu tun, die sich nicht über Materielles, sondern über Geis-

10.000 евро. Ані держава, ані комуна не доклали жодного centa до витрат на реставрування.

Чому ж реставрація все ж відбулася, як їм це вдалося? Жителі цієї місцини, соціально зорганізовані товариства визначили це завдання як спільну мету особливої важливості. Кожен перейняв на себе певну роботу, зробивши кроки для досягнення більшої мети – збереження фігури Святого. Окрім цього, кожна людина відчувала себе відповідальною за досягнення спільної мети і взяла на себе певну частку цієї відповідальності. Сьогодні човнярі і рибалки з гордістю показують туристам, що це саме вони відновили статую Святого Непомука.

Без сумніву, тут ми маємо справу із зразковим діючим функціонуванням громадянського суспільства. Але яке це має відношення до якості життя? Цей термін походить з англійської мови від поняття „quality of life“ або „quality of living“, яке хоча і згадується вже наприкінці XVIII ст., проте стає широко уживаним лише у 1960-і роки в США. Якраз перша доповідь „Римського клубу“ під назвою „Межі зростання“ вводить це поняття у європейський обіг. З того часу „якість життя“ чітко визначається індексними показниками. В 1970-х роках німецька соціал-демократія посилено використовувала цей термін для застереження від небезпеки неприборканого економічного зростання. Охорона навколишнього середовища, організація дозвілля та облаштування робочого місця набуває у цей час усе більшої ваги в контексті якості життя. За допомогою цього поняття висувуються вимоги до створення кращого, гарного життя.

У звичному для Німеччини, загальнозживаному „німецькому“ сенсі поняття „якості життя“, врятування Святого Непомука навряд чи вплинуло на якість життя його рятівників, принаймні точно його не покращило. Навпаки: сума, яку вони мали сплатити реставратору, була чималою. Проте ця акція змінила людей, що брали у ній участь. Вони розповідали з гордістю про те, чого вони досягли разом. Вони сприймають себе як спільноту, що зміцнилася завдяки цьому акту анархістсько-демократичної взаємодопомоги. Їхня самооцінка докорінно змінилася. У суспільстві, де ці люди живуть у відносному матеріальному добробуті, вони дізналися про існування нового виміру „добробуту“. Це спонукає їх до сприйняття нового виміру „якості життя“, що може собі дозволити лише функціонуюче, зріле

tiges und Ethisches definiert. Diese Lebensqualität steht potenziell jeder Gesellschaft zur Verfügung.

Natürlich haben wir es hier – nur – mit sehr lebensnahen Mikroinitiativen zu tun. Worum es aber geht, ist der Modellcharakter zivilgesellschaftlichen Engagements. Wenn dieses Modell das richtige ist, dann dürfte es zweitrangig sein, ob es auf der Mikro-, Meso- oder Makroebene angesiedelt ist. Die integrative Funktion dieses zivilgesellschaftlichen Handelns funktioniert auf allen Ebenen. Sie kann aber auch zwischen Ländern und zwischen Gesellschaften funktionieren, wenn dies – wie im vorliegenden Projekt der Studierenden aus Kiew und Regensburg – gemeinsam reflektiert und praktisch umgesetzt wird. Dies sind wichtige Schritte auf dem Weg zu einer grenzüberschreitenden Zivilgesellschaft.

Es ist wichtig zu konstatieren, wo wir in unseren jeweiligen Zivilgesellschaften aktuell stehen, in der Ukraine, in Deutschland, es ist wichtig zu vergleichen, wie dies in zahlreicheren Beiträgen kundig und engagiert geschieht. Es ist aber auch wichtig, die Dimension eines gemeinsamen Modells einer Zivilgesellschaft, gleichsam eines dritten Wegs dabei im Auge zu haben. Diese transnationale Zivilgesellschaft wird sich nicht (mehr) damit begnügen, dass sie in ihren Grenzen, dass sie in dem einen Staat funktioniert. Diese globale Zivilgesellschaft wird grenzüberschreitend taugliche und wirksame Modelle von Zivilgesellschaft anstreben.

Schritte auf dem sehr langen Weg dorthin werden mit Projekten wie dem hier dokumentierten zwischen den Universitäten in Kiew und Regensburg, zwischen Studierenden und Doktoranden beider Universitäten getan. Unsere gemeinsame Vision sollte es sein, heute eine junge Verantwortungselite, eine europäische und globale Verantwortungselite aus jungen Menschen zu bilden. Diese jungen Menschen sind nicht qua Amt oder Vererbung als Elite ausgewiesen. Sie bilden eine völlig neue Elite jener Menschen, die bereit und fähig sind, in Grenzen überschreitenden Kooperationen Verantwortung für eine soziale Gemeinschaft, für eine international ausgerichtete Zivilgesellschaft zu übernehmen. Diese Verantwortungselite wird eines Tages so stolz auf das Geleistete sein wie die Fischer von der Donau.

громадянське суспільство. В даному випадку ми маємо справу з якістю життя, яка визначається не матеріальним, а духовним і етичним наповненням. Така якість життя є потенційно доступною для будь-якого суспільства.

Звичайно, у даному випадку ми маємо справу лише з дуже близькими до повсякденного життя мікроініціативами. Проте мова скоріше йде про певну модель громадянської активності. Якщо ця модель правильна, то не так важливо, на якому рівні (мікро, мезо чи макро) вона застосовується. Інтегративна функція громадянської активності проявляється на всіх рівнях. Вона також може існувати між країнами та між суспільствами, якщо – як на прикладі проекту між студентами з Києва та Регенсбурга – є взаємне розуміння цього та готовність до практичних дій. Все це складає собою важливі кроки в напрямку до транснаціонального громадянського суспільства.

Важливо визначити, на яких рівнях знаходиться сьогодні розвиток наших існуючих громадянських суспільств – в Україні і в Німеччині – та порівняти, як це компетентно і зацікавлено зроблено у низці запропонованих тут доробок. Але важливо також знайти вимір спільної моделі громадянського суспільства, маючи на увазі при цьому можливість свого роду „третього шляху“. Таке транснаціональне громадянське суспільство більше не задовольнятиметься лише тим, що воно функціонує у певних межах, в одній державі. Таке глобальне громадянське суспільство буде прагнути до зовнішньо відкритих та ефективних моделей громадянської взаємодії.

Кроки на дуже довгому шляху до цієї мети можуть бути зроблені, зокрема, і завдяки таким проектам між університетами Києва і Регенсбурга, між студентами і аспірантами обох університетів, один з яких тут представлено. Наше спільне бачення має бути сфокусоване на формуванні сьогодні молоді, європейської, глобально відповідальної еліти. Ці молоді люди мають проявити себе „елітою“ не через займану посаду або спадок. Вони утворюють повністю нову еліту таких людей, які готові і здатні взяти на себе відповідальність у транснаціональній співпраці за соціальну спільноту, за міжнародно-орієнтоване громадянське суспільство. Представники цієї відповідальної еліти колись будуть так само пишатися своїми досягненнями, як і рибалки з Дуною.

„Der Tote packt den Lebenden“ oder Wie veraltete Denkweisen die Entwicklung des Landes behindern *

Wenn die Ukrainer über das Leben klagen, fällt ihnen oft das reiche Europa ein und sie rufen verärgert aus: „Am liebsten würde ich ausreisen!“ und schimpfen über die Politiker und die ukrainische Mentalität. Gern wird dabei aufgezählt, was das Land in den 20 Jahren der Unabhängigkeit zu tun versäumt hat. Die Zeitung „Die Stimme der Ukraine“ zieht einen Vergleich zwischen der Ukraine und Deutschland, das erst vor 22 Jahren seine „europäische“ und „sowjetische“ Hälften wiedervereinte und heute zu den führenden EU-Ländern zählt.

Als eines der einflussreichsten Länder der EU hilft Deutschland heute anderen entwickelten Ländern, ökonomische Schwierigkeiten zu überwinden. Worauf lässt sich der Erfolg Deutschlands in den 22 Jahren nach der Wiedervereinigung zurückführen?

Das historische Experiment, das über 40 Jahre gedauert hat, war bemerkenswert. Das Leben in der BRD und der DDR wurde von verschiedenen Ideologien und Werten bestimmt. Die „Wiederaufstehung“ des vereinten Deutschlands geht sowohl auf interne als auch externe Faktoren zurück. Schon Ende des 19. bis Anfang des 20. Jahrhunderts hat Deutschland einen hohen Kultur- und Bildungsstand erlangt: Das Land war alphabetisiert und machte Fortschritte in der technologischen, industriellen und landwirtschaftlichen Entwicklung. Die externe Einflussgröße waren die Alliierten, die nach dem zweiten Weltkrieg die Rolle des „Vormunds“ über Westdeutschland übernahmen und es nicht zu einem Rohstofflager degradierten – solche Pläne gab ja es bereits nach dem Ersten Weltkrieg. Die Deutschen haben daraus gelernt: Im ersten Abschnitt des Grundgesetzes geht es um die Rechte und Freiheiten des Menschen und nicht um die Staatsordnung. Der Mensch ist der höchste Wert, dem andere Ziele untergeordnet werden.

*] Der Text erschien zuerst in der Parlamentszeitung „Die Stimme der Ukraine“ vom 18.11.11; das Interview führte Anita Grabska.

„Мертвий хапає живого“, або застаріле мислення стримує розвиток країни *

Скаржачись на життя, українці часто згадують заможну Європу, спересердя волають „виїхати б звідси!“, лають політиків і національний менталітет. А також полюбляють рахувати, чого країна не досягла за 20 років незалежності. „Голос України“ вирішив порівняти нашу державу з Німеччиною, котра тримає першість у ЄС, об'єднавши тільки 22 роки тому „європейську“ і „підрадянську“ частини країни.

Німеччина сьогодні – одна з найвпливовіших держав ЄС, котра витягує інші розвинені держави з економічних халеп. Завдяки чому німці досягли такого прогресу за 22 роки після об'єднання своєї країни?

Історичний експеримент, що тривав 40 років, дуже цікавий: ФРН і НДР жили під владою різних ідеологій та цінностей. Чинників „відродження“ кілька – внутрішніх і міжнародних. Це рівень культури і освіти XIX – початку XX ст.: німці ще тоді подолали неписьменність, розвинули технології, промисловість, сільське господарство. Зовнішні чинники – те, що для Західної Німеччини союзники були „опікунами“ й не перетворили її на сировинний придаток, а такі плани були ще після Першої світової війни. Німці висновки зробили: у їхній Конституції перший розділ – про права і свободи людини, а не політичний устрій. Головною цінністю вважається людина, навколо цього досягаються й інші цілі.

*] Оpubліковано у газеті Верховної Ради „Голос України“ від 18.11.11; спілкувалася Аніта Грабська.

Dr. Oleksandr Ivanov leitet die Abteilung für Internationale Beziehungen der Nationalen Taras-Shevchenko-Universität Kiew. Dort ist er auch Dozent am Lehrstuhl für Neuere und Neueste Geschichte Westeuropas und Nordamerikas; sein Schwerpunkt liegt seit über 20 Jahren auf der Neuesten Geschichte Deutschlands. Dr. Ivanov hält Kurse über die politische, soziale und wirtschaftliche Geschichte Deutschlands, Europas und der USA des 20. Jh. und ist Autor von mehr als 40 wissenschaftlichen Publikationen.

Олександр Іванов – керівник відділу міжнародних зв'язків КНУ імені Тараса Шевченка, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, кандидат історичних наук. Понад 20 років досліджує новітню історію Німеччини, автор більш як 40 наукових праць. Викладає курси політичної, соціальної та економічної історії Німеччини, Європи та США ХХ ст.

Deutschland hat eine gut entwickelte Zivilgesellschaft. Vor kurzem konnten sich davon Studierende der Nationalen Taras-Shevchenko-Universität im Rahmen eines Themenseminars an der Universität Regensburg überzeugen. Was meinen Sie, woran müssen wir in der Ukraine arbeiten, um unsere Zivilgesellschaft weiterzuentwickeln?

Zuallererst bedarf es einiger Veränderungen im Bewusstsein der Menschen. Damit sich zivilgesellschaftliche Institutionen formieren, muss es entsprechende Bedürfnisse bzw. historische Erfahrungen geben. Von den letzteren haben wir leider weniger als die Deutschen und sie sind auch nicht so positiv: Die älteren Generationen haben beinahe ein Jahrhundert des Totalitarismus hinter sich. Man kann natürlich auf die Erfahrungen anderer Länder zurückgreifen. Die zehn Studierenden, die an unserem Projekt teilgenommen haben, werden von dem erworbenen Wissen in Zukunft Gebrauch machen. Aber es geht um Millionen Ukrainer. Wenn die Mittelschicht bedrängt und die wirtschaftliche Entwicklung behindert wird, so bricht auch die Grundlage der Zivilgesellschaft weg. Das beobachten wir in letzter Zeit. Es gibt zivilgesellschaftliche Inseln in der Ukraine. Man muss sie selbst mehr – „von oben“ werden sie nicht geschaffen.

In der Ukraine hält sich ein unheilvoller Mythos von der Teilung des Landes in Ost und West. Die Deutschen lebten hingegen 40 Jahre lang getrennt – durch eine wirkliche Mauer. Wie überwinden sie die Unterschiede, die sich im historischen Gedächtnis der „Ossis“ und „Wessis“ gebildet haben? Was könnten die Ukrainer aus dieser Erfahrung lernen?

У Німеччині добре розвинене громадянське суспільство. Нещодавно це спостерігали студенти КНУ, відвідавши фаховий семінар в університеті міста Регенсбург. Як на вашу думку, над чим треба працювати в Україні, щоб наше суспільство мало більше ознак громадянського?

Мають відбутися зрушення у свідомості людей. Щоб сформувати інститути громадянського суспільства, треба мати потребу або історичний досвід. Він у нас, на жаль, менший і не такий позитивний, як у німців: за плечима старших поколінь – неповне століття тоталітаризму. Тож можна спиратися на іноземний досвід. У нашому проєкті брали участь десять студентів, які керуватимуться своїми знаннями надалі. Але йдеться про мільйони українців. Якщо звузити середній клас, не дати розвиватися бізнесу, підривається основа громадянського суспільства. Ми спостерігаємо це останнім часом. Острівці громадянського суспільства в Україні є. Їх варто створювати самим, адже влада „зверху“ цього не дасть.

Українці живуть зі шкідливим міфом про поділ країни на Схід і Захід. Німці протягом 40 років жили, поділені реальним муром. Як вони долають різницю, що сформувалася в історичній пам'яті „східняків“ та „західників“? Чи може українцям знадобитися їхній досвід?

Eigentlich haben sich die Deutschen nicht zum ersten Mal vereinigt, denn über das gesamte Mittelalter hinweg bis zum Jahr 1870 lebten sie zersplittert. Aber anders als die Ukrainer hatten sie viel länger eine eigene Staatlichkeit und waren von keiner fremden Macht abhängig. Regionale Abgrenzungen sind bis heute erhalten geblieben und kommen in solchen Sprüchen zum Ausdruck wie etwa „Ich bin kein Deutscher, ich bin Bayer“. Die Unterscheidung zwischen Ost- und Westdeutschland ist ein weiteres klassisches Beispiel. Auch die Ukraine war im Laufe mehrerer Jahrhunderte zwischen Polen-Litauen (Rzeczpospolita), der Habsburger Monarchie und dem Russischen Reich aufgeteilt. Aus Erfahrungen anderer Länder können wir lernen, dass man aus Unterschieden keine Tragödie machen muss. Man braucht nicht zu streiten, wer besser ist und für den anderen aufkommt – der Osten oder der Westen. Vielleicht kann es eben unsere besondere Eigenschaft sein, voller Geduld und gegenseitigem Respekt zusammenzuarbeiten.

In der Ukraine gibt es ein „Problem der Gleichzeitigkeit“ – der Regierungsstil ist noch teilweise der alte geblieben, während parallel neue Wertvorstellungen entstehen. Existieren ähnliche Probleme in Deutschland seit der Wiedervereinigung im Jahr 1990? Und wie geht man mit ihnen um?

Es gibt einen mittelalterlichen Spruch: „Der Tote packt den Lebenden“. Damit sind veraltete, aber fest verankerte Routinen gemeint. Sie können angesichts der gegenwärtigen Herausforderungen nicht weiterhin Bestand haben. Wobei alles davon abhängt, ob die Gesellschaft bereit ist, sich den neuen Herausforderungen auch zu stellen: die alten Zeiten und Gewohnheiten zu vergessen und mit Europa enger zusammenzuarbeiten. Man sollte keine Angst vor Wettbewerb haben. In der neuen wirtschaftlichen Situation können manche Branchen ihre Vorteile verlieren – doch eine kurzfristige und rohstofforientierte Wirtschaftspolitik, bei der man mit hunderten Millionen bestimmte Bereiche subventioniert, ist ein Beispiel veralteter Denkweisen. Änderungen führen immer zu Interessenskonflikten. Aber solange die jungen Führungskräfte sich die Prinzipien der alten Generationen zu eigen machen, hält der „Tote“ den „Lebenden“ fest und behindert die Entstehung des Neuen.

Worauf setzen die deutschen Politiker besonderen Akzent bei der Imagepflege ihres Landes? Haben sie einen eigenen Stil?

Власне, німці возз'єдналися вдруге, адже всю епоху середньовіччя й до 1870 року вони жили роздроблено. Але, на відміну від українців, набагато довше мали державу й не були під чийось владою. Та почуття регіональної окремішності, як-от „я – не німець, а баварець“, досі не стерлося. ФРН і НДР – класичний приклад розколу внаслідок війни. Україна й раніше була розколота протягом багатьох століть між Річчю Посполитою чи Габсбурзькою монархією і Росією. Іноземний досвід ми можемо використати, усвідомивши, що відмінності – не трагедія. Що не варто доводити, хто кращий і годує країну – Схід чи Захід. Може, це і є наша родзинка – терпляче співпрацювати й поважати одне одного.

В Україні існує „проблема одночасності“: старий стиль управління не відійшов у минуле, поки формуються нові цінності. Чи переживає схожі проблеми Німеччина, заново об'єднана в 1990 році? Як це вирішується там?

Є середньовічна приказка: „мертвий хапає живого“. Це – застарілі, але добре вкорінені методи роботи. Виклики нового часу мають їх змінити. Все залежить від того, чи готове суспільство кинути в нові умови: йти в асоціацію з Європою, менше триматися за свої старі звички й особливості. Не треба боятися конкуренції. У нових економічних відносинах деякі галузі можуть втратити зиски, але якщо форми господарювання безперспективні, а промисловість сировинна, то кидати сотні мільйонів із бюджету на те, щоб їх підживлювати, – приклад старого мислення. Але тут завжди накладаються інтереси. Якщо молоді управлінці живляться принципами попередніх поколінь, „мертвий“ ще довго триматиме „живого“ й минуле не дасть народитися новому.

На чому роблять акцент сучасні німецькі політики, створюючи імідж своєї держави? Чи є в них власний стиль?

In Deutschland schafft man das eigene Image nicht durch politische Kosmetik, sondern durch Taten, die sich an den Prinzipien der Offenheit, Nachvollziehbarkeit und Akzeptanz seitens der Bürger orientieren. Dies bestimmt auch den Stil der Politiker. Angela Merkel als Bundeskanzlerin legt beispielsweise keinen Wert darauf, besonders prächtig zu wohnen. Sie lebt weiterhin in ihrer Berliner Wohnung, die sie schon vor dem Amtsantritt als Kanzlerin hatte. Unsere Politiker dagegen wollen ihre Bildungslücken oder Persönlichkeitsmängel mit staatlichen Auszeichnungen, akademischen Ehrengraden usw. wettmachen. Dieser Nachhall des späten Breschnewismus lässt ihre politische Kultur und ihr Image unvorteilhaft im Vergleich mit den ausländischen Politikern erscheinen.

Wenn die Ukrainer über das Leben in ihrem Land klagen, kommen sie oft auf die nationale Mentalität zu sprechen. Ist das angebracht? Die Deutschen sind zum Beispiel bekannt für ihre Pünktlichkeit, Genauigkeit und Sorgfalt. Lassen sich Eigenschaften der ukrainischen Mentalität identifizieren, die die Entwicklung des Landes behindern?

Die Mentalität lässt sich schlecht messen: Sie ist nicht so sichtbar wie es die wirtschaftlichen oder sozialen Bedingungen sind, beeinflusst aber das Handeln der Menschen grundlegend. Pünktlichkeit und Rechtssinn sind die Eigenschaften der Deutschen, die heute überaus positiv erscheinen, unter anderem weil sie den wirtschaftlichen Erfolg Deutschlands im 20. Jahrhundert mit bedingt haben. Aber diese Eigenschaften haben ihnen auch geschadet, als sie sich gehorsam anderen Regimen gefügt haben, dem des Kaisers vor dem Ersten Weltkrieg und dem von Hitler danach. Während der Teilung der Nachkriegszeit soll fast jeder dritte DDR-Bürger ein Spitzel gewesen sein, der mit der Stasi kooperiert hat. Deshalb kann man Mentalitäten nicht so eindeutig beurteilen. Was die Ukrainer betrifft, so leben sie oft nach dem Prinzip „Mein Name ist Hase, ich weiß von nichts“, oder „Das Gesetz gleicht der Deichsel eines Wagens: Du kannst sie drehen, wohin du willst“ usw. Individualismus ist gut, weil er hilft, die eigenen Interessen zu verfolgen. Aber im Laufe der Jahrhunderte hat er Opportunismus, Karrierismus und Rücksichtslosigkeit zu Tage gefördert: Man kümmert sich nur um eigene Probleme, und was danach kommt, interes-

Вони покладаються не на політичних „косметологів“, а на власні дії, щоб бути відкритими, зрозумілими і прийнятними для своїх громадян. Це впливає на стиль. Ангела Меркель не переймається тим, щоб, як перша особа держави, мати розкішне помешкання. Вона й далі живе у своїй берлінській „доканцлерській“ квартирі. Наші ж політики прикривають брак освіти чи особистих якостей державними нагородами, академічними званнями тощо. Ці відголоски пізнього брежнєвізму невідгідно відрізняють їх від політичної культури й іміджу, який мають політики за кордоном.

Нарікаючи на життя у своїй державі, українці часто згадують національний менталітет. Чи варто скаржитися саме на це? Німців, наприклад, знають завдяки їхній пунктуальності, чіткості й педантизму. Чи можна виділити в національному менталітеті українців риси, що стримують швидший розвиток нації?

Менталітет важко виміряти: це не так зримо, як економічні чи соціальні умови, та він є основою поведінки людей. Пунктуальність, законослухняність – риси німців, що мають зараз винятково позитивний вигляд, це сила їхнього економічного успіху у XX столітті. Та ці риси шкодили, коли німці слухняно визнавали інші режими влади – кайзерівський, котрий втягнув їх у Першу світову війну, і гітлерівський. А під час повоєнного розколу майже кожен третій громадянин НДР був „стукачем“, співпрацював зі Штазі. Тобто ментальні риси – поняття відносне. Щодо українців: це „моя хата скраю“, „закон – як дишло, куди повернеш – туди й вийшло“ тощо. Індивідуалізм є позитивним, бо сприяє задоволенню власних потреб. Але протягом століть це трансформувалося у пристосуванство, кар’єризм, розрахунок лише свої питання вирішити, а що далі – неважливо. Особливо боляче, що ми охоче говоримо на кухнях, а коли треба висловитися публічно, хоч бюлетенем, можемо не обтяжувати себе. Не кажучи про те, коли треба гучно відстояти свою позицію. Ось тут ментальність може стримувати розвиток громадянського суспільства, і не формується

siert nicht. Politik ist bei uns oft Thema der Küchengespräche, aber wenn es darauf ankommt, seine Meinung öffentlich zu äußern, und sei es nur auf dem Stimmzettel, scheut man die Mühen – was wirklich schade ist. Ganz zu schweigen davon, wenn man seiner Meinungsäußerung Nachdruck verleihen müsste. Hier behindert die Mentalität in der Tat die Entwicklung der Zivilgesellschaft, aber auch die einer gemeinsamen Identität, wie sie die Polen oder die Russen haben. Offenbar brauchen wir noch mehr Zeit, um den eigenen Weg zur friedlichen Problemlösung zu finden, und langen Atem, um unser Leben selbst gestalten zu lernen und bei den nächsten Wahlen die Politiker zu wählen, die uns zusagen.

цілісна ідентичність, як у поляків чи росіян. Напевно, нам потрібен час, щоб знайти свій спосіб мирно вирішувати проблеми і терпляче пройти наступні вибори, щоб народ дійсно мав змогу впливати на своє життя і обирати своїх політиків.

Postkommunistische Systemtransformation und Zivilgesellschaft

Jan-Philipp Neetz

Ziele und Phasen der postkommunistischen Transformation

Die Systemtransformation gilt erst dann als abgeschlossen, wenn sich ein neues System dauerhaft durchsetzt. Die postkommunistische Systemtransformation erfolgt mit dem Ziel der Einführung neuer politischer, wirtschaftlicher und die Organisation der Gesellschaft betreffender Spielregeln nach westlich-demokratischem Vorbild. Angestrebt werden neue Staatlichkeit, Marktwirtschaft, Demokratie, Rechtsstaatlichkeit und Zivilgesellschaft. Der Transformationsprozess kann in drei Phasen unterteilt werden: (1) Machterosion der alten Eliten und politische Krise (Umbruchphase), (2) Demokratisierung (Phase der Neuordnung) und (3) Institutionalisierung bzw. Konsolidierung des neuen Systems¹. Für die postkommunistischen Staaten Mittel- und Osteuropas ergibt sich dabei das sogenannte „Dilemma der Gleichzeitigkeit“ (C. Offe) – der ukrainische Politikwissenschaftler T. Kuzio spricht in diesem Zusammenhang für die Ukraine von einer „Quadruple Transition“, die gleichzeitige Demokratisierung, Einführung der Marktwirtschaft, Aufbau neuer Staatlichkeit und Etablierung der nationalen Identität einschließt. Die letztere ist gerade für die Ukraine von besonderer Bedeutung².

Das Dilemma der Transformationsprozesse der 1990er Jahre bestand vordergründig in der wechselseitigen Behinderung politischer und wirtschaftlicher Reformen. Die Planwirtschaft musste durch das marktwirtschaftliche System ersetzt werden. Dabei hörten mit dem Zerfall des totalitären, von der kommunistischen Partei beherrschten Systems die früheren politischen Institutionen auf, ihrem ursprünglichen Zweck entsprechend zu funktionieren. Sie mussten komplett erneuert und an die neu gewonnene Souveränität des Staates angepasst sowie dem Prinzip der Rechtsstaatlichkeit unterworfen werden. Dies erschwerte die wirtschaftlichen Refor-

1] Vgl. hierzu Maćków (2005: 93ff.), Merkel (2010: 92ff.).

2] Kuzio (2000).

Посткомуністична трансформація та громадянське суспільство

Ян-Філіпп Неецц

Цілі та фази посткомуністичної трансформації

Перехід від одної політичної системи до іншої тільки тоді може вважатися завершеним, коли нова система функціонує тривалий час. Посткомуністична трансформація являє собою запровадження нової політичної, економічної та соціальної організації суспільства за взірцем західних демократій. Головними цілями таких прагнень є нова державність, ринкова економіка, демократія, верховенство права і громадянське суспільство. Процес трансформації можна розділити на три фази: (1) ерозія влади старих еліт і політична криза (переломна фаза), (2) демократизація (фаза реорганізації) і (3) інституціоналізація та консолідація нової системи¹. При цьому посткомуністичні країни Центральної та Східної Європи стикаються з так званою „дилемою одночасності“ (К. Оффе). Український політолог Т. Кузьо говорить у цьому контексті про „чотири-векторний перехід“, який включає в себе одночасну демократизацію, впровадження ринкової економіки, побудову нової державності та створення національної ідентичності. Останній пункт якраз для України має особливе значення².

Дилема процесу трансформації 1990-х років полягала, в першу чергу, у взаємообумовлених перешкодах на шляху політичних і економічних реформ. Планова економіка мала бути замінена вільною ринковою системою. Разом з розпадом тоталітарної системи, яка була керована комуністичною партією, старі політичні інституції втратили свої первісні функції і, як наслідок, ефективність. Вони мали бути повністю модернізовані та адаптовані до умов здобутої незалежності і підпорядковані принципу верховенства права. Це ускладнювало процес економічних реформ, у той час як економічний спад, у

1] Див. Maćków (2005: 93ff.), Merkel (2010: 92ff.).

2] Kuzio (2000).

men, während die Rezession ihrerseits die Legitimität der neuen Institutionen unterminierte. Widersprüche zwischen anderen Subsystemen, die sich nicht zuletzt in regionalen Gegensätzen während der Präsidentschaftswahlen 2004 zuspitzten, machen deutlich, dass die Systemtransformation ein länger andauernder Prozess sein kann. In der Ukraine ist er jedenfalls auch nach zwanzig Jahren Unabhängigkeit nicht abgeschlossen und sein Ausgang bleibt nach wie vor offen.

Ukrainische Unabhängigkeit, nationale Identität und Zivilgesellschaft

Zwar forcierten zivilgesellschaftliche Akteure den Sturz des alten Regimes, sie konnten das entstandene Machtvakuum jedoch nicht vollständig füllen. Sie waren nicht darauf vorbereitet, selbst an die Stelle der alten Machthaber zu treten. Anders als etwa in Polen ergab sich für die Ukraine eine besondere Situation: Die neu gewonnene Staatlichkeit und das Ende der Planwirtschaft waren das Resultat des Endes der Sowjetunion und nicht des nationalen Widerstandes gegen die kommunistische Fremdherrschaft. Die Unabhängigkeit kam eher unerwartet, als dass sie durch die breite Bevölkerung zum damaligen Zeitpunkt direkt anvisiert worden wäre. Auch wenn es Kräfte wie die 1989 gegründete „Ruch“-Bewegung gab, die diese Ziele mit Unterstützung von Teilen der Gesellschaft forderten und dafür demonstrierten, so fehlte es den Menschen damals wie heute an einem identitätsstiftenden Faktor und nationaler Einheit zur Durchsetzung ausformulierter Interessen.

Große Hoffnungen auf die Formierung nachhaltiger zivilgesellschaftlicher Strukturen waren (auch seitens des westlichen Auslandes) mit der sogenannten Orangenen Revolution 2004 verbunden. Damals führten zum Teil professionell organisierte, friedliche Massenproteste zur Wiederholung der manipulierten Präsidentschaftswahlen. Dabei kann von einem für die Nationsbildung wichtigen nationalen Erweckungsmoment gesprochen werden. Die notwendigen demokratischen Reformen wurden jedoch nicht ausreichend umgesetzt, ein Erstarren des Einflusses zivilgesellschaftlicher Akteure auf die Politik blieb aus.

sвою чергу, підривав легітимність нових інституцій. Суперечності між різними підсистемами, які загострилися не в останню чергу у регіональному протистоянні під час президентських виборів 2004 року, показали, що процес трансформації може бути тривалим. В Україні він, у будь-якому випадку, навіть після двадцяти років незалежності ще не завершився і питання про його результати залишається відкритим.

Українська незалежність, національна ідентичність та громадянське суспільство

Хоча актори громадянського руху прискорили процес падіння старого режиму, вони все ж таки не змогли повністю заповнити владний вакуум, що утворився. Вони не були підготовлені до того, щоб зайняти місце старих носіїв влади. На відміну від Польщі в Україні утворилася особлива ситуація: знову здобута державність і кінець планового господарства були результатом власне краху Радянського Союзу, а не національного опору проти зовнішнього комуністичного правління. Незалежність прийшла скоріше несподівано, ніж вона безпосередньо очікувалася більшістю громадян у той час. Навіть якщо існували такі сили, як заснований у 1989 році „Рух“, який ставив собі за мету і вимагав здобуття незалежності за підтримки певної частини суспільства, все одно тоді, як і зараз, людям не вистачало внутрішньої ідентичності і національної єдності задля реалізації своїх інтересів.

Великі сподівання на формування стійких структур громадянського суспільства (в тому числі з боку західного зарубіжжя) були пов'язані з так званою Помаранчевою революцією 2004 року. Тоді мирні масові протести, частково професійно організовані, призвели до повторного проведення голосування після сфальсифікованих президентських виборів. Це, можна сказати, було моментом пробудження, який став важливим для національної відбудови. Але необхідні демократичні реформи були реалізовані не достатньо, посилення впливу громадянського суспільства на політику так і не відбулося.

Die Rolle der Zivilgesellschaft

Welche Rolle kann die Zivilgesellschaft in Zeiten der staatlichen und gesellschaftlichen Neuordnung spielen? Der Staat setzt den Rahmen für wirtschaftliches Handeln sowie mögliche Formen der Selbstorganisation der Bürger. Das hat Folgen für die Institutionen der Interessenrepräsentanz, zu denen auch zivilgesellschaftliche Akteure gehören. Zivilgesellschaft kann sich in ihrem Handeln sowohl gegen den Staat wenden als auch mit ihm zusammenarbeiten. Sie kann jedoch nicht ohne ihn existieren und ist nur insoweit handlungsfähig, wie es der Gesetzgeber ermöglicht und soweit er an einer aktiven Zivilgesellschaft interessiert ist.

Im elitegesteuerten totalitären System der Sowjetunion war eine aktive Zivilgesellschaft nicht vorgesehen. Sie war durch fehlende rechtliche Absicherung und Bekämpfung durch den Geheimdienst ihrer Existenzgrundlage beraubt. Demnach folgt die Etablierung einer aktiven Zivilgesellschaft erst auf die Demokratisierung. Sie hilft bei deren Konsolidierung sowie der Verankerung demokratischer Werte und rechtsstaatlicher Prinzipien in den Köpfen der Menschen. Erst die Erfahrung, dass sich soziales wie politisches Engagement auch in greifbaren Ergebnissen und allgemeinen Verbesserungen für die Gesellschaft niederschlägt, motiviert die Menschen in postkommunistischen Gesellschaften zur Tat und beendet eine sowjetische, untertänige politische Kultur, welche eine erfolgreiche Systemtransformation hin zu einem freiheitlich demokratischen Staat in der Ukraine bisher blockierte. Solange die Gesellschaft nur aus individuellen Wählern besteht, die auf morgen hoffen, ohne etwas von der Politik einzufordern oder selbst etwas bewegen zu wollen, bleibt Zivilgesellschaft auch in einer Demokratie ein abstrakter Begriff ohne erkennbaren Mehrwert. Die aktuelle politische Entwicklung in der Ukraine unter Präsident Janukowyč lässt darauf schließen, dass die legalen Möglichkeiten aktiver Beteiligung der Bürger an der Ausgestaltung ihrer Lebensumstände sich eher noch verringern und die Bürger wieder zu Untertanen werden. In dieser richtungsweisenden Phase der Transformation leisten der Erhalt bestehender zivilgesellschaftlicher Initiativen und deren Förderung einen besonders wichtigen Beitrag, um den Bürgern zu mehr Mündigkeit zu verhelfen.

Роль громадянського суспільства

Яку роль може відігравати громадянське суспільство в період політичних і соціальних перетворень? Держава встановлює рамки для господарської діяльності та можливих форм самоорганізації громадян. Це має наслідки для інститутів представництва інтересів, до яких належать також і громадські організації. Громадянське суспільство може у своїх діях як протистояти державі, так і співпрацювати з нею. Однак воно не може існувати без неї, і здатне діяти лише в тих рамках, які встановлює законодавець, і в тій мірі, наскільки він зацікавлений в активному громадянському суспільстві.

У тоталітарній системі Радянського Союзу, керованій привілейованою елітою, існування активного громадянського суспільства не передбачалося. Воно було позбавлене можливості існувати через відсутність для цього правових основ та через репресії таємних служб. Відповідно, утвердження активного громадянського суспільства відбувається лише завдяки процесу демократизації. Він допомагає консолідації та закріпленню демократичних цінностей і державно-правових принципів у свідомості людей. Тільки той досвід, який відображає соціальну і політичну активність у відчутних результатах і у поліпшенні життя для всього суспільства, мотивує людей у посткомуністичних суспільствах до дії і до розриву з радянською, підданською політичною культурою, яка досі блокує успішний рух України в бік ліберально-демократичної держави. Поки суспільство складається тільки з окремих виборців, які лише сподіваються „на завтра“, без будь-яких вимог до політики чи спроб змінити щось власними силами, громадянське суспільство навіть у демократичних умовах є абстрактним поняттям без відчутної віддачі. Поточні політичні події в Україні під час правління президента Януковича дають змогу зробити той висновок, що легальні можливості активного впливу громадян на формування їхніх життєвих обставин значно зменшилися, і люди повернулися до стану „вірнопідданих“. Збереження та розвиток існуючих ініціатив громадянського суспільства у цій вирішальній фазі трансформації значно сприяє досягненню громадянами своєрідної соціальної зрілості.

Українische Zivilgesellschaft im Kontext der Transformation

Anita Grabska

Die Ukraine befindet sich nach wie vor in der langwierigen Phase postsowjetischer Transformation. Was bedeutet das für das Land und die Menschen? Transformationsprozesse lähmen die Gesellschaft wie ein Fieber, von dem sie sich nach dem Zusammenbruch der UdSSR noch nicht erholt hat. Doch wer das Fieber überlebt, erlangt auch Immunität – in diesem Fall eine „geschichtliche Immunität“.

Noch geht die Fieberkurve immer wieder nach oben, insbesondere dann, wenn sich die Gesellschaft zwischen zwei gegensätzlichen Entwicklungsrichtungen entscheiden muss: Soll sie ein „warmes Plätzchen“ neben Russland einnehmen und sich einer Zollunion bzw. ähnlichen Vereinigungen anschließen oder sich der EU annähern, indem sie neue Eigenschaften entwickelt und so beweist, dass sie nicht nur territorial zu Europa gehört? Solche Fragen deuten unter anderem auf eine Identitätskrise hin, mit der die ukrainische Gesellschaft derzeit zu kämpfen hat.

Viele tradierte Sitten und Institutionen bestehen bis heute (z. B. ein tief verankertes Gewohnheitsrecht, das manchmal die demokratischen Normen der Verwaltung ersetzt). Gleichzeitig wird das kollektive Bewusstsein von diversen „Viren“ attackiert. Dazu zählt auch der schädliche Diskurs von der Teilung des Landes in einen pro-russischen Osten und patriotischen europa-orientierten Westen, welcher durch die Präsidentschaftswahlen 2004 und die „Orangene Revolution“ zusätzlich beflügelt wurde. Fragen bezüglich der Beziehungen mit der NATO, EU-Integration sowie der Selbstidentifikation, die teilweise auf die überkommene Teilung der Welt in „wir“ und „sie“ zurückgehen, werden stets zu Objekten von Spekulationen seitens der Politiker und Massenmedien.

Was muss man also berücksichtigen, wenn man über die Entwicklung der Zivilgesellschaft unter diesen Bedingungen der Transformation spricht?

Transformation bedeutet nicht nur, die Gesetzgebung zu ändern (sie z. B. an die europäischen Normen anzupassen) und die Wirtschaft zu moder-

Українське громадянське суспільство у контексті трансформації

Аніта Грабська

Україна наразі переживає суперечливі часи пострадянської трансформації. Що це означає для країни та людей? Процес трансформації – мовби лихоманка суспільства, котре ще не оклигало після розпаду СРСР. Проте хто „лихоманку“ перенесе, отримує імунітет – у даному разі історичний.

Нині ж у суспільстві періодично піднімається температура, воно почувається затиснутим між крайнощами, думаючи, в який бік розвиватися: зайняти „нагріте місце“ обабіч Росії й увійти в Митний союз та інші споріднені спілки, чи то інтегруватися в Європейський Союз, вирощуючи в собі нові якості й доводячи, що ми належимо до Європи не лише територіально. Можна спостерегти, що внаслідок цього вибору українське суспільство переживає також кризу самоідентифікації.

Поки що не віджили своє застарілі суспільні інститути (наприклад, добре збережене звичаєве право, яким іноді підміняються демократичні норми управління). Одночасно з цим суспільство атакують різні інформаційні віруси. Наприклад, шкідливий дискурс про ментальний поділ держави на проросійський Схід і патріотично-проєвропейський Захід – дискурс, активований у масовій свідомості під час президентських виборів 2004 року та Помаранчевої революції. Ключові питання щодо євроінтеграції, відносин із НАТО та самоідентифікації українців – а ці питання почасти ґрунтуються на колишній картині поділу світу на „своїх“ і „чужих“ – постійно стають предметом спекуляцій із боку політиків та мас-медіа. У результаті масова свідомість стає надто політизованою.

На що варто зважати під час дискусії про розвиток громадянського суспільства за умов трансформації? Трансформація передбачає не тільки зміни законодавства (наприклад, згідно з європейськими нормами) і модернізацію економічної системи. Ми маємо справу з переформа-

nisieren – es geht um das „Neuformatieren“ eines ganzen Volkes. Die Anpassung des kollektiven Bewusstseins benötigt viel mehr Zeit, als formale Reformbeschlüsse. Die älteren Generationen werden sich kaum ändern, weil ihre Lebenserfahrungen mit dem früheren System verbunden sind, in dem die Menschen folgsam sein und ideologische Hörigkeit demonstrieren mussten. Deshalb muss die Zielgruppe der zivilgesellschaftlichen Entwicklung meiner Meinung nach in erster Linie die junge Generation der heute unter 35-jährigen werden. Es lohnt sich, diesem Nachwuchs partizipative¹ Werte „einzuimpfen“.

Ja, geradezu „einzuimpfen“ oder mit anderen Worten: anzuerziehen. Die zivilgesellschaftliche Entwicklung sollte ein Teil der staatlichen Politik sein. Doch wir stoßen hier auf mehrere Widersprüche. Ukrainer haben wenig Vertrauen² zu den Machthabern und glauben nicht, dass sie selbst etwas verändern können. Doch es fehlt nicht nur an Enthusiasmus. Der für die Ukrainer typische Individualismus lässt die Menschen alles aus der Perspektive der kleinen Welt der eigenen Familie sehen und in erster Linie für ihre eigenen Interessen kämpfen, anstatt nach gemeinsamen bzw. gemeinschaftlichen Lösungen von Problemen seines Dorfes, seiner Klein- oder Großstadt zu fragen. Wichtige Gründe dafür sind auch niedrige Löhne³ und ungewisse Zukunftsaussichten. Die Menschen werden sich kaum zivilgesellschaftlich engagieren, wenn sie anstatt zu leben ums Überleben kämpfen müssen (Zivilgesellschaft bleibt für sie ein abstraktes Fachwort). Nicht zuletzt geht mit der allgemeinen Passivität der Bevölkerung die Hoffnung einher, dass der neue Präsident bzw. die neue Regierung ihre finanziellen Probleme – samt anderen privaten – lösen würde.

Dabei gibt der Staat den Bürgern keine ausreichenden sozialen Garantien und den Unternehmern nicht die nötige Handlungsfreiheit und gesetzgeberi-

tuванням цілого народу. Що ж до його свідомості, потрібно значно більше часу, ніж на формальне прийняття реформ. Людей старшого віку не переробить: їхній життєвий досвід стосується вже застарілої системи, де від громадян вимагалися слухняність та ідеологічна підпорядкованість. Тому „цільовою аудиторією“ для розвитку громадянського суспільства, на мою думку, перш за все має бути молодь віком до 35 років, якій варто прищеплювати партиципаторні¹ цінності.

Наголосимо на слові „прищеплювати“, або ж „виховувати“. Розвиток громадянського суспільства має бути частиною державної політики. Однак тут ми наштовхуємося на чимало суперечностей. Українці мало довіряють владі² і не певні, що можуть щось змінити самотужки. Але річ не тільки у бракові ентузіазму. Індивідуалізм, притаманний українцям ментально, спонукає думати перш за все про інтереси власної родини, створювати таким чином приватний маленький світ, часто – замість того, щоб об'єднуватися громадою і спільно вирішувати проблеми свого села, містечка, міста. Головні причини цього – низькі зарплати³ й невпевненість у завтрашньому дні. Тому люди, котрі роками виживають, а не живуть, навряд чи перейматимуться утвердженням громадянського суспільства (це залишиться для них абстрактним терміном). Частково цьому сприяє і певна пасивність: сподівання виборців на те, що новий президент або уряд вирішить їхні фінансові та особисті проблеми.

При цьому держава не дає громадянам достатніх соціальних гарантій, а бізнесу – потрібної законодавчої прозорості та свободи дій. А люди не розуміють, що прибирати власне подвір'я треба самотужки. Це вказує також на недостатнє розуміння того, що являє собою громадянське суспільство. Чимало проблем українці можуть (і

1] Zu diesem Begriff vgl. den nachfolgenden Beitrag zur politischen Kultur.

2] Laut der Monitoring-Umfrage „Ukrainische Gesellschaft“ des Instituts für Soziologie der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine vertrauten im Jahr 2010 nur 30,8% der Bürger dem (zur Zeit der Umfrage gerade gewählten) Präsidenten, 19,6% der Regierung, 14,2% dem Parlament und 11,6% den Gerichten (Vorona/Sulga 2010: 513f.).

3] Laut dem Statistikamt der Ukraine betrug der offizielle Durchschnittslohn im Jahr 2011 2.700 Hrywna (ungefähr 260 Euro); <http://www.ukrstat.gov.ua>; Stand 31.01.2012.

1] Це поняття розкривається у наступному розділі про політичну культуру.

2] За даними моніторингу „Українське суспільство“ Інституту соціології НАН України у 2010 р. лише 30,8% громадян довіряли (щойно обраному) президентові, 19,6% – уряду, 14,2% – Верховній Раді та 11,6% – судам (Vorona/Sulga 2010: 513f.).

3] За даними Державного комітету статистики офіційна середня заробітна плата в Україні у 2011 р. була 2700 грн. (приблизно 260 євро); <http://www.ukrstat.gov.ua> за 31.01.2012.

sche Transparenz. Andererseits verstehen die Menschen nicht, dass jeder vor der eigenen Türe kehren muss. All das führt zu unzureichendem Verständnis davon, was eine Zivilgesellschaft überhaupt ist. Einen großen Teil ihrer Probleme können (und sollen) die Ukrainer ohne Teilnahme des Staates lösen. Zum Beispiel könnten die Menschen, die unter dem Mangel an Kindergartenplätzen oder Müll in den Hinterhöfen leiden, selbst private Kindergärten eröffnen oder Arbeiter engagieren, die den Müll beseitigen. Dies ist die Mikroebene der Zivilgesellschaft. Die Mesoebene besteht aus größeren (überlokalen) NGOs. Auf der Makroebene sind zielgerichtete staatliche Politik und Tätigkeit der Massenmedien zentral.

Massenmedien üben zum Teil die Funktion der „Erzieher“ der Zivilgesellschaft aus. Allerdings neigen sie (in der Ukraine wie überall in der Welt) auch dazu, über Ereignisse manipulativ zu berichten, bestimmte politische Kräfte zu unterstützen und die Realität teilweise ideologisch wiederzuspiegeln. Deshalb gibt es in demokratischen Ländern die öffentlich-rechtlichen Massenmedien (z. B. ARD und ZDF in Deutschland), die „ausgewogene“ Berichterstattung leisten sollen. In der Ukraine gibt es noch keine öffentlich-rechtlichen Medien, obwohl die notwendige gesetzgeberische Basis bereits existiert. Eine mediale Propagierung der zivilgesellschaftlichen Werte funktioniert noch nicht systematisch.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass die ukrainische Transformation und die Entwicklung der Zivilgesellschaft durch verschiedene Faktoren behindert werden, von denen einige oben genannt wurden. Diese und andere Probleme lassen sich auf verschiedenen Ebenen lösen (durch Mikro-, Meso- und Makroansätze). Dies geschieht jedoch langsamer als es nötig wäre. Meiner Meinung nach ist es eine Frage der Zeit und weitblickender Bemühungen, von denen den größten Teil unsere Generation der späten 1980er und frühen 1990er verwirklichen muss.

мають) вирішувати без участі державних структур. Приміром, не тільки скаржитися на недостатню кількість місць у дитячих садочках чи неприбрані прибудинкові території, а створювати приватні садочки та залучати працівників, котрі ці території прибиратимуть. Це мікрорівень громадянського суспільства. Мезорівень – поза-локальні громадські організації. Макрорівень – це відповідна цілеспрямована політика держави та діяльність мас-медіа.

Мас-медіа частково взяли на себе роль „вихователів“ громадянського суспільства. Однак ЗМІ (як в Україні, так і в усьому світі) притаманно висвітлювати події маніпулятивно, підтримувати політсили, відображати дійсність дещо ідеологізовано. Тому для виробництва „збалансованих“ новин у демократичних державах існують суспільні ЗМІ (у Німеччині – телеканали ARD, ZDF тощо). В Україні суспільного телебачення поки що не створено, попри те, що необхідна законодавча база існує. Пропагування цінностей громадянського суспільства через ЗМІ відбувається поки що не системно.

Можемо зробити висновок, що українська трансформація та розвиток громадянського суспільства обтяжені багатьма чинниками, деякі з яких були названі вище. Ці та багато інших проблем усе-таки вирішуються на різних рівнях (мікро-, мезо-, макроініціативи), тільки повільніше, ніж ми того потребуємо. Думаю, це питання часу і вдумливо докладених зусиль. Зусиль, більшість яких має здійснити наше покоління – тих, хто народжений у кінці 80-х – на початку 90-х років.

Politische Kultur: das Konzept und seine Anwendung auf die Ukraine der Gegenwart

Ksenija Gatskova und Lisa Kitter*

Den Begriff „politische Kultur“ hört man in politischen Debatten oder Medien immer wieder und zwar im Zusammenhang damit, dass sie jemandem abgesprochen wird – etwa weil er populistisch argumentiert oder sich gar unanständig verhält. So wurde z. B. den ukrainischen Parlamentariern im Zusammenhang mit Krawallen in der Verchovna Rada nachgesagt, ihre politische Kultur ließe zu wünschen übrig. Eine solche alltagssprachliche Verwendung des Begriffs hat mit seiner wissenschaftlichen Konzeptualisierung natürlich nichts zu tun. Was in den Sozialwissenschaften unter „politischer Kultur“ verstanden wird, ist ein elaboriertes und viel weiter greifendes Konzept als die (normative) Frage nach dem politischen Stil.

Das Konzept der politischen Kultur

Mit dem sozialwissenschaftlichen Begriff der politischen Kultur bezeichnet man die Gesamtheit von Orientierungen der Bevölkerung gegenüber dem politischen System ihres Landes. Ein Typus der politischen Kultur steht demnach für ein bestimmtes *Verteilungsmuster politischer Orientierungen* in der jeweiligen Gesellschaft. Somit bezieht sich der Begriff der politischen Kultur nicht auf Einzelpersonen, sondern auf eine – analytisch rekonstruierte – Gesamtheit von ihren Eigenschaften, in diesem Fall also auf politische Orientierungen. Unter diesen werden (kurzfristige) Meinungen, (mittelfristige) Einstellungen und (langfristige) Werte subsumiert.

Eine weitere Spezifizierung des Konzepts der politischen Kultur basiert auf der sozialpsychologischen Unterscheidung von kognitiver, affektiver und evaluativer Dimension von Orientierungen. Diese Dimensionen beziehen sich entsprechend auf das Wissen über politische Sachverhalte, ihre emotionale Ablehnung oder Unterstützung sowie auf die Urteilsfähigkeit aufgrund der beobachteten Leistungen des politischen Systems und seiner einzelnen Komponenten.

*] Unter Mitarbeit von Maxim Gatskov

Політична культура: концепція та її застосування до сучасної України

Ксенія Гацкова та Ліза Кіттер*

Поняття „політична культура“ можна регулярно почути під час політичних дебатів та в ЗМІ, а саме у зв'язку з докором, що опонент її не має, тому що наводить популістську аргументацію або взагалі поводить себе непристойно. Так, наприклад, українських членів парламенту у зв'язку з безладом у Верховній Раді звинувачують у тому, що їхня політична культура залишає бажати кращого. Звичайно, таке використання поняття у повсякденні має мало спільного з його науковою концептуалізацією. Те, що у суспільних науках розуміється як „політична культура“, є комплексним і набагато ширшим поняттям, ніж (нормативне) питання про політичний стиль.

Концепція політичної культури

Поняттям політична культура у суспільних науках характеризується сукупність орієнтацій населення по відношенню до політичної системи своєї країни. Таким чином, тип політичної культури – це певна *структура розподілу політичних орієнтацій* у відповідному суспільстві, тобто поняття політичної культури стосується не окремих осіб, а аналітично реконструйованої сукупності їхніх властивостей, у даному випадку – політичних орієнтацій. До них належать (короткострокові) думки та уявлення, (середньострокові) установки та (довгострокові) цінності.

Наступним кроком розробки концепції політичної культури є соціально-психологічне розрізнення між когнітивною, афективною та оціночною компонентою орієнтацій. Ці компоненти стосуються відповідно знань про стан політичних справ, їх емоційного несхвалення чи підтримки, а також формування суджень на основі побачених результатів функціонування політичної системи та її окремих складових. З-поміж цих складових, або *об'єктів орієнтації*, виокремлюють чотири: систему в цілому, внесок у політичний

*] За співпраці Максима Гацкова

Von diesen Komponenten bzw. *Objekten der Orientierung* werden vier unterschieden: das System als Ganzes, die Input- und Output-Prozesse des politischen Geschehens und das Selbst als politischer Akteur.

Obwohl sie auf den ersten Blick etwas verschachtelt erscheinen mögen, fügen sich diese Unterscheidungen in ein konsequentes System ein, wie die Abbildungen 1 und 2 zeigen. Schließlich werden die jeweiligen Dimensionen und Kategorien in empirischen Studien durch konkrete Fragen operationalisiert. Z. B. zielt die Frage „Haben Sie einen günstigen oder ungünstigen Eindruck von der bisherigen Arbeit des Parlaments?“ auf die *Meinung* des Respondenten zur *Output*-Leistung des Gesetzgebers ab und bezieht sich auf die *evaluative* Dimension.

Die Studie von G. Almond und S. Verba

Das Konzept der politischen Kultur wurde in die Sozialwissenschaft von den amerikanischen Forschern G. Almond und S. Verba im Jahr 1963 eingeführt. In ihrer Studie gingen sie der Frage nach, wie politische Orientierungen der Bürger mit der Stabilität eines politischen Systems korrespondieren. Versteht man unter dem politischen System eine objektiv beobachtbare Struktur von politischen Instituten und Institutionen, so wurde das Konzept der politischen Kultur eingeführt, um die *subjektive Ebene* verstärkt in die politologischen Analysen einzubeziehen. Es ging somit um die Frage nach der *Kongruenz zwischen Struktur und Kultur*, von der die Akzeptanz und folglich die Stabilität eines Systems abhängt. Hierbei muss es sich keineswegs um ein demokratisches System handeln. Auch autoritäre Systeme können sich bei Übereinstimmung von politischem System und Orientierungen der Bürger dauerhaft stabilisieren¹. Im Gegensatz zum demokratischen System „reicht“ dem Autoritarismus dafür oft bereits die Apathie (vgl. Abb. 1)².

Dies war auch der zentrale Ausgangspunkt für die Untersuchung von Almond und Verba: Die Einführung von demokratischen Institutionen garantiert noch kein dauerhaftes Bestehen der Demokra-

prozess, resultat politичного процесу і власну роль як політичного актора.

Хоча, на перший погляд, вони можуть здаватися трохи нашарованими один на одного, однак проведені розрізнення поєднуються в послідовно продуману систему, як зображено на рис. 1 і 2. Врешті-решт, у процесі емпіричних досліджень відповідні компоненти та категорії операціоналізуються у конкретних питаннях. Наприклад, запитання „Яке Ваше враження від дотеперішньої роботи парламенту: схвальне чи несхвальне?“ має на меті висловлення *думки* респондента про *результати* діяльності законодавців і стосується *оціночної* компоненти.

Дослідження Г. Алмонда та С. Верби

Поняття політичної культури було введено у соціальні науки американськими дослідниками Г. Алмондом та С. Вербою у 1963 році. У своєму дослідженні вони займалися питанням, як політичні орієнтації громадян співвідносяться зі стабільністю політичної системи. Якщо політичну систему розуміти як об'єктивно існуючу структуру політичних інститутів та інституцій, то поняття політичної культури було введено, щоб повніше враховувати *суб'єктивний рівень* у політологічному аналізі. Таким чином, мова йшла про *узгодженість між структурою і культурою*, від чого залежить підтримка, а отже і стабільність політичної системи. При цьому тут не обов'язково йдеться лише про демократичну систему. Авторитарні системи також можуть стабілізуватися на тривалий час за умови узгодженості між політичною системою та орієнтаціями громадян¹. На відмінну від демократичної системи авторитаризмові для цього часто „вистачає“ однієї лише апатії (див. рис. 1)².

Це також було центральною висхідною точкою для дослідження Алмонда та Верби: запровадження демократичних інституцій ще не є гарантією тривалого існування демократії, що, між іншим, продемонструвала історія Європи і не в останню чергу Німеччини до Другої світової

1] Vgl. hierzu die Unterscheidung zwischen dem Übergangs- und dem konsolidierten Autoritarismus von J. Maćków (2009).

2] Abbildungen 1 und 2 nach Almond/Verba (1963: 22 und 17) bzw. hier nach Westle/Gabriel (2009: 20 und 19).

1] Див. на цю тему відмінності між перехідним та консолідованим авторитаризмом у Єжи Мацькува (Maćków 2009).

2] Рис. 1 і 2 за Almond/Verba (1963: 22 і 17), ми посилаємося тут на Westle/Gabriel (2009: 20 і 19).

Abb. 1: **Kongruenz/Inkongruenz zwischen politischer Kultur und Struktur**

Рис. 1: **Узгодженість між політичною культурою та структурою**

Dimensionen politischer Orientierungen Компоненти політичних орієнтацій	Folgebereitschaft підтримка	Apathie апатія	Entfremdung відчуження
Kognitionen Когнітивна компонента	+	+	+
Affekte Афективна компонента	+	○	-
Evaluationen Оціночна компонента	+	○	-

+ große Häufigkeit von Wissen, positiven Gefühlen oder Evaluationen
переважання знань, позитивних почуттів та оцінок

- große Häufigkeit von negativen Gefühlen und Urteilen
переважання негативних почуттів та оцінок

○ große Häufigkeit von Indifferenz
переважання байдужості

tie, wie unter anderem die Entwicklungen in Europa und nicht zuletzt in Deutschland vor dem Zweiten Weltkrieg gezeigt haben. Empirische Daten für ihre Studie wurden deshalb in fünf Ländern erhoben: in den USA und Großbritannien als Länder mit längerer demokratischer Tradition, Italien und Deutschland als Länder mit autoritärer/totalitärer Erfahrung und Mexiko als Land mit einer sich im Aufbau befindenden Demokratie.

Es wurden drei Idealtypen von politischer Kultur unterschieden (Abb. 2). Bei der *parochialen* politischen Kultur gibt es bei den Menschen weder Wissen noch eindeutige Gefühle gegenüber dem politischen System und in der Gesellschaft bestehen generell nur diffuse politisch-wirtschaftlich-religiöse Rollen. In der *Subjekt-* bzw. *Untertanenkultur* existiert zwar eine kognitive, affektive und evaluative Beziehung

vöynи. Через це емпіричні дані для їхнього дослідження були взяті відносно п'яти країн: США та Великобританії як країн з більш тривалою демократичною традицією, Італії та Німеччини як країн з авторитарним/тоталітарним досвідом та Мексики як країни з демократією, що розбудувалася.

Були виокремлені три ідеальні типи політичної культури (рис. 2). У *традиційній політичній культурі* люди не мають ані знань, ані однозначних почуттів по відношенню до політичної системи, і у такому суспільстві існують загалом лише розмиті політико-економічно-релігійні ролі. У *суб'єктній культурі* чи *підданській культурі*, хоча й існує когнітивне, афективне й оціночне ставлення громадян до політичної системи, але „піддані“ передусім зорієнтовані на результат і

Abb. 2: **Typen politischer Kultur**

Рис. 2: **Типи політичної культури**

Typen Типи	System als Ganzes система в цілому	Input внесок	Output результат	Selbst (aktiv) власна політична роль
Parochiale Kultur Традиційна культура	○	○	○	○
Untertanenkultur Підданська культура	✓	○	✓	○
Partizipative Kultur Партиципаторна культура	✓	✓	✓	✓

○ keine Orientierung vorhanden
орієнтація відсутня

✓ Orientierung vorhanden
орієнтація присутня

der Bürger zum politischen System – die „Untertanen“ sind aber vor allem am Output orientiert und sehen sich selbst nicht als aktive Teilnehmende. In der *partizipativen* politischen Kultur dagegen besitzen die Bürger umfassende Orientierungen gegenüber dem politischen System und bringen sich auch aktiv in das politische Leben ein.

In der Realität kommen Mischformen dieser Idealtypen vor. Als besonderer Typus, den Almond und Verba für die USA und Großbritannien ausgemacht und zum normativen Leitbild für die politische Kultur einer modernen Demokratie erklärt haben, gilt die *Civic Culture* (im Deutschen auch *Staatsbürgerkultur* genannt). Sie beschreibt eine

proportionierte Mischung von partizipativen, untertänigen und parochialen Elementen, wobei die partizipativen Elemente überwiegen (Abb. 3)³.

Abb. 3: **Zusammensetzung der Civic Culture**
Рис. 3: **Склад громадянської культури**

не розглядають себе як активних учасників. На противагу цьому, у *партиципаторній культурі* громадяни володіють всебічними орієнтаціями стосовно політичної системи та роблять свій активний внесок у політичне життя.

У дійсності зустрічаються мішані форми цих ідеальних типів. Особливим типом, який Алмонд і Верба визначили для США і Великобританії та визнали його нормативним зразком для політичної культури сучасної демократії, вважається *громадянська культура*. Вона характеризується пропорційним змішуванням партиципаторних, підданських

і традиційних елементів; при цьому партиципаторні елементи переважають (рис. 3)³.

Politische Kultur und postsowjetische Transformation

Zwanzig Jahre nach dem Zusammenbruch der Sowjetunion gibt es keinen Zweifel mehr, dass das historische Erbe ihrer Nachfolgestaaten den postkommunistischen Transformationsprozess verlangsamt, verzerrt und (mit Ausnahme des Baltikums) sogar zur Etablierung autoritärer Regime verleitet. Das Konzept der politischen Kultur ist vor diesem Hintergrund von großer Bedeutung für die Transformationsforschung, weil es hilft, die viel beklagte „Mentalität“ postsowjetischer Menschen wissenschaftlich zu erfassen.

Der Sowjetmensch („Homo sovieticus“) wurde in der allumfassenden Staatstruktur eines totalitären Regimes sozialisiert und entwickelte in der Folge eine ausgeprägte staatlich-paternalistische Orientierung. Zu seinen weiteren zentralen Merkmalen zählten der Hang zur Hierarchie und imperialer Charakter⁴.

Політична культура і пострадянська трансформація

Через 20 років після розпаду Радянського Союзу вже не існує жодних сумнівів, що історична спадщина його держав-наступниць уповільнює й спотворює посткомуністичні трансформаційні процеси та навіть (за винятком Прибалтики) сприяє встановленню авторитарних режимів. Саме тому концепція політичної культури відіграє важливу роль у дослідженні трансформацій, оскільки вона допомагає науково осмислити „менталітет“ пострадянських людей, на який так часто нарікають.

Радянська людина („homo sovieticus“) була соціалізована у всеохоплюючій державній структурі тоталітарного режиму і згодом у неї розвивалася яскраво виражена державно-патерналістська орієнтація. До центральних ознак радянської людини, окрім того, належали схильність до ієрархії та імперський характер⁴.

3] Die graphische Darstellung nach S. und G. Pickel (2006: 65)

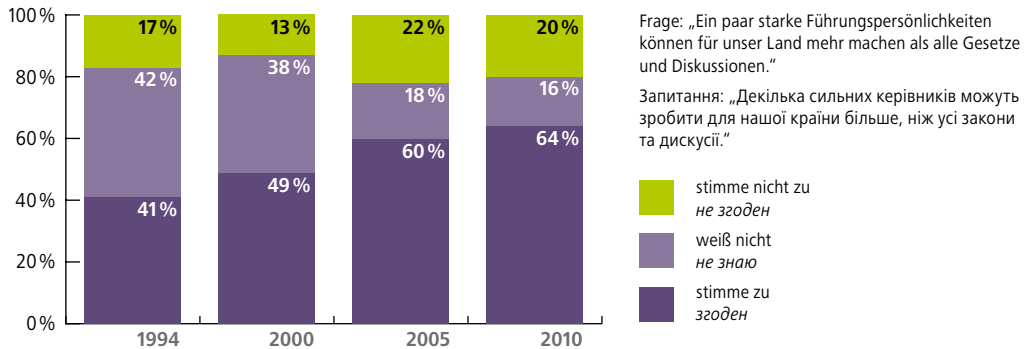
4] So die vielbeachtete Studie „Die Sowjetmenschen“ von J. Lewada u.a. (1992: 16ff.).

3] Графічне зображення за S. i G. Pickel (2006: 65)

4] Це показало відоме дослідження Ю. Левади та ін. (1993) „Советский простой человек“.

Abb. 4: **Paternalistische Orientierung**

Рис. 4: **Патерналістські орієнтації**

Quelle: Monitoring „Ukrainische Gesellschaft“
 Джерело: Моніторинг „Українське суспільство“

Als Nachkommen des „Homo sovieticus“ haben die postsowjetischen Menschen einige seiner wichtigsten Merkmale geerbt: Zum einen durchlief die Mehrheit der jetzigen Bevölkerung die Bildungs- oder sogar die Berufssozialisation noch zu Sowjetzeiten, zum anderen bestehen die entsprechenden Kulturstandards durch fortwährende kommunikative Übertragungsprozesse in der Gesellschaft fort (von großer Bedeutung ist auch die erste Sozialisationsphase in der Familie, in der ebenfalls allgemeine kulturelle Verhaltensmuster reproduziert werden). Von einer prinzipiellen Änderung in kultureller Hinsicht bzw. einem radikalen Bruch mit der Vergangenheit kann daher nicht die Rede sein.

Die politische Kultur der gegenwärtigen Ukraine

Die Entstehung demokratischer Institutionen in der unabhängigen Ukraine vollzog sich zwar relativ schnell, doch es bestanden schon immer wesentliche Diskrepanzen zwischen der Verfassungsnorm und der Verfassungsrealität. Die faktische Gewaltenteilung hat sich bis heute noch nicht endgültig durchgesetzt; das größte Problem ist dabei die Abhängigkeit der Justiz von der politischen Führung.

Auffällig ist die Oligarchisierung der Politik⁵ und die allgemeine Personalisierung des politischen Raumes.

5] Vgl. Pleines (2008).

Як нащадки „homo sovieticus“ пострадянські люди успадкували його деякі найважливіші риси. З одного боку, більша частина теперішнього населення пройшла через освітню або навіть професійну соціалізацію ще за радянських часів, з іншого – продовжують існувати відповідні культурні стандарти, які шляхом комунікативного процесу безперервно передаються у суспільстві (особливе значення має також перша фаза соціалізації у родині, у якій також відтворюються загальні культурні зразки поведінки). Тому про принципові зміни у культурному плані чи про радикальний розрив з минулим не може бути мови.

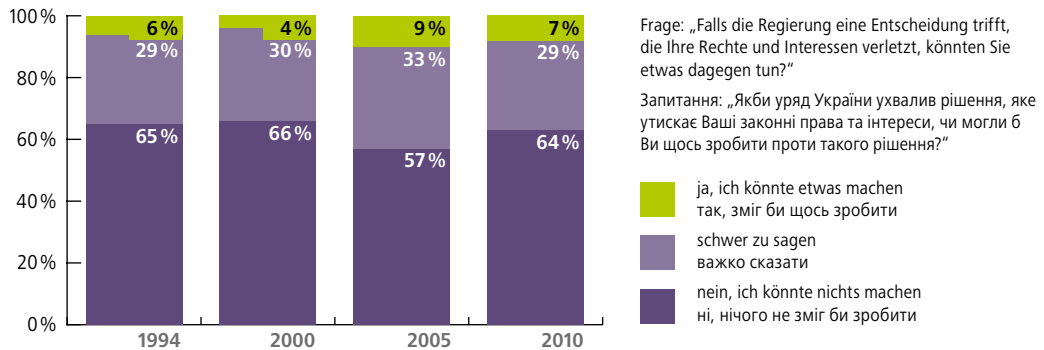
Політична культура сучасної України

Виникнення демократичних інститутів у незалежній Україні відбулося, власне кажучи, відносно швидко, однак істотні невідповідності між конституційною нормою і конституційною дійсністю існували завжди. Фактичний поділ влади на сьогодні ще не здійснений остаточно; найбільшу проблему при цьому становить залежність правосуддя від політичного керівництва.

У вічі впадає олігархізація політики⁵ та загальна персоналізація політичного простору. Остання

5] Див. Pleines (2008).

Abb. 5: Einstellungen zu Input-Möglichkeiten und zur Rolle des Selbst
 Рис. 5: Установки відносно власної політичної ролі та можливості впливу

Quelle: Monitoring „Ukrainische Gesellschaft“
 Джерело: Моніторинг „Українське суспільство“

Letztere hängt stark mit den oben erwähnten paternalistischen Orientierungen der Bevölkerung zusammen. Diese Orientierungen scheinen mit der Zeit sogar zugenommen zu haben (siehe Abb. 4), was unter anderem auf die Enttäuschung der Erwartungen im Zusammenhang mit der „Orangen Revolution“ zurückzuführen ist. So stimmten im Jahr 2010 64,2% der ukrainischen Bürger der Aussage „Ein paar starke Führungspersonalitäten können für unser Land mehr machen als alle Gesetze und Diskussionen“ zu.

Weit verbreitete Output-Orientierungen gegenüber dem Staat, fehlendes Verständnis für die Bedeutung des eigenen Engagements, gepaart mit der Vorstellung, dass ein „Normalverbraucher“ am Tun und Walten des Staates wenig ändern kann (vgl. Abb. 5), sind typische Merkmale der Untertanenkultur (Subjekt-Kultur). Die Menschen scheinen zwar nicht mehr wirklich darauf zu vertrauen, doch allein schon aus Gewohnheit hören sie nicht auf darauf zu warten, dass der abstrakte Staat die derzeitigen sozialen Probleme, wie z. B. große Einkommensungleichheit, schlechtes Bildungs- und Gesundheitssystem u.a.m., löst. Gleichzeitig aber vertraut die große Mehrheit der Menschen den staatlichen Institutionen nicht und ist apathisch oder hegt sogar negative Gefühle gegenüber der politischen Führung und der Bürokratie.

безпосередньо пов'язана з вище згаданими патерналістськими орієнтаціями населення. Складається враження, що ці орієнтації з часом лише посилюються (див. рис. 4), що, між іншим, є наслідком несправдження очікувань у зв'язку з Помаранчевою революцією. Так, у 2010 році 64,2% українських громадян погодилися із твердженням, що „декілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони та дискусії“.

Широко розповсюджені орієнтації на отримання результату від держави, відсутність розуміння значення власної активної позиції у сукупності з уявленням, що пересічна людина мало що може змінити у діях і рішеннях держави (див. рис. 5), є типовими рисами підданської культури (суб'єктної культури). Здається, що люди майже повністю втратили довіру до держави, але все ж за звичкою не перестають сподіватися, що абстрактна держава вирішить такі нагальні соціальні проблеми, як, наприклад, великий розрив у рівні доходів, погана система освіти та охорони здоров'я та ін. У той же час більша частина людей не довіряє державним інституціям та сповнена апатії або ж взагалі відчуває негативні емоції по відношенню до політичного керівництва та бюрократії.

Wie bereits oben erwähnt, existieren in Realität stets gemischte Formen politischer Kultur; die Ukraine ist hier keine Ausnahme. Auch parochiale Elemente lassen sich in der politischen Kultur des Landes erkennen: Ein relativ großer Anteil der Bevölkerung verfügt über einen geringen Informationsstand über das politische Geschehen und hat keine stabile affektive Bindung zum politischen System. Politische Parteien sind nicht um Programme und Ideen organisiert, sondern um einzelne Politiker. Politische Strömungen, wie man sie in den westlichen Demokratien kennt (konservative, liberale, sozialdemokratische, sozialistische, grüne etc.), sind für viele Ukrainer entweder leere Hülsen oder haben mit ihrem üblichen Gehalt nichts zu tun. So konnten laut der Monitoring-Studie des Jahres 2010 fast 40% der Bevölkerung ihre politischen Präferenzen nicht äußern bzw. sich zu keiner politischen Strömung bekennen⁶.

Die politische Kultur der gegenwärtigen Ukraine lässt sich somit nach dem Schema von Almond und Verba als der Mischtypus *parochialer Untertanenkultur mit partizipativen Elementen* einordnen. Um die Anteile parochialer und partizipativer Elemente genauer zu bestimmen, wäre eine detailliertere Auswertung soziologischer Daten notwendig; allgemein lässt sich sagen, dass die Untertanenkultur deutlich dominiert. Indem die politische Kultur den Grad der Demokratieentwicklung eines Landes widerspiegelt, weist sie auf eine gewisse Stabilität der gegenwärtigen autoritären politischen Ordnung der Ukraine, aber auch auf die notwendigen Veränderungen des politischen Systems hin.

Як вже згадувалося вище, у дійсності зазвичай існують мішані форми політичної культури; Україна не є винятком. У політичній культурі цієї країни можна розпізнати і традиційні елементи: відносно велика частина населення володіє обмеженим обсягом інформації про політичні події та не має стабільного афективного зв'язку з політичною системою. Політичні партії зорганізовані не навколо програм чи ідей, а навколо окремих політиків. Політичні течії, як вони відомі у західних демократіях (консервативні, ліберальні, соціал-демократичні, соціалістичні, зелені і т.д.), для багатьох українців є лише порожнім звуком, або вони ж не мають нічого спільного зі своїм звичайним змістовим наповненням. Так, згідно моніторингового дослідження 2010 року майже 40% населення не змогли висловити свої політичні уподобання чи заявити про свою належність до певної політичної течії⁶.

Отже, політичну культуру сучасної України за схемою Алмонда і Верби можна розглядати як мішаний тип *традиційної та підданської культури з партиципаторними елементами*. Щоб точніше визначити частку традиційних і партиципаторних елементів, необхідним є детальніше опрацювання соціологічних даних; загалом можна сказати, що підданська культура явно домінує. Оскільки політична культура відображає рівень демократичного розвитку країни, вона вказує на певну стабільність сучасного авторитарного політичного устрою України, але також і на необхідність змін у політичній системі.

6] Monitoring „Ukrainische Gesellschaft“ (Vorona/Šulga 2010: 487). Die Monitoring-Umfrage wird vom Institut für Soziologie der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine durchgeführt und ist repräsentativ für die Bevölkerung des Landes.

6] Моніторинг „Українське суспільство“ (Vorona/Šulga 2010: 487). Дане опитування проводиться Інститутом соціології НАН України і є репрезентивним для дорослого населення країни.

Staat und Zivilgesellschaft in der Ukraine

Andrii Dvornikov und Martina Friedsmann

Gesellschaftliche Organisationen in der Sowjetunion

Die „gesellschaftlichen Organisationen“ (russ. *obščestvennye organizacii*) werden in der *Großen Sowjetischen Enzyklopädie* neben den Repräsentationsorganen und der staatlichen Exekutive als ein Bestandteil des politischen Systems und somit als eines der wichtigsten Mittel der Mitbestimmung der Bürger beschrieben¹. Und hier liegt auch schon der Knackpunkt: Die sowjetischen „gesellschaftlichen Organisationen“ (GOs), obwohl sie äußerlich den heutigen Vereinen und Verbänden ähnelten, waren in Wirklichkeit staatlich und nicht zivilgesellschaftlich. Von Unabhängigkeit konnte keine Rede sein: Artikel 6 der Verfassung der Sowjetunion von 1977 unterwarf die GOs der KPdSU und Artikel 7 bescheinigte ihnen – zusammen mit der Jugendorganisation der KPdSU Komsomol und den Gewerkschaften – „Mitwirkung bei den staatlichen und gesellschaftlichen Angelegenheiten und der Lösung von politischen, wirtschaftlichen und sozio-kulturellen Aufgaben“.

Als Hauptziele von „gesellschaftlichen Organisationen“ sowie „freiwilligen Gesellschaften“ (russ. *dobrovol'nyje obščestva*) werden in der *Großen Sowjetischen Enzyklopädie* aktive Beteiligung an der sozialistischen Gestaltung des Lebens in der UdSSR und Förderung der Wehrkraft des Landes genannt. Die Entwicklung der sowjetischen Kultur, Wissenschaft und Technik sowie des Sportes sollte durch ideologische Erziehung, Fachschulung, Ausgabe von Informationsmaterial, Organisation von verschiedenen Veranstaltungen wie Ausstellungen, Filmvorführungen und Sportwettbewerben erfolgen. Die Gründung von GOs wurde durch Erlasse von Orts- oder Zentralpartei Komitees bewilligt bzw. beordert und die Mitgliedschaft in ihnen war, trotz formell betonter Freiwilligkeit, in der Praxis oft Pflicht. Für sich selbst spricht die Mitgliederzahl von über drei Millionen in der paramilitärischen Massenorganisation DOSAAF, der „Freiwilligen Gesellschaft zur Unterstützung der Armee, der Luftstreitkräfte und der Flotte“.

1] <http://bse.sci-lib.com/article083368.html>; Stand: 12.01.2011

Держава та громадянське суспільство в Україні

Андрій Дворніков та Мартина Фрідсман

Громадські організації в Радянському Союзі

„Громадські організації“ разом із представницькими та державними виконавчими органами описуються у *Великій Радянській Енциклопедії* як складова політичної системи, а отже, і як один з найважливіших засобів участі населення у державному управлінні¹. Вже у цьому визначенні закладено суперечність: хоча радянські „громадські організації“ (ГО) за зовнішніми ознаками нагадували сьгоднішні спілки та об'єднання, по суті вони були утвореннями держави, а не громадянського суспільства. Про їхню незалежність не могло бути й мови: згідно зі статтею 6 Конституції СРСР 1977 року ГО підпорядковувались КПРС, а стаття 7 зобов'язувала їх (разом із комсомолом та профспілками) „брати участь в управлінні державними та суспільними справами та вирішувати політичні, господарські та соціально-культурні питання“.

Головними завданнями „громадських організацій“ та „добровільних спілок“ (рос. „добровольные общества“) автори *Великої Радянської Енциклопедії* вважали їхню участь у розбудові соціалізму в СРСР та підвищенні обороноздатності країни. Розвиток радянської культури, науки, техніки та спорту мав відбуватися завдяки ідеологічно правильному вихованню та професійній підготовці громадян, організації різноманітних заходів, на кшталт виставок, демонстрацій фільмів та спортивних змагань. Заснування ГО відбувалося лише з дозволу або за наказом місцевих та центральних комітетів Компартії, які ухвалювали відповідні постанови. Членство у таких організаціях формально здійснювалося на добровільних засадах, проте на практиці здебільшого було примусовим. Варто згадати лише напіввійськову всесоюзну організацію ДОСААФ („Добровільна спілка підтримки армії, авіації та флоту“), яка налічувала понад 3 мільйони членів.

1] <http://bse.sci-lib.com/article083368.html>; станом на 12.01.2011.

Aktuelle Lage und Rechtsgrundlagen

Nach der Unabhängigkeitserklärung und dem Beginn der Systemtransformation ist sowohl die Zahl der Organisationen des „Dritten Sektors“ als auch ihre Mitgliederzahl stark zurückgegangen. Andererseits können sie nun echte Unabhängigkeit vom Staat genießen und die politisch-gesellschaftliche Lage im Land entsprechend ihren Vorstellungen beeinflussen. Allerdings müssen die Organisationen dabei genügend Durchhaltevermögen und organisatorische Flexibilität zeigen, da die staatliche Bürokratie nicht selten versucht, ihnen Steine in den Weg zu legen, indem sie z. B. Rechtsnormen über die Gründung von NGOs ungleich bzw. nach eigenem Gutdünken anwendet.

Das Gründungsverfahren von NGOs ist langwieriger und komplizierter als bei Unternehmen. So kostet die Anmeldung eines Unternehmens ca. 15 Euro und dauert drei Tage. Eine Nichtregierungsorganisation mit internationalem Status hingegen muss knappe 200 Euro zahlen und drei Monate auf die Bearbeitung der Unterlagen warten. Die NGOs werden nach ihrem Tätigkeitsgebiet eingeteilt: internationale, ukraineweite, Stadt- und Bezirksorganisationen und dementsprechend werden an sie verschiedene Anforderungen gestellt: Die strengsten gelten für internationale und die lockersten für Bezirksorganisationen. Die geplanten Aktivitäten müssen aufgelistet werden; wenn die Organisation im Nachhinein Änderungen vornehmen möchte, muss sie mit ähnlichen Hindernissen wie bei der Registrierung rechnen. Hinzu kommt, dass es zwar eine Liste der erforderlichen Dokumente gibt, die Anforderungen an diese Dokumente aber nicht genau konkretisiert sind. Im Jahr 2008 urteilte der Europäische Gerichtshof für Menschenrechte, dass die ukrainische Gesetzgebung den Artikel 11 (Versammlungs- und Vereinigungsfreiheit) der Europäischen Menschenrechtskonvention verletzt. Im Mai 2011 hat das ukrainische Parlament *Verchovna Rada* den Entwurf eines neuen Gesetzes gebilligt, das die bestehenden Missstände beseitigen soll. Das Gesetz wurde jedoch bis Ende 2011 noch nicht verabschiedet.

Trotz aller Widrigkeiten scheint der „Dritte Sektor“ in der Ukraine von Jahr zu Jahr zuzunehmen, wobei die statistischen Daten teilweise widersprüchlich sind. Der *Counterpart Creative Center* teilt in seinem Bericht aus dem Jahr 2010 mit, dass 48% der Organisationen von einer Erhöhung ihrer Mitgliederzahlen im Vergleich zum Vorjahr 2009 berichteten. Auch

Сучасний стан та правові засади функціонування ГО

Після проголошення незалежності та з початком системної трансформації істотно скоротилася як кількість самих організацій „третього сектору“, так і кількість їхніх членів. З іншого боку, відтепер вони могли бути по-справжньому незалежними від держави та впливати на громадсько-політичне становище у країні відповідно до своїх переконань. У всякому разі у цих нових умовах організації мали бути достатньо стійкими та водночас гнучкими, оскільки державна бюрократія нерідко намагається ускладнити їм життя, наприклад, застосовуючи правові норми, що регулюють заснування недержавних організацій, неоднаково та на свій розсуд.

Процедура заснування недержавних організацій (НДО) складніша, ніж комерційних організацій. Так, наприклад, реєстрація підприємства коштує приблизно 15 євро та триває три дні. Для реєстрації ж недержавної організації з міжнародним статусом необхідно заплатити майже 200 євро та чекати протягом трьох місяців, доки документи буде оброблено. НДО поділяються за масштабом їхньої діяльності на міжнародні, всеукраїнські, міські та районні і відповідно до них висуваються різні вимоги. Найсуворіші стосуються організацій міжнародного масштабу, найменш суворі – районного. При реєстрації організації необхідно подати список запланованих видів її діяльності; якщо ж у подальшому виникне необхідність внести зміни до цього списку, виникають майже ті самі складнощі, що й при реєстрації. Якщо список документів, що вимагаються при реєстрації, визначений, то вимоги до них нечіткі. У 2008 році Європейський суд з прав людини виніс рішення про те, що українським законодавством порушується стаття 11 (право на вільні зібрання та об'єднання) Європейської конвенції з прав людини. У травні 2011 року у Верховній Раді України було зареєстровано проект нового закону, який мав би усунути існуючі протиріччя. Проте станом на кінець 2011 року цей закон так і не було прийнято.

Попри усі негаразди „третій сектор“ в Україні показує тенденцію до щорічного зростання, хоча деякі статистичні дані є суперечливими. *Творчий центр Каунтерпарт* у своєму звіті за 2010 рік зазначає, що 48% організацій повідомили про зростання кількості своїх учасників

die Anzahl der Organisationen sei in den Jahren 2002 – 2010 leicht gewachsen, auf bis zu 63.000 registrierte Organisationen Anfang des Jahres 2010, von denen jedoch nur drei- bis viertausend wirklich aktiv sein sollen². Soziologische Umfragedaten zeigen indes, dass über Jahre hinweg nur ca. 17% der Ukrainer stabil angeben, Mitglied in irgendeiner Organisation zu sein (vgl. Abb. 6). Bei diesen sind etwas mehr Frauen als Männer vertreten, deutlich mehr Gebildete als Ungebildete und über die Hälfte der Personen sind in der Altersgruppe von 30 und 45 Jahren³. Allerdings sind sich alle Studien darin einig, dass Ukrainer sich mehr außerhalb von formellen Organisationen engagieren, unter anderem, weil sie ihnen eher wenig Vertrauen entgegenbringen⁴. Auf jeden Fall kann festgestellt werden, dass der institutionalisierte „Dritte Sektor“ in der Ukraine weit unterhalb des Durchschnitts der neuen EU-Mitgliedsländer liegt.

Herausforderungen und Perspektiven

Das Hauptproblem des ukrainischen „Dritten Sektors“ ist mangelnde Finanzierung. Die wichtigsten Finanzierungsquellen sind laut dem Bericht des *Counterpart Creative Center* ausländische Förderprogramme (43%), Spenden der Unternehmen (14%) und Bürger (12%). Die staatliche Förderung bleibt sehr begrenzt, im Jahr 2009 belief sie sich auf 10%⁵.

Ein weiteres Problem ist die schwache ukrainische Mittelklasse, die in anderen Ländern die Zivilgesellschaft hauptsächlich formt und stützt. Solange der „Mittelbau“ nicht weiter gestärkt wird und die potentielle Trägerschaft auswandert, wird die Zivilgesellschaft auch weiterhin auf wackeligen Beinen stehen. Zusätzlich erschweren die allgegenwärtige Korruption und der Klientelismus die Arbeit von NGOs. In dieser Hinsicht braucht die ukrainische Gesellschaft jedoch nicht nur „bessere Demokraten“ in der politischen Elite, sondern einen allgemeinen Mentalitätswandel, denn nicht immer wird innerhalb der NGOs das praktiziert, was man vom Staat und

porівняно із попереднім роком. Кількість зареєстрованих організацій у період з 2002 року до початку 2010 року також збільшилась до 63.000, хоча з них насправді активними є лише від трьох до чотирьох тисяч². Між іншим дані соціологічних опитувань показують, що впродовж кількох років лише приблизно 17% українців стабільно є членами якої-небудь організації (див.: рис. 6). З них незначну більшість становлять жінки, також серед респондентів значно більше освічених, ніж неосвічених, а за віком домінують особи від 30 до 45 років³. Усі дослідники приходять до висновку, що переважна більшість українців не пов'язує свою діяльність із формальними організаціями, і саме через те, що довіра до них досить низька⁴. У будь-якому разі можна стверджувати, що рівень інституціоналізації „третього сектору“ в Україні загалом нижчий, ніж у країнах – нових членах ЄС.

Виклики та перспективи

Основною проблемою українського „третього сектору“ є брак фінансування. Найважливішими джерелами фінансування, згідно зі звітом *Творчого центру Каунтерпарт*, є закордонні гранти (43%), пожертви комерційних організацій (14%) та громадян (12%). Рівень державної підтримки залишається досить незначним, у 2009 році він склав 10%⁵.

Ще однією проблемою є слабкість середнього класу в Україні, який здебільшого і формує та підтримує громадянське суспільство у інших країнах. Доки середній клас не почне зміцнюватись, а його потенційні „носії“ не припинять емігрувати, громадянське суспільство залишатиметься кволим. Додаткові труднощі у роботі НДО створюють повсюдно корупція та протекціонізм. Тому українське суспільство потребує не лише „кращих демократів“ серед політичної еліти, але й зміни свого менталітету, оскільки навіть у НДО не завжди присутнє те, чого вимагають від дер-

2] Palyvoda/Golota (2010: 18). Der USAID-Bericht nennt die Zahl von ca. 52.000 für das Jahr 2009 (USAID NGO Sustainability Index 2009: 218) und Oleksandr Vinnikov, Vorstandsvorsitzender des European Law Advancement Network, nannte uns in seinem Vortrag im Rahmen des Seminars in Kiew die Zahl 47.971 zu Beginn des Jahres 2010.

3] Vgl. Stepanenko 2006 (587f).

4] USAID NGO Sustainability Index (2009: 224), Kuts/Palyvoda (2006: 66).

5] Palyvoda/Golota (2010: 41f).

2] Palyvoda/Golota (2010: 18). Згідно зі звітом USAID кількість організацій становить приблизно 52.000 для 2009 року (USAID NGO Sustainability Index 2009: 218), а Олександр Вінніков, голова правління Мережі розвитку європейського права, у своїй доповіді у рамках київської частини семінару повідомив нам, що на початок 2010 року ця кількість становила 47.971.

3] Див. Stepanenko (2006: 587f).

4] USAID NGO Sustainability Index (2009: 224), Kuts/Palyvoda (2006: 66).

5] Palyvoda/Golota (2010: 41f).

Abb. 6: In welchen dieser bürgerlichen oder politischen Organisationen sind Sie Mitglied?
 Рис. 6: Членом якої з громадських або політичних організацій Ви є?

Bevölkerung ab 18 Jahren, Angaben in %, Mehrfachnennungen
 Населення віком від 18 років, показники у відсотках,
 множинні відповіді

Quelle: Monitoring „Ukrainische Gesellschaft“
 Джерело: Моніторинг „Українське суспільство“

	1994	1998	2002	2006	2010
Interessenclub Клуб за інтересами	2,0	1,3	1,2	1,7	1,1
Politische Partei Політична партія	0,7	0,9	1,9	4,6	3,0
Gesellschaftspolitische Bewegung Суспільно-політичний рух	0,4	0,4	0,7	0,8	0,4
Umweltbewegung Екологічний рух	1,3	1,5	2,0	0,9	1,1
Bürgerorganisation, Stiftung, Verband Громадська організація, фонд, асоціація	0,9	0,6	0,7	0,9	1,2
Alternative berufliche Interessensvertretung Нетрадиційна профспілка	3,3	1,4	0,3	0,2	0,2
Kreativ- und Kunstverein Творча спілка	1,2	0,7	0,4	0,5	0,4
Sportclub/-verein Спортивний клуб, товариство	3,2	2,7	2,0	1,8	3,0
Berufsverband Об'єднання за фахом	2,7	2,0	2,8	1,9	2,6
Studentenverein, Jugendorganisation Студентське товариство, молодіжна організація	1,7	1,4	1,8	1,3	2,0
Religiöse Organisation, Kirchengemeinschaft Релігійна організація, церковна громада	3,0	3,9	4,0	2,6	3,6
Vauernverband Об'єднання фермерів	0,7	0,3	0,9	0,3	0,4
Andere Organisation, Verband, Bewegung Інша організація, об'єднання, рух	0,7	0,6	0,9	0,8	0,7
Keine Mitgliedschaft in einer Organisation oder Bewegung Не належу до жодної з організацій чи рухів	82,2	86,6	83,9	83,6	83,6
Keine Antwort Не відповіли	0,9	0,2	0,2	0,1	0,2

der Wirtschaft verlangt (etwa Transparenz, mehr Mitentscheidungsrechte). Hier zeigt sich jedoch, dass die ukrainische Gesellschaft in einer Falle sitzt: Da fast alle in gewisser Hinsicht Teil des Korruptionssystems sind, haben die meisten etwas zu verlieren, wenn sie aus der „Grauzone“ treten.

Positiv beurteilen Experten vor allem steigendes Rechtsbewusstsein und Bedeutungszunahme der öffentlichen Meinung in der Ukraine. Konsolidierung (hier i.S.v. Zunahme der NGOs mit größerem Budget) und Professionalisierung von Organisationen hatten unter anderem Auswirkungen auf die Beziehungen zum Staat, die sich laut oben zitierten Studien in den letzten Jahren intensivierten. Gleichzeitig bedarf es Verbesserungen in der Zusammenarbeit unter den NGOs, die sich in letzter Zeit sogar verschlechterte. Gemeinsame Aktivitäten könnten Synergieeffekte schaffen und somit die Zivilgesellschaft im Ganzen stärken. Auch am Image der NGOs in der Gesellschaft muss noch viel gearbeitet werden.

жави та бізнесу, наприклад, прозорості, ширших прав для громадян у прийнятті рішень. Тут проявляється ще одна особливість українського суспільства, яке майже повністю опинилося в тенетах корупційної системи, і кожному, як правило, є що втратити при виході з „сірої зони“.

Зростання ролі громадської думки та правосвідомості в Україні заслужили позитивної оцінки експертів. Консолідація (у сенсі збільшення кількості НДО з великим бюджетом) та професіоналізація організацій вплинули на їхні відносини з державою, які, відповідно до вищезгаданих досліджень, останніми роками стали інтенсивнішими. Одночасно з цим, покращення потребує співпраця між самими НДО, яка останнім часом навіть погіршилася. Спільні дії, ймовірно, матимуть синергетичний ефект та зміцнять громадянське суспільство в цілому. Також багато роботи потребує створення позитивного іміджу НДО у суспільстві.

Stimmen der Teilnehmer [I]

Was fehlt dem ukrainischen „Dritten Sektor“ deiner Meinung nach am meisten? Was sollte man vorrangig tun, um ihn zu fördern?

Lisa K. (DE): Vor allem fehlen, meinem Eindruck nach, die Akzeptanz und das nötige politische Bewusstsein für zivilgesellschaftliches Engagement in breiten Schichten der Gesellschaft. Das stellt besonders für kleinere Initiativen ein Problem dar, da ihnen kaum finanzielle Mittel zur Verfügung stehen, um Mithelfer zu bezahlen oder ihnen zumindest Kosten zu erstatten. Die Bürger sind sich aufgrund mangelnder politischer Bildung ihrer Rolle im politischen System bzw. ihren Einflussmöglichkeiten nicht bewusst. Politische Bildung sollte deshalb gefördert werden. Inwieweit dies durch die in Deutschland in diesem Bereich etablierten politischen Stiftungen passieren kann, ist fraglich. Dennoch sollte es eine Organisation für politische Bildung geben, die vielleicht zum Teil staatlich gefördert, aber durch eine unabhängige NGO geführt wird, um Problemen der Information und des politischen Bewusstseins entgegenzuwirken.

Tetiana B. (UA): Die gegenwärtige ukrainische Mentalität ist leider so, dass die Bürger kaum etwas tun würden, solange es sie nicht persönlich betrifft. Ein ukrainisches Sprichwort beschreibt diese Haltung sehr gut: „Mein Haus steht am Rand – ich weiß von nichts“. Vielleicht sollte man zunächst mehr Sozialwerbung machen, um auf die Bedeutung des sozialen Engagements aufmerksam zu machen. Ein entscheidendes Problem ist dabei, dass es in der Ukraine an Führungspersonlichkeiten auf der zivilgesellschaftlichen Ebene mangelt. Bessere politische Bildung wäre allerdings nicht nur wichtig, um solche Führungspersonlichkeiten zu „erziehen“, sondern auch damit die (künftigen) Regierenden die sozialen Zusammenhänge besser verstehen.

Голоси учасників [I]

Чого, на Вашу думку, найбільше не вистачає „третьому сектору“ в Україні? Що передусім слід зробити для того, щоб його підтримати?

Ліза К. (Нім.): Мені здається, що, перш за все, не вистачає необхідної політичної свідомості і розуміння громадянської активності в широких верствах суспільства. Це створює проблеми передусім для малих громадянських ініціатив, оскільки вони мають недостатньо коштів, щоб заплатити помічникам або принаймні відшкодувати їхні витрати. Громадяни через недостатню політичну освіченість не усвідомлюють свою роль у політичній системі і свої можливості впливу. Тому слід розвивати політичну освіту. Питання, наскільки можливим є залучення до цієї сфери політичних фондів як у Німеччині, залишається відкритим. Однак має функціонувати організація політичної просвіти, можливо частково фінансована державою, але керована незалежними громадськими організаціями, яка б займалася проблемами інформації і політичної свідомості.

Тетяна Б. (Укр.): Сучасний український менталітет є, на жаль, таким, що громадянин нічого не буде робити, поки це не стосується його особисто. Одне українське прислів'я дуже влучно відображає таку позицію: „Моя хата скраю – нічого не знаю“. Перш за все, можливо, треба зробити більше соціальної реклами, щоб звернути увагу на значення соціальної активності. Вирішальною проблемою тут є те, що в Україні бракує особистостей з лідерськими якостями на рівні громадянського суспільства. Звичайно, покращення політичної освіченості є важливим не лише для „виховання“ таких лідерів, а й для того, щоб (майбутні) керівники краще розуміли соціальні взаємозалежності.

Ksenija G. (UA): Es gibt eine ganze Reihe von Gründen, warum die ukrainische Zivilgesellschaft unterentwickelt bleibt. Zum einen ist es fehlende Anerkennung seitens des Staates, der Raum für die Entwicklung verschiedener Initiativen schaffen muss. Auf diese Weise ließe sich übrigens ein Teil der Aufgaben an die Bürger delegieren, die sie teilweise effektiver ausüben könnten. Zum anderen fehlt den Ukrainern entsprechende politische Bildung und Verständnis der demokratischen Prozesse. Nicht zuletzt kann ein Großteil der Bürger die Grundbedürfnisse nicht befriedigen. Aufgrund ökonomischer Unsicherheit haben die Menschen oft kein Interesse daran, sich aktiv und umsonst zu engagieren. Sie müssen Geld verdienen. Nur durch einen Rückgang der Armut wird das Interesse der Menschen an den Organisationen des „Dritten Sektors“ steigen.

Martina F. (DE): Dem ukrainischen „Dritten Sektor“ fehlt es an einer Vielfalt von aufgeklärten, selbstbewussten und aktiven Initiativen auf der Mikroebene. Um diese Vielfalt – und eine nennenswerte Anzahl – von Initiativen zu erreichen, bedarf es meiner Meinung nach eines Zwischenschrittes: Die Bevölkerung muss über die Möglichkeiten, sich zu organisieren, besser informiert und dazu motiviert werden. Voraussetzung dafür ist selbstverständlich, dass die Gesetze und die Politik dahingehend adaptiert werden, die Entwicklung einer Zivilgesellschaft zu fördern. Konkret würde ich folgende Maßnahmen für einen ersten Schritt vorschlagen: Entweder internationale NGOs oder besser unabhängige lokale Initiativen sollen mit Aufklärungsarbeit in Schulen und Nachbarschaften beginnen. Dies kann in Form von Workshops, Bürgerforen, Informationsbroschüren (z. B. zur Vereinsgründung) etc. erfolgen. Soziologische Untersuchungen sollen solche Engagementbereiche ermitteln, wo zum einen die Bedürfnisse und zum anderen das Potenzial der Bevölkerung gegenwärtig am höchsten sind. Hilfe könnten die jungen Initiativen dann von einem „Initiativen-Gründerzentrum“ erhalten. Vorzeigeprojekte könnten prämiert und medienwirksam bekannt gemacht werden.

Ксенія Г. (Укр.): Існує ціла низка причин, чому українське громадянське суспільство залишається недорозвиненим. Однією з них є відсутність визнання з боку держави необхідності створення простору для розвитку різних громадських ініціатив. До речі, саме таким чином частина завдань делегується громадянам, які можуть виконати їх ефективніше. До інших причин належить відсутність в українців належної політичної освіченості і розуміння демократичних процесів. Не менш важливим є те, що більша частина громадян не може задовольнити свої нагальні потреби. Через економічну нестабільність люди часто не зацікавлені в активній та безоплатній громадській діяльності. Вони змушені заробляти гроші. Лише за умови зниження рівня бідності у людей зростає інтерес до організацій „третього сектору“.

Мартіна Ф. (Нім.): Українському „третьому сектору“ бракує різноманітності продуманих, свідомих та активних ініціатив на мікрорівні. На мою думку, для досягнення цієї різноманітності та доцільної кількості ініціатив необхідний проміжний крок. Населення має бути краще поінформоване про можливості самоорганізації та достатньо для цього вмотивоване. Передумовою звичайно є те, що закони і політика мають сприяти розвитку громадянського суспільства. Конкретно я можу запропонувати такі перші заходи: міжнародні недержавні організації або ж краще незалежні місцеві ініціативи мають вести роз'яснювальну роботу у школах та на місцях. Це можна реалізувати у формі семінарів, громадських форумів, інформаційних брошур (наприклад, з питань створення товариств) та ін. Соціологічні дослідження повинні виявити такі соціальні сфери, в яких як потреби населення, так і його потенціал на сьогодні є найбільшими. Нові ініціативи могли б отримувати допомогу від центру з питань започаткування ініціатив. Найкращі проекти можна було б преміювати та пропагувати за допомогою ЗМІ.

Bist du mit dieser These einverstanden:

„Angesichts der aktuellen wirtschaftlichen Lage sind zivilgesellschaftliche Bürgerinitiativen für die Ukraine derzeit Luxus, den sich die Bevölkerung kaum leisten kann.“

Maryna B. (UA): Ich bin mit dieser These nicht ganz einverstanden. Natürlich gibt es solche Organisationen, die viel Geld benötigen – doch an erster Stelle kommen Ideen, von denen sich einige auch mit dem wenigen Geld, das man zur Verfügung hat, umsetzen lassen. Doch wenn wir über die wirtschaftliche Lage in der Ukraine sprechen, dann müssen wir feststellen, dass die Bürger nicht bereit sind, viel Zeit für zivilgesellschaftliches Engagement aufzubringen. Sie sind mit ihrem eigenen Leben und ihren individuellen Sorgen beschäftigt. Aber das ist kein Grund, gar keine Bürgerinitiativen zu haben. Wobei es auch wahr ist, dass Organisationen aktiver sein können, wenn sie mehr Geld haben.

Simon H.-W. (DE): Der These kann ich größtenteils zustimmen. Abgesehen von größeren, auf einen kurzen Zeitabschnitt beschränkten Protestbewegungen werden Bürgerinitiativen auch in reichen westlichen Ländern zumeist aus der Mitte der Gesellschaft gegründet und von der Mittelschicht getragen. Zivilgesellschaftliches Engagement bietet zwar klare Vorteile für die Bürger: Man erwirbt z. B. neue Kompetenzen, knüpft freundschaftliche, nützliche Netzwerke und kommt in Genuss gesellschaftlicher Anerkennung. Solange jedoch solche primären Bedürfnisse der Menschen wie Ernährungssicherheit, ökonomische und politische Stabilität nicht erfüllt sind, tritt der Wunsch nach Engagement verständlicherweise in den Hintergrund. Zivile Bürgerinitiativen können daher im Moment in der Ukraine noch als Luxus angesehen werden, da ein nachhaltiges politisches und wirtschaftliches Fundament für solche Aktivitäten noch nicht gelegt zu sein scheint.

Чи ти погоджуєшся з твердженням:

„З огляду на актуальну економічну ситуацію громадянські ініціативи для України на даний момент є розкішшю, яку населення навряд чи може собі дозволити.“

Марина Б. (Укр.): Я не зовсім погоджуюся з цим твердженням. Звичайно, існують такі організації, які потребують багато грошей, однак на першому місці стоять ідеї. Деякі з них можна втілити в життя, маючи у розпорядженні навіть небагато грошей. Проте, коли ми говоримо про економічну ситуацію в Україні, то повинні констатувати, що громадяни не готові витратити багато часу на громадську діяльність. Вони зайняті своїм власним життям і своїми індивідуальними клопатами. Але це не причина, щоб взагалі не мати жодних громадянських ініціатив. Правда, організації могли б бути активнішими за наявності більшої кількості коштів.

Сімон Г.-В. (Нім.): Я більшою мірою погоджуюся з цим твердженням. Не враховуючи масові, але нетривалі рухи протестів, громадянські ініціативи у більшості випадків, навіть у заможніших західних країнах, започатковуються і реалізуються середнім класом. Суспільна активність все-таки надає громадянами очевидні переваги. Наприклад, вони здобувають нові знання і навички, зав'язують дружні, корисні соціальні контакти та отримують задоволення від суспільного визнання. Однак допоки такі першочергові потреби людей, як забезпечення їжею, економічна та політична стабільність, не будуть задоволені, бажання соціальної активності звичайно ж відступає на другий план. Нині громадянські ініціативи в Україні можуть розглядатися як розкіш, тому що надійний політичний та економічний фундамент для таких видів активності, здається, ще не закладений.

Anita G. (UA): Diese Aussage finde ich halb richtig. Angesichts der Anzahl armer Menschen müssen zuerst die Grundbedürfnisse der ukrainischen Bevölkerung befriedigt sein, bevor man sich um bürgerliche Initiativen kümmert. Andererseits sind solche Initiativen überhaupt kein Luxus: Sie sind (mehr oder weniger) natürliche Entwicklungsstützen einer Gesellschaft, in der Menschen nicht auf die Hilfe des Staates oder Wunder hoffen. Ukrainer, die hochgebildet sind, gute Berufsaussichten haben und etwas verändern wollen (z. B. nach europäischem Vorbild), engagieren sich schon heute, wie z. B. Studenten und junge Spezialisten. Für ärmere Leute bleibt die Zivilgesellschaft leider immer noch etwas Fremdes und fast Unrealisierbares.

Michal H. (SK): In Deutschland sehe ich einen klaren Zusammenhang zwischen dem „Reichtum in Euros“ und dem „zivilgesellschaftlichen Reichtum“. Je mehr die Grundbedürfnisse gedeckt sind, desto leichter ist es, an die Entfaltung eines „Dritten Sektors“ zu denken. Dies haben auch die Vorträge und Referate im Rahmen des Seminars bestätigt. Höheres Eigentum, Bildung oder religiöses Engagement sind Faktoren, die die Zivilgesellschaft in Deutschland beflügeln. Wie sieht es in der Ukraine aus? Einen ähnlichen Reichtum an zivilgesellschaftlichen Organisationen können wir dort nur begrenzt beobachten. Für die breite Bevölkerung ist Engagement in zivilgesellschaftlichen Organisationen derzeit tatsächlich ein Luxus. Doch andererseits sollte man bedenken, dass zusätzlicher gesellschaftlicher Wohlstand gerade durch Bürgerinitiativen zustande kommt. Nicht selten kurbelt gerade der „Dritte Sektor“ auch die Wirtschaft direkt oder indirekt an. Zusammenfassend lässt sich sagen, dass zivilgesellschaftliche Organisationen zwar größere Hürden unter schlechten wirtschaftlichen und politischen Rahmenbedingungen überwinden müssen, sie aber gerade deshalb kein größerer Luxus, sondern eher eine größere Notwendigkeit sind.

Katrin S. (DE): Die These finde ich nicht richtig. Natürlich ist es für Außenstehende einfacher zu sagen, es wäre besser Ukrainer würden sich mehr engagieren. Tatsächlich müssen viele neben Arbeit und Familie noch Geld dazu verdienen und haben vielleicht wenig Lust, ihre wenige Freizeit noch für die Probleme der Allgemeinheit zu opfern. Außerdem kann es vielleicht auch gefährlich sein, sich zu engagieren. Trotzdem glaube ich, dass ein Engage-

Аніта Г. (Укр.): Це висловлювання я вважаю наполовину правильним. Зважаючи на кількість бідних людей, потрібно спочатку задовольнити основні потреби українського населення, перед тим як турбуватися про громадянські ініціативи. З іншого боку, такі ініціативи зовсім не є розкішшю: вони є більш чи менш природними опорами розвитку суспільства, у якому люди не сподіваються на допомогу держави чи диво. Частина українців, які є високоосвіченими, мають перспективи кар'єрного зростання і хочуть щось змінити (наприклад, за європейським зразком), вже сьогодні є соціально активними, як наприклад студенти та молоді спеціалісти. Для бідніших людей, на жаль, громадянське суспільство так і залишається чимось чужим чи майже нездійсненним.

Міхал Г. (Словач.): В Німеччині я бачу чіткий взаємозв'язок між „багатством у євро“ та „громадянсько-суспільним багатством“. Чим більше задовольняються основні потреби, тим легше думати про розвиток „третього сектору“. Це підтвердили також доповіді і реферати у ході нашого семінару. Високі статки, освіта чи релігійна активність є тими факторами, які сприяють розвитку громадянського суспільства у Німеччині. А який стан справ в Україні? Добре розвинені громадські організації ми можемо спостерігати тут лише частково. Для широкого кола населення громадські ініціативи на даний момент є справді розкішшю. З іншого боку, додатковий суспільний добробут створюється саме завдяки громадським ініціативам. Тому нерідко діяльність неприбуткових недержавних організацій прямо чи посередньо стимулює ріст економіки. Підбиваючи підсумки, можна сказати, що громадські ініціативи повинні подолати значні бар'єри складного економічного і політичного становища, саме тому вони є не великою розкішшю, а швидше великою необхідністю.

Катрін С. (Нім.): З цим твердженням я не погоджуюсь. Звичайно, сторонній особі набагато легше говорити, що було б краще, якби українці були більш соціально активними. Справді, поряд з роботою і родиною багатьом українцям ще потрібно заробляти гроші, і тому в них менше бажання жертвувати своїм незначним вільним часом на громадські проблеми. Окрім цього, громадянська активність ще може бути й небез-

ment von einer Person den Anstoß für andere gibt und so vielleicht die sozialen und wirtschaftlichen Probleme leichter gelöst und die Situation entspannt werden kann. Ich denke, der Austausch mit anderen Gleichgesinnten kann auch für die psychische Gesundheit gut sein. Und wenn ein Anfang getan ist, ist es für die, die nachfolgen, vielleicht nicht mehr eine Frage von Luxus, sich zu engagieren.

Alexandra B. (DE): Meiner Meinung nach bedarf es nicht viel, um zivilgesellschaftlich aktiv zu werden. Bürgerinitiativen sind keine Luxus-Einrichtungen; es bedarf nicht viel Geld, eine caritative oder informative Initiative ins Leben zu rufen. Bildung zu vermitteln (auf verbaler und direkter Ebene) beispielsweise kostet „lediglich“ Zeit und Geduld, Mühe und Vorbereitungsarbeit. Entscheidend ist, dass Ideen, Ideale und Werte vorhanden sind und dann eben diese verwirklicht bzw. aktiv umgesetzt werden. Aus meiner Sicht fehlt es einem Großteil der ukrainischen Bevölkerung an politischem und sozialem Bewusstsein und Identität. Ohne diese wird das Volk nicht von selbst aktiv werden! Demokratisches Verhalten muss erst erlernt und geschult werden. Die wirtschaftliche Lage eines Landes mag ausschlaggebend für das allgemeine Wohlergehen des Volkes sein, vielleicht sogar wichtiger als das zivilgesellschaftliche Leben. Erst wenn die Grundbedürfnisse gestillt sind (Essen, Kleidung, Wohnen etc.), hat man auch die „Muse“ und Energie, sich zu engagieren. Doch irgendwann müssen die Menschen anfangen zu lernen, im Großen zu denken und für andere zu sorgen. (Was bei uns in Deutschland übrigens auch oft nicht funktioniert!)

Viktoriiia S. (UA): Zwei Drittel der Protestierenden, die z. B. die Freilassung von Julija Tymoschenko fordern, sind Rentner. Sie haben Zeit und sind leicht zu überzeugen. Für die Rentner, die gesund genug sind, um in einem Protest-Lager zu leben, ist ihr soziales Engagement kein Luxus, sondern eine schöne Möglichkeit, sich wieder nützlich zu machen bzw. zu fühlen. Meiner Generation und insbesondere der Generation von meinen Eltern mangelt es an Glauben. Feste Überzeugungen zu haben – das ist schon Luxus. Wenn man heute zu aktiv für etwas kämpft, kann man morgen wie ein Idiot aussehen.

печною. Незважаючи на це, я переконана, що громадянська активність окремої людини може стати поштовхом для інших і, таким чином, соціальні й економічні проблеми можна буде легше розв'язати і покращити ситуацію. Я вважаю, що спілкування з однодумцями може бути корисним і для психічного здоров'я. І якщо перший крок вже зроблено, то для тих, хто продовжує справу, громадянська активність уже не є питанням розкоші.

Александра Б. (Нім.): На мою думку, не треба багато, щоб бути суспільно активним. Ініціативи громадян не є розкішшю; не потрібно багато грошей для того, щоб започаткувати благодійну або інформативну ініціативу. Наприклад, передача знань (на вербальному та міжособистісному рівнях) потребує „лише“ часу і терпіння, зусиль та організаційної роботи. Вирішальним є те, щоб були ідеї, ідеали та цінності, які слід лише в подальшому реалізувати. З моєї точки зору, більшості українців не вистачає політичної і соціальної свідомості та ідентичності. Без цього вони самі по собі не будуть активними! Демократичної поведінки слід передусім навчатися. Економічне становище країни є вирішальним для загального добробуту народу, можливо, навіть важливішим, ніж громадське життя. Лише тоді, коли задоволені нагальні потреби людини (їжа, одяг, житло та ін.), вона має натхнення та енергію бути суспільно активною. І все ж коли-небудь люди мають починати вчитися масштабно мислити та піклуватися про інших. (Навіть у нас у Німеччині це також не завжди спрацьовує!)

Вікторія С. (Укр.): Дві третини протестуючих, які, наприклад, вимагають звільнення Юлії Тимошенко, є пенсіонерами. У них є вільний час і їх легко переконати. Для пенсіонерів, які ще достатньо здорові, щоб жити у таборі протестуючих, їхня соціальна активність не є розкішшю, а чудовою можливістю зробити чи відчувати себе знову потрібними. Моєму поколінню, а особливо поколінню моїх батьків, не вистачає віри. Мати стійкі переконання – це вже розкіш. Той, хто сьогодні занадто активно за щось бореться, завтра може виглядати дурнем.

Vom Untertanen zum aktiven Bürger: Zivilgesellschaft in einer etablierten Demokratie

Alexandra Beck, Maksym Rassamakin und Viktoriia Stepanova

Die Vergangenheitsprägung deutscher politischer Kultur und Identität¹

Nach der Katastrophe des Nationalsozialismus hat die deutsche Gesellschaft (zunächst die westdeutsche, später die wiedervereinte) einen erfolgreichen und relativ schnellen Wandel von der politischen Kultur, die sich stark dem Untertanentypus näherte, zur partizipativen politischen Kultur² vollzogen.

Dabei saßen die Wurzeln der Untertanenkultur ziemlich tief: Die kollektiven Traumata, die die territoriale Zersplitterung und konfessionelle Spaltung der deutschen Länder infolge der Reformation (begonnen im Jahr 1517) und des Dreißigjährigen Krieges (1618–1648) verursachten, blockierten zum einen die Entwicklung nationaler Identität für Jahrhunderte, zum anderen bildeten sie einen Nährboden für die Entstehung der obrigkeitstaatlichen Orientierung. Insbesondere während der Entstehungs- und Wirkungszeit des deutschen Kaiserreiches entwickelte sich unter preußischer Hegemonie eine politische Kultur, die nicht die Interessen des Individuums betonte, sondern sich den Ethos von Gehorsam und Unterordnung unter die Gemeinschaft (bzw. den Staat) zu eigen machte und damit die entstandenen liberalen Bewegungen negierte.

Die obrigkeitstaatliche Tradition und die späte Gründung des Nationalstaates – und ein übersteigertes Bedürfnis nach Konsens und Zusammenhalt als eine ihrer Folgen – zementierte eine distanzierte Haltung der Bürger zur Politik, die einer der Gründe für das Scheitern der ersten deutschen Demokratie von Weimar war. Nach dem Zweiten Weltkrieg blieb sie zunächst unverändert und äußerte sich in Westdeutschland der 50er bis Anfang der 60er Jahre in einer eindeutigen Output-Orientierung gegen-

1] Dieser Abschnitt orientiert sich am gleichnamigen Aufsatz von W. Bergem (2003).

2] Zum Konzept der politischen Kultur siehe den Beitrag „Politische Kultur: das Konzept und seine Anwendung auf die Ukraine der Gegenwart“, S. 25.

Від підданих до активних громадян: громадянське суспільство в країні усталеної демократії

Александра Бек, Вікторія Степанова і
Максим Рассамакін

Історія формування німецької політичної культури та ідентичності¹

Після краху націонал-соціалізму німецьке суспільство (спочатку західнонімецьке, а потім об'єднаної Німеччини) здійснило успішну і відносно швидко переорієнтацію політичної культури від підданської до партиципаторної².

При цьому коріння підданської культури у німців сягало досить глибоко: колективні травми, зумовлені територіальною роздробленістю німецьких земель і релігійним розколом у результаті Реформації (розпочатої в 1517 р.) та Тридцятирічної війни (1618–1648), блокували, по-перше, розвиток національної ідентичності протягом століть. По-друге, вони створювали живильний ґрунт для появи орієнтації у населення на авторитарну державу. Зокрема, у час виникнення та існування Німецької імперії під тиском пруської гегемонії розвивалася така політична культура, яка не надавала пріоритету інтересам особистості, а культивувала етику послуху і підпорядкування спільноті (а отже державі) і тим самим зводила нанівець будь-які ліберальні рухи.

Авторитарні традиції та пізні утворення національної держави – і, як один із наслідків цього, загострена потреба у соціальному консенсусі та почутті єдності – зацементували відчуження громадян від політики, що було однією з причин провалу першої німецької демократії – Веймарської республіки. Після Другої світової війни таке відчуження залишалося спочатку незмінним і проявлялося у Західній Німеччині в 50-х та на початку 60-х років у однозначній орієнтації на отримання благ від державної системи. Тотальна

1] Цей розділ спирається на однойменну статтю В. Бергема (Bergem 2003).

2] Більше про поняття політичної культури дивись статтю „Політична культура: концепція та її застосування до сучасної України“, с. 25.

über dem politischen System. Die totale Katastrophe des Zweiten Weltkrieges, nach der in Deutschland eine neue Zeitrechnung begann (sogenannte „Nullstunde“), ließ in der Bevölkerung zunächst das Bedürfnis nach stabilen Lebensverhältnissen dominieren. Dieses Bedürfnis konnte von der konservativ-restaurativen Adenauer-Ära der 1950er Jahre erfolgreich gedeckt werden, was – neben anderen Faktoren – eine gute Basis für die Entwicklung sozialen und politischen Engagements bildete.

Man kann drei Faktoren nennen, die diese Entwicklung begünstigten. Zum einen war der westdeutsche Staat an zivilgesellschaftlichem Fortschritt interessiert, u. a. um die Verankerung demokratischer Werte zu fördern und so ein weiteres Argument in der ideologischen Systemkonkurrenz für sich zu haben. Zum anderen führte der Kalte Krieg, indem er die politische Konsolidierung des Westens erforderte, zu engerer internationaler Zusammenarbeit auch im Bereich der NGOs sowie zur Schaffung einer grenzüberschreitenden Öffentlichkeit. Ein weiterer wesentlicher Faktor, der entscheidend zur Entwicklung einer neuen demokratischen politischen Kultur beitrug, war der Generationenwechsel. Die junge Generation der Deutschen, die keine Erfahrung mit dem Totalitarismus gemacht hatten, grenzte sich größtenteils von der Weltanschauung der Generation ihrer Eltern und Großeltern ab bzw. rebellierte sogar im Zuge der 1968er Bewegung gegen sie. Es nimmt nicht wunder, dass politisches Engagement in diesem neuen Kontext auf einmal wichtig wurde.

Beitrag der Zivilgesellschaft zur Entwicklung partizipativer politischer Kultur nach dem Zweiten Weltkrieg³

Spätestens 1969 erreichte die partizipatorische Aufbruchstimmung⁴ auch die Führungselite, als der Slogan „mehr Demokratie wagen“ in den Regierungsjahren Willy Brandts (1969-1974) zu einer zentralen politischen Maxime wurde. In der Bevölkerung erlangten informelle und situative Beteiligungsformen (Bürgerinitiativen, Vereine, Demonstrati-

katastrofa Другої світової війни, після якої у Німеччині почався новий відлік часу (з так званої „години нуль“), викликала у населення передусім потребу в стабільних умовах життя. Те, що ця потреба успішно задовольнялася в еру консервативно-реставраційного правління Аденауера протягом 1950-х років, поряд з іншими факторами створило хорошу основу для розвитку соціальної та політичної активності.

Можна назвати три фактори, які сприяли цьому розвитку. По-перше, західнонімецька держава була зацікавлена у поступі громадянського суспільства, у тому числі задля утвердження демократичних цінностей і отримання аргументу на свою користь в ідеологічному змаганні систем. По-друге, холодна війна, вимагаючи політичної консолідації Заходу, сприяла також більш тісному міжнародному співробітництву в сфері недержавних організацій та формуванню міжнародної громадськості. Ще одним важливим фактором, який зробив значний внесок у розвиток нової демократичної політичної культури, була зміна поколінь. Молоде покоління німців, яке не стикалося на своєму досвіді з тоталітаризмом, відмежовувалося у своїй більшості від світогляду своїх батьків та дідів і навіть повстало проти нього у ході студентського руху 1968 року. Не дивно, що політична активність у цьому новому контексті одразу стала вагомою.

Внесок громадянського суспільства у розвиток партисипаторної політичної культури після Другої світової війни³

Не пізніше 1969 року настрої партисипаторного підйому⁴ досяг також правлячої еліти, коли гасло „зважимося на більшу демократію“ в роки правління Віллі Брандта (1969-1974) стало провідним політичним принципом. Серед населення великого значення набували неформальні і ситуативні форми активності (громадські ініціативи, асоціації, демонстрації, акції бойкоту) на протипагу таким випробуваням і консерватив-

3] Dieser und der nächste Abschnitt orientieren sich am Vortrag von Prof. K.-W. Brand während des Seminars (am 4.10.2011 an der Universität Regensburg), sowie seinem Artikel „Die Neuerfindung des Bürgers“ (Brand 2010).

4] Der deutsche Politikwissenschaftler M. Kaase prägte hierfür den Ausdruck „partizipatorische Revolution“ (Kaase 1982).

3] Цей і наступний розділи спираються на доповідь професора К.-В. Бранда під час семінару (4 жовтня 2011 року в Університеті м. Реґенсбург), а також на його статтю „Поява нового громадянина“ (Brand 2010).

4] Німецький політолог М. Каазе назвав цей процес „партисипаторна революція“ (Kasse 1982).

onen, Boykottaktionen) gegenüber altbewährten konservativen (z. B. Wahlen, Interessenverbände) größere Bedeutung. Die Bürger erfanden sich als solche gewissermaßen neu, jeder einzelne konnte, wenn er wollte, aktiv zur Demokratisierung (West-) Deutschlands durch sein Engagement beitragen. Die gemachten Erfahrungen wirkten sich wiederum auf die mittelfristigen Einstellungen aus und trugen langfristig zum Abbau der autoritären Werte bei.

Die „partizipatorische Revolution“ wurde von drei unterschiedlichen Tendenzen in der bürgerschaftlichen Beteiligung getragen. Zum einen war das die Rockmusik- und Hippie-Bewegung als *gegenkultureller Protest* mit der Propagierung des Ausstiegs aus einer karriereorientierten Welt und dem Versuch der neuen Selbstbestimmung. Zum anderen gehörte dazu die *außerparlamentarische Opposition*, die sich zur Zeit der Großen Koalition (aus CDU/CSU und SPD) aus Proteststrängen der Abrüstungsbewegung herausbildete. Der dritte Bestandteil war die *Studentenbewegung* der „68er“, die basisdemokratisch und neomarxistisch orientiert war. Das Ergebnis der „partizipatorischen Revolution“ waren kulturelle Modernisierungseffekte: Bedeutungsgewinn postmaterialistischer Überzeugungen, Abbau patriarchalischer und autoritärer Strukturen, Pluralisierung von Lebensstilen und Entwicklung neuer Organisations- und Aktionsformen.

In den 1970er bis Mitte der 1980er Jahre (während beispielsweise in den USA in den 70er Jahren bereits roll-back-Tendenzen einsetzten) entwickelte sich Deutschland zu einer „Bewegungsgesellschaft“, wie der Soziologe K.-W. Brand diese Phase zivilgesellschaftlicher Entwicklung bezeichnet. Diese Entwicklung wurde vor allem von den sogenannten *neuen sozialen Bewegungen* und den Bürgerbewegungen der Wendezeit getragen⁵. Zivilgesellschaftliches Engagement fand nun verstärkt in Umwelt-, Friedens-, Frauen- und Alternativbewegungen oder Selbsthilfegruppen im sozialen Bereich statt. Es kam zur Professionalisierung und Institutionalisierung sozialer Bewegungen in Form von neu orientierten Parteien (allen voran Bündnis 90/Die Grünen), Verbänden und NGOs. Die einst unkonventionellen Formen politischer Beteiligung waren endgültig veralltäglicht und ein dichtes Netzwerk von lokal verankerten zivilgesellschaftlichen Initiativen etabliert.

5] Vgl. Brand (2010: 133ff., 138ff.).

ним формам, як, наприклад, вибори, професійні об'єднання. Німці відкривали свою громадянську роль у певній мірі заново, коли кожна людина могла, якщо хотіла того, зробити свій активний внесок у демократизацію (Західної) Німеччини. Отриманий досвід вплинув, у свою чергу, на короткострокові установки населення і сприяв у перспективі падінню авторитарних цінностей.

„Партиципаторна революція“ проявлялася у трьох напрямках громадянської активності тих часів. До першого з них належали рухи рок-музики та хіпі як прояви протестної контркультури, які пропагували звільнення від світу, орієнтованого лише на побудову кар'єри, і намагалися знайти нове самовизначення. Другим напрямом була так звана позапарламентська опозиція, яка утворилася в роки великої коаліції (між ХДС/ХСС і СДПН) з протестних течій руху роззброєння. Третьою складовою був студентський рух 1968 року, який орієнтувався на неомарксизм та ідеї базисної демократії. Результатами „партиципаторної революції“ стали ефекти соціально-культурної модернізації: набуття значення постматеріалістичних переконань, демонтаж авторитарних і патріархальних структур, плюралізація способів життя та розвиток нових форм самоорганізації та громадської активності.

У 1970-х та до середини 1980-х років (у той час коли, наприклад, у США в 70-і роки уже виникають зворотні тенденції) Німеччина перетворюється на „суспільство рухів“, як визначає цю фазу розвитку громадянського суспільства соціолог К.-В. Бранд. Це було досягнуто головним чином за рахунок так званих нових соціальних рухів і громадських протестів „доби зрушень“ (1989 р.)⁵. Громадянська активність у даний час все більше звертається до таких проблем, як захист довкілля, збереження миру та рівноправ'я жінок, а також проявляється у створенні груп самодопомоги в соціальній сфері. Відбувалася професіоналізація та інституціоналізація соціальних рухів, які набували форм по-новому зорієнтованих партій (перед усім Союз 90/Зелені), великих асоціацій та недержавних організацій. Незвичні спочатку форми політичної участі стали повсякденними і виникла щільна мережа локальних громадянських ініціатив.

5] Див. Brand (2010: 133ff, 138ff.).

Politische Funktionen zivilgesellschaftlichen Engagements

Im Hinblick auf Demokratisierung lassen sich insbesondere drei Funktionen des zivilgesellschaftlichen Engagements nennen: Soziale Integration, Aktualisierung der Demokratie und Krisenbewältigung.

Sowohl staatszentrierte autoritäre als auch marktorientierte liberal-kapitalistische Regime können ähnliche Tendenzen sozialer Desintegration aufweisen, auch wenn sie verschiedene Ideologien durchsetzen. In autoritären Regimen werden Initiativen von unten durch machtkonforme Organisationen von oben ersetzt. Diese können nicht wirklich die Bedürfnisse der Bürger befriedigen, was zur politischen Apathie und einem Rückzug ins Private führt. Aber auch in liberalen Gesellschaften kann egoistische Interessenorientierung soweit vorherrschend werden, dass gemeinschaftsorientiertes Engagement untergraben wird. Auch hier ist der Rückzug ins Private eine wahrscheinliche Konsequenz. Als Reaktion auf sich verschärfende Krisenerscheinungen treten politisches Engagement und zivilgesellschaftliche Initiativen, die *soziale Integration* fordern und fördern, verstärkt auf den Plan.

Eine weitere Funktion des bürgerschaftlichen Engagements ist die *Aktualisierung der Demokratie*. Informelle und unkonventionelle Formen der politischen Beteiligung wirken der Verkrustung des politischen Systems und der politischen Entfremdung der Bürger entgegen, indem neue und aktuelle Themen schnell und aus der Gesellschaft heraus zur politischen Debatte gestellt werden. Auf diese Weise wird auch die Verselbstständigung politischer Eliten und ihrer Eigeninteressen verhindert. Das Bedürfnis nach Mitsprache kann insbesondere auf lokaler Ebene durch zivilgesellschaftliche Formen direkter Demokratie gestillt werden.

Wertvolle Erfahrungen in demokratischer Konfliktlösung, die Bürger in zivilgesellschaftlichen Strukturen erwerben, stellen eine wichtige Grundlage für *zivile Krisenbewältigung* dar. Insbesondere in Umbruchszeiten, wie sie z. B. in Prozessen der Globalisierung, der Beschleunigung des Alltagslebens, Flexibilisierung der Erwerbstätigkeit und privater Beziehungsformen zum Ausdruck kommen, müssen entsprechende institutionelle sowie politische, wirtschaftliche und soziale Anpassungsreaktionen erfolgen. Zivilgesellschaftliche Strukturen federn die ent-

Політичні функції активності громадянського суспільства

З точки зору демократизації можна, зокрема, зазначити три функції громадянської активності: соціальна інтеграція, актуалізація демократії та подолання кризових явищ.

Як орієнтовані на державу авторитарні, так і орієнтовані на ринок ліберально-капіталістичні режими можуть проявляти схожі тенденції соціальної дезінтеграції, навіть коли вони керуються різними ідеологіями. В авторитарних режимах „ініціативи знизу“ заміщуються контролюваними „згори“ та лояльними до влади організаціями. Це не може насправді задовольнити потреби громадян, що призводить до політичної апатії та втечі у своє приватне життя. Але у ліберальних суспільствах егоцентричні інтереси також можуть настільки переважати, що орієнтована на суспільні інтереси активність може згаснути. Знову ж таки, втеча у приватне життя є ймовірним наслідком цього. Як реакція на загострення кризових явищ політична активність та громадянські ініціативи, що вимагають та підтримують соціальну інтеграцію, виступають на перший план.

Ще одною функцією громадянської активності є актуалізація демократії. Неофіційні і нетрадиційні форми політичної активності, швидко виникаючи нові і актуальні теми з глибин суспільства на рівень політичних дебатів, протидіють заокостенінню політичної системи і політичному відчуженню громадян. Це перешкоджає відриву політичних еліт та їх власних інтересів від потреб суспільства. Необхідність співучасті громадян може бути задоволена особливо на місцевому рівні в рамках громадянських форм прямої демократії.

Цінний досвід демократичного врегулювання конфліктів, який громадяни набувають в структурах громадянського суспільства, забезпечує основу для цивілізованого подолання криз. Особливо в періоди суспільних змін, які проявляються, наприклад, в процесах глобалізації, прискорення ритму повсякденного життя, урізноманітнення видів зайнятості і форм приватних відносин, повинні відбуватися відповідні інституційні, а також політичні, економічні та соціальні реформи. Структури громадянського суспільства не лише пом'якшують ці нові соціальні про-

stehenden sozialen Probleme nicht nur reaktiv ab, sondern antworten mit weiteren sozialen „Neuerfindungen“, um die Trends in ihrem Sinne mitzugestalten.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass ohne dichte zivilgesellschaftliche Netzwerke und ohne aktives bürgerschaftliches Engagement auch eine konsolidierte, gefestigte Demokratie ihre Vitalität, ihre Integrationskraft und ihre Fähigkeit zur friedlichen Problemlösung verliert⁶.

блеми, а й впливають на формування напрямків суспільного розвитку, впроваджуючи у життя нові соціальні ідеї.

В цілому можна сказати, що без щільної мережі громадянських організацій та без активної громадянської діяльності навіть консолідована і усталена демократія втратить свою життєздатність, інтеграційну силу і спроможність вирішувати проблеми мирно⁶.

.....
6] So das Vortragsfazit von Prof. K.-W. Brand; vgl. auch die Fußnote 3.

.....
6] Висновок з доповіді професора К.-В. Бранда; див. також виноску 3.

Zivilgesellschaftliches Engagement in Deutschland

Simon Hümmrich-Welt und Maxim Gatskov

Zivilgesellschaftliches Engagement früher und heute

Die deutsche Gesellschaft, die sich nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges erst einmal neu definieren musste, hatte für bürgerschaftliches Engagement zunächst nicht viel übrig: Während die Aufbauarbeiten den Einsatz von Jung und Alt forderten, war die Führungselite mit der Neuordnung des Staates unter politischer Aufsicht der Alliierten beschäftigt. Aber auch in den ersten Jahren des Wirtschaftswunders, als sich eine Mittelschicht herauszubilden begann, blieb die Bevölkerung größtenteils unpolitisch und zivilgesellschaftliches Engagement eher selten – die Menschen konzentrierten sich auf das Familienleben und den beruflichen Aufstieg.

Erst Ende der 1960er – Anfang 70er Jahre wuchs der Sinn für politisches und gesellschaftliches Engagement, vor allem durch die rapide Politisierung der Gesellschaft im Zuge der 68er-Bewegung. Auf dem Fundament einer Gesellschaft, die sich wieder einigen Wohlstand erarbeitet – und dadurch Vertrauen in den neuen Staat gefunden hatte, die sich nun offener mit der Vergangenheit auseinandersetzen und ihre Zukunft in den eigenen Händen sehen wollte, nahm das Selbstvertrauen und das Selbstbewusstsein der Bürger zu, durch eigenes Zutun etwas im Großen wie im Kleinen bewegen zu können.

Die nachfolgenden Jahrzehnte waren durch eine stetige Zunahme des politischen und sozialen Engagements gekennzeichnet. Aktuell engagieren sich ca. 23 Millionen der Menschen in Deutschland; im europäischen Vergleich liegt Deutschland mit seiner Engagement- bzw. Aktivitätsquote im oberen Mittelfeld¹.

1] Zum Vergleich werden die Daten des European Social Survey und des Johns Hopkins Volunteer Measurement Project herangezogen.

Громадянська активність у Німеччині

Сімон Хюммріх-Вельт і Максим Гацков

Громадянська активність у минулому та сьогодні

Німецьке суспільство, котре після Другої світової війни повинно було ще раз пройти процес самовизначення, мало спочатку небагато можливостей для виявлення громадянської активності. В той час, коли відбудова країни вимагала зусиль усіх поколінь, правляча еліта займалася побудовою нового державного устрою під ретельним наглядом союзників. Але й у перші роки „економічного дива“, коли почав формуватись середній клас, населення залишалося здебільшого аполітичним й досить рідко виявляло громадянську активність, оскільки, насамперед, зосереджувалося на сімейному житті та професійному успіху.

Лише наприкінці 1960-х – початку 70-х років політичній та соціальній активності почали надавати більшого значення, особливо внаслідок стрімкої політизації суспільства у ході руху 1968-го року. На основі суспільства, якому вдалось створити загальний добробут й цим самим викликати довіру до новоутвореної держави і котре прагнуло критично оцінити минуле, а майбутнє тримати у своїх власних руках, зростала самосвідомість громадян та віра в те, що завдяки власній активності можна досягнути певних змін як у великих, так і в малих справах.

Наступні десятиліття позначилися постійним зростанням політичної та соціальної активності. На сьогодні близько 23 мільйонів осіб у Німеччині проявляють соціальну чи політичну активність; за цим показником Німеччина знаходиться вище середнього європейського рівня¹.

1] Для порівняння були використані дані Європейського соціального дослідження та проекту університету Джонса Хопкінса з оцінки волонтерської діяльності.

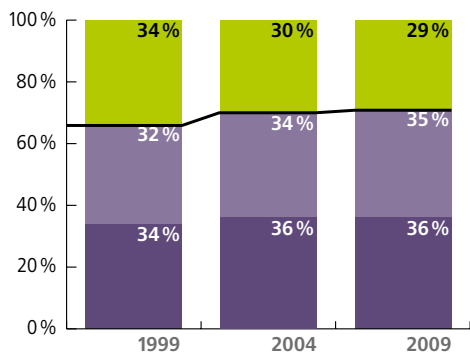
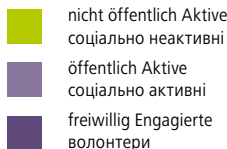

Abb. 7: Freiwillig Engagierte, öffentlich Aktive und nicht Aktive im Zeitverlauf

Рис. 7: Зміна чисельності волонтерів, соціально активних та неактивних

Quelle: Hauptbericht Freiwilligensurvey 2009

Джерело: Звіт „Опитування активістів 2009 р.“

Engagement im gegenwärtigen Deutschland: Zahlen

Nach dem Freiwilligensurvey 2009 gelten 36% der deutschen Bürger als Engagierte, die unbezahlt oder gegen eine geringe Aufwandsentschädigung Aufgaben bzw. Arbeiten übernehmen; zusammen mit den öffentlich Aktiven² bringen sie die so definierte „Reichweite der Zivilgesellschaft“ auf 71% (Abb. 7). Die Befragten geben dabei an, durchschnittlich 16 Stunden pro Monat in ihre wichtigste Engagementtätigkeit zu investieren. In der Abb. 8 sind ausgewählte Engagementbereiche nach Beteiligungsquoten aufgelistet.

Das Engagement wird in Deutschland von Menschen aus allen Altersgruppen getragen. Auch Jugendliche (die Gruppe von 14- bis 24-Jährigen), von denen oft klischeehaft behauptet wird, sie würden sich nur wenig für Politik und Gesellschaft interessieren, liegen mit ihrer Beteiligung von 35% nur 1% unter dem Durchschnitt. Zugleich zeigen die Freiwilligensurveys 1999/2004/2009 den Trend eines wachsenden Engagements unter den älteren Menschen.

Zu den wichtigsten Einflussfaktoren auf die Bereitschaft, sich zu engagieren, zählen der Erwerbsstatus und das Bildungsniveau, wobei Erwerbstätige mit hohem Bildungsabschluss die höchsten Engagementquoten aufweisen. Bei Arbeitslosigkeit nimmt das Engagement deutlich ab.

2] Als solche werden Menschen bezeichnet, die an Veranstaltungen, in Gruppen oder Mannschaften und an anderen Aktivitäten teilnehmen, sich aber nicht verbindlich auf eine Tätigkeit oder Aufgabe festlegen – vgl. Hauptbericht des Freiwilligensurveys 2009; alle Zahlenangaben in diesem Abschnitt stammen ebenfalls aus dieser Quelle.

Громадянська активність у сучасній Німеччині: цифри

За даними опитування активістів 2009 р. 36% німецьких громадян вважаються волонтерами, оскільки ведуть певну роботу безкоштовно або за незначну компенсацію. Разом з іншими активістами² вони утворюють „діапазон громадянського суспільства“, яке складає 71% всього населення (рис. 7). Опитані при цьому вказують, що щомісячно витрачають у середньому 16 годин для своєї громадянської діяльності. На рис. 8 наведено перелік вибраних сфер громадянської активності відповідно до частки учасників у кожній з них.

До громадянської активності у Німеччині долучаються представники усіх вікових груп. Серед молодих людей (віком від 14 до 24 років), яких часто стереотипно вважають мало зацікавленими у політичних та соціальних питаннях, 35% є соціально активними, що лише на 1% нижче середнього рівня. У той же час опитування активістів 1999/2004/2009 років вказують на тенденцію зростаючої активності серед старших людей.

До найважливіших факторів, що впливають на громадянську активність, відносяться статус зайнятості та рівень освіти, причому частка волонтерів серед працюючих громадян з

2] Такими вважаються особи, котрі беруть участь у різних заходах та входять до складу різноманітних груп, команд тощо, але при цьому не зобов'язані виконувати певні роботи чи завдання. Див. Hauptbericht des Freiwilligensurveys 2009 (звіт „Опитування активістів 2009 р.“); усі цифри в цьому розділі також взяті з цього джерела.

Ebenso auffallend ist der Unterschied zwischen dem Engagement der Männer und Frauen: Während in Deutschland 40 % der Männer zu den freiwillig Engagierten gehören, sind es bei Frauen nur 32 %. Eine mögliche Erklärung dafür ist das Problem der Vereinbarkeit von Beruf, Familie und Engagement bei Frauen. Auch Genderrollen sind offenbar von Bedeutung: So dominieren Männer allgemein in vereins- und verbandsgestützten sowie in politischen und berufsbezogenen Bereichen, während Frauen in den Bereichen Gesundheit, Kinder/Jugend und Soziales überwiegen.

In den neuen Bundesländern fällt die aktuelle Engagementquote mit 31 % weiterhin geringer aus als in den alten Bundesländern, die eine Engagementquote von 37 % aufweisen. Ferner ist auffallend, dass das Engagement im ländlichen Bereich, also in Dörfern und Kleinstädten, deutlich über dem in Großstädten liegt.

Bedeutung des zivilgesellschaftlichen Engagements

Das vereinte Deutschland – trotz einiger bleibender relevanter Unterschiede zwischen den alten und neuen Bundesländern – kann zu konsolidierten und wohlhabenden Demokratien des westlichen Kulturkreises gezählt werden, in denen ein entwickelter zivilgesellschaftlicher Sektor maßgeblich sowohl zu demokratischen Prozessen als auch zu höherer Lebensqualität beiträgt. Eine zivilgesellschaftliche Demokratie wie die deutsche sieht Engagement heutzutage als so selbstverständlich an, dass sie sich auf dieses in den verschiedensten Bereichen verlässt. Sozialwissenschaftliche Analysen gesellschaftlicher Funktionen des freiwilligen Engagements verdeutlichen, „dass diese Tätigkeiten und deren Resultate als ein [...] Fundament der nationalen sozialpolitischen und kulturellen Strukturen verstanden werden“ müssen³.

Allen voran sei hier die *integrative Funktion* genannt: In modernen Gesellschaften, in denen traditionelle Bindungen wie Familie und Arbeit nachlassen, sorgt Engagement für einen gewissen „sozialen Kitt“. Menschen, die sich engagieren, stärken ihr Selbstwertgefühl und bauen ihre sozialen Netze aus. Sozialwis-

sierten osvitou є найбільшою. Серед безробітних цей показник значно менший.

Такою ж помітною є різниця громадянської активності чоловіків і жінок. У той час, коли 40 % чоловіків у Німеччині належать до волонтерів, то серед жінок цей показник складає 32 %. Одним з можливих пояснень цього є проблема поєднання роботи, сім'ї та громадянської активності. Гендерні ролі, судячи з усього, теж відіграють деяку роль: чоловіки, зазвичай, домінують у різних формальних об'єднаннях, спілках, а також в політичних і виробничих сферах, у той час як жінки переважають у таких сферах, як охорона здоров'я, піклування про дітей та молодь, а також у сфері соціальної роботи.

У нових федеральних землях частка волонтерів складає 31 %, що все ще є нижчою, ніж у старих федеральних землях, де цей показник сягає 37 %. Також помітно, що громадянська активність у сільській місцевості, тобто в селищах і малих містах, значно вища, ніж у мегаполісах.

Значення громадянської активності

Об'єднана Німеччина – попри деякі значні відмінності між старими і новими федеральними землями – може бути віднесена до консолідованих та найбільш заможних демократій західного світу, в яких розвинене громадянське суспільство в значній мірі сприяє як здійсненню демократичних процесів, так і покращенню якості життя. Демократичні системи на кшталт німецької, що побудовані на засадах громадянського суспільства, не просто сприймають різні форми громадянської активності як належне, але й у різних сферах спираються на неї. Науковий аналіз суспільних функцій добровільної громадянської активності доводить, що „ці види діяльності та їхні результати слід сприймати як фундамент національних соціально-політичних і культурних структур“³.

У першу чергу тут слід згадати *інтегративну функцію*. В сучасних суспільствах, де традиційні форми зв'язків як-то сім'я чи робота слабшають,

3] Liebig/Rauschenbach (2010: 276). An ihrem Aufsatz orientiert sich auch die nachfolgende Erörterung einiger Funktionen des zivilgesellschaftlichen Engagements.

3] Liebig/Rauschenbach (2010: 276). Подальший опис функцій громадянської активності також базується на цій статті.

senschaftliche Studien finden einen Zusammenhang zwischen freiwilligem Engagement und sozial-kulturellen Werten.

Indem Organisationen des „Dritten Sektors“, wie zum Beispiel Sport- und Kulturvereine, freiwillige Rettungsdienste und andere soziale Initiativen wichtige Güter für die Gemeinschaft bereitstellen, üben sie eine *Problemlösungsfunktion* aus. In dieser sind sie unverzichtbar für die soziale Infrastruktur. Und gerade in Zeiten, in denen der Staat aufgrund knapper öffentlicher Kassen und schwerfälliger Sozialsysteme nicht mehr als den Grundstock an Dienstleistungen bereitstellen kann und diese auf dem Markt nicht zu erschwinglichen Preisen erhältlich sind, gewinnt bürgerschaftliches Engagement für die Wohlfahrtsproduktion bzw. Steigerung der Lebensqualität an Bedeutung.

Der deutschen Politik scheint die Funktionalität des zivilgesellschaftlichen Engagements nicht verborgen geblieben zu sein. So hat sie unter anderem durch die Einführung des Bundesfreiwilligendienstes im Jahr 2011 versucht, die Engagementbereitschaft der Bürger aller Altersgruppen zu fördern und zu nutzen. 2007 wurde ein Gesetz unter dem Motto „Hilfe für Helfer“ verabschiedet, das unter anderem die steuerliche Absetzbarkeit von Kosten des Engagements ver-

sozialna активність виконує роль своєрідного „соціального клею“. Завдяки соціальній активності люди зміцнюють власну самооцінку й розширюють свої соціальні контакти. Соціологічні дослідження виявляють взаємозв'язок між добровільною громадянською активністю й соціально-культурними цінностями.

Завдяки тому, що такі організації „третього сектору“, як наприклад, спортивні та культурні спілки, волонтерські рятувальні служби та інші соціальні ініціативи створюють суспільно важливі блага, вони виконують *функцію вирішення суспільних проблем*. У цій ролі вони є незамінними для соціальної інфраструктури. І саме в той час, коли держава через нестачу бюджетних коштів та громіздкі соціальні системи здатна надати хіба що певні базові соціальні послуги – і ринок не може забезпечити більше за доступними цінами – значення громадянської активності в процесах створення суспільних благ та поліпшення якості життя продовжує зростати.

Багатофункціональність громадянської активності не залишилася, очевидно, без уваги німецької політики. Зокрема, для сприяння соціальної активності громадян різного віку в 2011 році була заснована Федеральна служба добро-

Береице Напрямки	%
Sport und Bewegung Спортивна активність	10,1
Kindergarten/Schule Дитячий садок/школа	6,9
Sozialer Bereich Соціална робота	5,2
Freizeit/Geselligkeit Дозвілля/Спілкування	4,6
Feuerwehr/Rettungsdienste Пожежна та рятувальна служба	3,1
Umwelt- und Tierschutz Довкілля та захист тварин	2,8
Politik/Interessenvertretung Політика/Захист інтересів	2,7
Gesundheitsbereich Здоров'я	2,2
Berufliche Interessenvertretung Захист професійних інтересів	1,8
Justiz/Kriminalitätsprobleme Право/Проблеми злочинності	0,7

Abb. 8: Engagement in ausgewählten Bereichen
Рис. 8: Діяльність активістів за вибраними напрямками

Laut Hauptbericht des Freiwilligensurvey 2009
За звітом „Опитування активістів 2009“

Bevölkerung ab 14 Jahren, Angaben in %, Mehrfachnennungen möglich
Населення віком від 14 років, показники у відсотках, множинні відповіді

Quelle: Hauptbericht Freiwilligensurvey 2009
Джерело: Звіт „Опитування активістів 2009 р.“

einfacht. In diesem Kontext ist ferner anzumerken, dass zivilgesellschaftliches Engagement nicht immer strikt von Erwerbsarbeit zu trennen ist, da viele Organisationen sowohl von freiwillig Engagierten als auch von hauptberuflich Beschäftigten getragen werden (müssen). In diesem Zusammenhang kann von der *Rekrutierungsfunktion* des „Dritten Sektors“ gesprochen werden.

Ausblick

Das Engagement der Bürger, das in die Strukturen des „Dritten Sektors“ eingebettet ist, hat in den westlichen Gesellschaften der Gegenwart große Bedeutung erlangt, die sicherlich groß bleiben wird, aber ebenso einem stetigen Wandel unterliegt. Die Weiterentwicklung der Zivilgesellschaft muss vor dem Hintergrund solcher spätmoderner Phänomene wie hoher Mobilität, demographischem Wandel, Globalisierung, Pluralisierung der Lebensstile und Individualisierung gesehen werden. Hinzu kommt die vielfach beklagte Politikverdrossenheit. Die Entwicklungen der letzten fünfzehn Jahre, die zum einen im Zeichen globaler Herausforderungen stehen und zum anderen beträchtliche Veränderungen in den Bereichen der Kommunikationsmedien und sozialen Netze mit sich bringen, verändern auch die Motivationsstrukturen und Organisationsformen zivilgesellschaftlicher Partizipation.

In Zeiten stagnierenden wirtschaftlichen Wachstums bzw. einer ersten Wirtschaftskrise sind westliche Demokratien gut beraten, verstärkt Bemühungen an den Tag zu legen, Wohlstand und Lebensqualität auch auf nicht-marktwirtschaftlichen Wegen sicherzustellen. Um den sich weiter ausdifferenzierenden Bedürfnissen der Gesellschaft gerecht zu werden, muss sogar auf die Zivilgesellschaft gebaut werden.

Vieles deutet darauf hin, dass der „Dritte Sektor“ und freiwilliges Engagement eine noch größere Bedeutung in Deutschland erlangen können. Doch natürlich darf der Staat nicht jede Aufgabe delegieren; dies gilt in erster Linie für die Sicherung des Existenzminimums, Gesundheitsfürsorge und Bildung. Der Staat darf sich hier nicht aus der Verantwortung stellen.

У 2007 році також був прийнятий закон під гаслом „Допомога добровольцям“, який серед іншого спрощував процедуру звільнення від оподаткування коштів, які використовувались у соціальних проєктах. У цьому контексті слід також зазначити, що громадянську активність не завжди чітко можна відмежувати від роботи за наймом, оскільки багато організацій функціонують завдяки як і добровольцям, так і штатним працівникам. У цьому зв'язку можна говорити про *функцію рекрутування* (залучення), властиву для „третього сектору“.

Висновки

Суспільна активність громадян, яка розгортається в рамках структур „третього сектору“, набула в сучасних західних суспільствах важливого значення й, безумовно, буде надовго залишатись такою ж важливою, хоча і зазнаватиме постійних змін. Подальший розвиток громадянського суспільства має розглядатись на тлі таких явищ пізнього модерну, як висока мобільність, демографічні зміни, глобалізація, плюралізація способу життя та індивідуалізація. Додайте до цього часто висловлювану втомленість від політичного дискурсу. Події останніх п'ятнадцяти років, які, з одного боку, відбуваються під знаком глобальних викликів, а з іншого боку, приносять суттєві зміни у сферах засобів комунікації і соціальних мереж, змінюють також структуру мотивації і організаційні форми участі громадян в житті суспільства.

В часи економічної стагнації, тобто серйозної економічної кризи, західним демократіям не завадило б активізувати свої зусилля, аби забезпечити добробут і високу якість життя також і неринковими засобами. Задоволення все більш різноманітних потреб людей з необхідністю передбачає спирання на структури громадянського суспільства.

Багато що свідчить, що „третій сектор“ і добровільна активність громадян можуть набути в Німеччині ще більшого значення. Але, звичайно, держава не може делегувати кожну із своїх функцій, і це стосується в першу чергу забезпечення прожиткового мінімуму, охорони здоров'я та розвитку освіти. Тут держава не може уникати своєї відповідальності.

Stimmen der Teilnehmer [II]

Inwiefern führt mehr Zivilgesellschaft zu mehr Lebensqualität?

Viktoriiia P. (UA): Dass mehr Zivilgesellschaft eine höhere Lebensqualität bedeutet, ist für mich nachvollziehbar. Sozial-engagierte und politisch-gebildete Menschen sind der „Motor“ der demokratischen Entwicklung und des Wohlstandes. Zivilgesellschaftliches Engagement schafft öffentliche Güter und hilft, die politische und ökonomische Situation besser zu verstehen, um eine richtige Wahl- oder etwa Konsumentscheidung zu treffen. Diese wiederum formen die Basis eines wohlhabenden Landes. Allerdings ist eine entwickelte Zivilgesellschaft nur ein Weg, um die Lebensqualität zu erhöhen. Der wichtigste Faktor, der nicht vergessen werden darf, ist die Wirtschaft. Spanien und Portugal haben z. B. eine ausgebaute Zivilgesellschaft – in der aktuellen Staatsschuldenkrise kann sie jedoch wenig helfen, die Lebensqualität auf dem früheren Niveau zu halten.

Welche Erfahrungen und Empfindungen kannst du in der Ukraine und in Deutschland sammeln in Bezug auf politische Kultur und soziale Prozesse?

Jan-Philipp N. (DE): Das Bild der Bürger von Politik und Parteien, Institutionen und Verwaltung unterscheidet sich in der Ukraine und Deutschland extrem. In der Ukraine werden Politiker zwar auch als Entscheider, aber vor allem als Macht- und Wirtschaftseliten wahrgenommen, die nicht den Volkswillen repräsentieren, sondern losgelöst von der Gesellschaft zu existieren scheinen. In Deutschland dagegen geht man ganz selbstverständlich davon aus, dass Politik zur Gesellschaft dazugehört. Ich würde sogar sagen, dass die Abwesenheit von Rechtsstaatlichkeit und die alltäglichen Erfahrungen mit Korruption in der Ukraine zu einer politischen Kultur geführt haben, die sich durch eine bewusste Entpolitisierung der Bürger auszeichnet.

Голоси учасників [II]

Яким чином розвиток громадянського суспільства веде до покращення якості життя?

Вікторія П. (Укр.): Для мене є безперечним те, що покращення стану громадянського суспільства означає вищий рівень життя. Соціально активні та політично освічені люди є „двигуном“ демократичного розвитку та добробуту. Громадянська активність створює суспільні блага і допомагає краще зрозуміти політичну та економічну ситуацію, для того щоб прийняти правильне рішення стосовно вибору і споживання. І це, в свою чергу, формує основу можливої країни. Зрозуміло, що розвинене громадянське суспільство є лише одним із шляхів до підвищення якості життя. Найважливішим фактором, про який не можна забувати, залишається економіка. Іспанія та Португалія, наприклад, мають розвинене громадянське суспільство, проте у стані сучасної державно-боргової кризи воно мало що може вдіяти, щоб підняти якість життя населення до попереднього рівня.

Які висновки і враження склалися у тебе стосовно політичної культури і соціальних процесів в Україні та в Німеччині?

Ян-Філіпп Н. (Нім.): Уявлення громадян про політику і партії, установи та урядування в Україні та Німеччині дуже відрізняються. В Україні політики сприймаються не лише як ті, хто приймає рішення, але й передусім як владна й економічна еліта, яка не репрезентує волю народу, а, як видається, існує відокремлено від суспільства. На противагу цьому, у Німеччині само собою зрозумілим є те, що політика належить суспільству. Я б навіть сказав, що відсутність правової держави та повсякденні прояви корупції в Україні призвели до формування політичної культури, яка відзначається свідомою деполітизацією громадян.

Maksym R. (UA): Die heutige ukrainische Gesellschaft ist durch ein sehr geringes Vertrauen in den Staat und die Politik gekennzeichnet. Der Raum für zivilgesellschaftliche Prozesse ist eng und (rechtlich etc.) schlecht strukturiert. In der Folge entsteht ein zum Teil unübersichtliches System, das positive, aber auch negative Seiten aufweist (z. B. Clan-Strukturen oder aggressive Gruppen). In fast jedem Fall handelt es sich um den geteilten Wunsch, gemeinsame Probleme zu lösen, u.a. weil der Staat es nicht tut. Die Gefahr für die gegenwärtigen Machthaber besteht darin, dass die Überdurchschnittlich-Aktiven des „Dritten Sektors“ sich gegebenenfalls relativ schnell mobilisieren lassen und sich gegen die Macht auflehnen könnten.

Stefanie S. (AU): Ein Vergleich der rechtsstaatlichen Situation in der Ukraine und in Deutschland zeigt deutlich, dass die Ukraine noch einen steinigten Weg vor sich hat. Allerdings weckt das vorhandene Engagement in der Ukraine einen schalen Nachgeschmack von Faulheit in Deutschland (die BRD kann hier vermutlich beispielhaft für viele westliche Länder stehen). In der deutschen heilen Welt geht man nicht so leicht auf die Barrikaden wie in der Ukraine. Obwohl das Potential und die Möglichkeiten viel größer wären, wird lediglich ein Bruchteil genutzt. Organisiert man wöchentliche Aktivistentreffen aus Nächstenliebe oder doch aus egoistischen Gründen, wie soziale Kontakte und gute Referenzen im Lebenslauf? Und zu guter Letzt: Wer von uns, ob Ukrainerin oder Deutscher, sollte sich nicht zuerst an die eigene Nase fassen?

Iryna K. (UA): Ukraine und Deutschland sind zwei ganz verschiedene Länder mit zwei verschiedenen Mentalitäten. In Deutschland ist jeder Zweite ein Mitglied von irgendeiner Organisation. Bei uns gilt das meistens als Zeitverschwendung. Nehmen wir beispielsweise die durchschnittliche ukrainische Frau:

Максим Р. (Укр.): Сьогоднішнє українське суспільство характеризується дуже обмеженою довірою до держави та політики. Простір для проявів громадянської активності є замалий і (з правової точки зору) погано структурований. Як наслідок, виникає частково непрозора система, яка має позитивні, але також і негативні сторони (наприклад, кланові структури, агресивні угруповання). Майже у будь-якому випадку мова йде про бажання вирішувати спільні проблеми зокрема тому, що цього не робить держава. Небезпека для теперішніх можновладців полягає у тому, що особливо активні представники „третього сектору“ за необхідності можуть відносно швидко мобілізуватися і вчинити спротив владі.

Штефані С. (Австр.): Порівнявши рівень розвитку правової держави в Україні та Німеччині, приходимо до висновку, що в Україні попереду тернистий шлях. Однак на фоні активної правозахисної діяльності в Україні Німеччина справляє враження млявості (багато західних країн в цьому сенсі напевно схожі на ФРН). У німецькому впорядкованому суспільстві люди не так легко кидаються на барикади, як в Україні. Хоч потенціал і можливості набагато більші, використовується лише незначна їх частина. Чи організуються щотижневі зустрічі активістів з любові до ближнього або ж все-таки з більш приземлених мотивів, як то соціальні контакти й перелік заслуг у власному резюме? І наостанок: я не впевнена, кому першим слід починати з себе: німцям чи українцям.

Ірина К. (Укр.): Україна та Німеччина – це дві зовсім різні країни з двома різними ментальностями. У Німеччині кожен другий є членом якоїсь організації. У нас це, зазвичай, вважається марнуванням часу. Візьмемо, наприклад, пересічну українську жінку: коли вона повинна бути соці-

Wann soll sie sich sozial engagieren, wenn sie arbeiten, sich um die Familie kümmern, den Haushalt führen muss usw. usf.? Soziales Engagement wird von den meisten Ukrainern für puren Luxus gehalten. Aber es gilt auch umgekehrt. Durch soziales Engagement kann sich (z. B. die deutsche) Gesellschaft „Luxus“ leisten: Die Obdachlosen sind besser in die Gesellschaft integriert, wenn sie Zeitungen verkaufen; Arbeitslose oder einfach einsame Menschen können sich vielleicht weniger einsam fühlen. Studenten profitieren von zusätzlichen Bildungsangeboten und verschiedenen Vereinen. Es ist Luxus, dass es diese Möglichkeiten gibt, und seine Nutznießer sind in diesen Fällen die erwähnten sozialen Gruppen.

Was würdest du in Zukunft für die Entwicklung der Zivilgesellschaft tun?

Jan-Philipp N. (DE): Für eine etablierte Demokratie wie Deutschland gilt: Vorrangig an nachhaltiger Entwicklung arbeiten, z. B. durch politische Bildung, Mitwirkung im Verein oder, wenn nötig, eine Neugründung. In Fällen konkreter Bedrohungen der Freiheit oder der Demokratie sollte man sich nicht zu schade sein, seinen Forderungen auch in Form von Protestaktionen Nachdruck zu verleihen. Allerdings sollte man dabei selbst das Prinzip von Rechtsstaatlichkeit achten und alle vorhandenen rechtlichen Möglichkeiten ausschöpfen – sich also nicht zum sogenannten „Wutbürger“ machen. Dies führt auf Dauer zu einer Radikalisierung der Gesellschaft und widerspricht meines Erachtens auch dem Ideal einer demokratischen Zivilgesellschaft.

ально активною, якщо має працювати, піклуватися про родину, вести домашнє господарство і т.д.? Соціальна активність більшість українців вважається чистою розкішю. Але можна розуміти розкіш по-іншому: як результат соціальної активності. У Німеччині, наприклад, безпритульні краще інтегруються у суспільство, коли вони продають газети; безробітні чи просто самотні люди, можливо, почуватимуться менш самотніми. Студенти отримують вигоду від додаткових освітніх пропозицій та спілок. Але це – розкіш, коли існують такі можливості, і вигоду від цього отримують у таких випадках саме згадані соціальні групи.

Що ти робитимеш у майбутньому для розвитку громадянського суспільства?

Ян-Філіпп Н. (Нім.): Для сталої демократії, якою є Німеччина, необхідно передусім працювати над постійним розвитком громадянського суспільства, наприклад, через політичну освіту, співпрацю в об'єднаннях, а при необхідності, шляхом заснування нових організацій. У випадку конкретної загрози свободі та демократії не треба боятися висловлювати свої вимоги у формі акцій протесту. Звичайно, кожен повинен сам слідкувати за дотриманням принципу правової держави та використовувати усі наявні правові можливості, щоб не перетворитися на так званого „протестного громадянина“. Це призводить надовго до радикалізації суспільству і суперечить, на мою думку, ідеалу демократичного громадянського суспільства.

Die Makroebene der Zivilgesellschaft

Michal Havlat und Viktorija Kalinichenko

Große Nichtregierungsorganisationen (Makroebene) haben in vielerlei Hinsicht eine Brückenfunktion zwischen den zivilgesellschaftlichen Strukturen auf der Mikro- und Mesoebene auf der einen Seite und dem Staat sowie dem Wirtschaftssektor auf der anderen. Sie lassen sich deshalb nicht eindeutig zum „Dritten Sektor“ zuordnen und sind eher im Zwischenbereich anzusiedeln. Trotzdem sind sie ein wesentlicher Bestandteil der Zivilgesellschaft, da man von dieser nicht nur im engen Sinne als „Drittem Sektor“, sondern auch im weiten Sinne als bestimmtem Typus demokratischer Ordnung spricht. Im Rahmen des Seminars haben wir drei Organisationen der Makroebene besucht: die private Stiftung V. Pinčuk in der Ukraine und die Hanns-Seidel-Stiftung als eine der parteinahen politischen Stiftungen Deutschlands sowie den Deutschen Gewerkschaftsbund (DGB).

Die Stiftung V. Pinčuk

Die Stiftung von Viktor Pinčuk ist laut Selbstdefinition eine private, internationale, unparteiische und philanthropische Stiftung, die sich als „change-maker“ der ukrainischen Gesellschaft sieht. Sie ist derzeit nicht nur die größte private Stiftung in der Ukraine, sondern wohl auch die mit dem breitesten Tätigkeitsspektrum. So vergibt die Stiftung in ihrem Programmbereich „People“ zum einen Stipendien für Begabte, von denen bereits ca. 1.000 ukrainische Studierende profitieren konnten, und unterstützt zum anderen die Entstehung pränataler Geburtszentren oder auch moderne Kunst durch das Kiewer *Pinchuk-ArtCentre*. Im Bereich „Society“ werden von der Stiftung z. B. jüdische Gemeinschaften in der Ukraine unterstützt und der Preis „Der Stolz des Landes“ vergeben. Im Programmbereich „World“ wird u. a. die *Yalta European Strategy* zur Unterstützung der europäischen Integration der Ukraine umgesetzt und das „Ukrainische Frühstück“ in Davos veranstaltet – mit dem Ziel, für die Ukraine im Ausland zu werben. Diese vielfältigen Projekte, die auf den ersten Blick nicht miteinander verbunden sind, vereint ein breiter

Макрорівень громадянського суспільства

Міхал Хавлат та Вікторія Калініченко

Великі неурядові організації (на макрорівні) багато в чому виступають поєднувальною ланкою між структурами громадянського суспільства на мікро- та мезорівні, з одного боку, і державою та економічним сектором, з іншого. Тому їх не можна однозначно віднести до структури „третього сектору“, адже вони радше займають проміжну сходинку. І все-таки, вони є невід’ємною частиною громадянського суспільства, оскільки останнє розуміється не тільки у вузькому сенсі слова як „третій сектор“, але й у широкому – як певний тип демократичного устрою. В рамках семінару ми відвідали три макрорівневі організації: приватний Фонд В. Пінчука в Україні та Фонд імені Ганса Зайделя, який представляє один із фондів, пов’язаних з німецькими політичними партіями, а також Об’єднання німецьких профспілок (ОНП).

Фонд В. Пінчука

Фонд Віктора Пінчука, за самовизначенням цієї установи, є приватним, міжнародним, неpartійним і благодійним фондом, який позиціонує себе „рушійною силою“ суспільних змін в Україні. Сьогодні він є не просто найбільшим приватним фондом в Україні, але і, ймовірно, установою з найбільш широким спектром діяльності. Так, наприклад, в рамках програми „Людина“ Фонд надає стипендії для обдарованих студентів (чим уже скористалися близько 1000 українських студентів), а також фінансує проекти відкриття пренатальних пологових центрів і сприяє розвитку сучасного мистецтва через *PinchukArtCentre* в Києві. Програма „Суспільство“ підтримує, наприклад, єврейські громади в Україні та фінансує національну премію „Гордість країни“. У рамках програми „Світ“ організовуються саміти *Ялтинської Європейської Стратегії* на підтримку європейської інтеграції України та „Український сніданок“ в Давосі – з метою поширення інформації про Україну в світі. Ці різноманітні проекти,

Bezug zur Zivilgesellschaft zum einen und das Motto der Investition in eine bessere Zukunft zum anderen.

Bei aller Makellosigkeit des Images der Stiftung – an den Mitteln für das Marketing scheint es nicht zu mangeln – sollte man die zwiespältige Erfolgsgeschichte des Gründers und Hauptsponsors Viktor Pinčuk nicht vergessen. Als Gründer der *Interpipe Gruppe* verdiente er einen großen Teil seines Vermögens im Metallurgiegewerbe und war dabei offenbar in die Korruptionsaffäre von *Kryvorizhstal*, dem größten ukrainischen Stahlhersteller, der für einen Bruchteil des Wertes an Viktor Pinčuk verkauft wurde, verwickelt. Durch seine Tätigkeit als Abgeordneter der *Verchovna Rada* von 1998 bis 2006 und als Schwiegersohn des ehemaligen Präsidenten Leonid Kučma hat der Philanthrop einflussreiche Beziehungen in der Politik. Aktuell zählt *Forbes* Viktor Pinčuk mit einem geschätzten Vermögen von 3,3 Milliarden Dollar zu den 500 reichsten Menschen in der Welt¹. Die ambivalente Figur des Gründers wirkt sich auch auf die Beurteilung der Stiftung aus. Die V. Pinčuk Stiftung orientiert sich zwar auf Bildung, Entwicklung und Wohltätigkeit, aber ob sie als eine zivilgesellschaftliche Organisation im wahrsten Sinne des Wortes gesehen werden kann, ist fraglich.

Die Hanns-Seidel-Stiftung

Die Hanns-Seidel-Stiftung (HSS) ist ein für Deutschland typisches Beispiel der politischen parteinahen (CSU) Stiftung. Unter dem Motto „Im Dienst von Demokratie, Frieden und Entwicklung“ orientiert sie sich in ihrer Arbeit am christlichen Menschenbild und engagiert sich stark für politische Bildung in Deutschland und vielen anderen Staaten der Welt. Die HSS agiert in verschiedenen spezialisierten Abteilungen². Die *Akademie für Politik und Zeitgeschehen* ist der wissenschaftliche Think tank der Stiftung; ihre Mitarbeiter organisieren diverse Expertentagungen oder Symposien. Pro Jahr gibt es rund hundert Veranstaltungen mit mehreren tausend Teilnehmern. Das *Institut für politische Bildung* veranstaltet verschiedene Seminare, während das *Institut für Begabtenförderung* Stipendien an begabte und gesellschaftspolitisch engagierte Studenten vergibt. Das *Institut für internationale Zusammenarbeit* betreut über 90

які на перший погляд не пов'язані між собою, об'єднані, по-перше, широким зверненням до громадянського суспільства, а також гаслом інвестиції у краще майбутнє.

За всієї бездоганності іміджу Фонду – здається, немає проблем з коштами для здійснення маркетингу – не слід забувати неоднозначну історію успіху головного спонсора та засновника Фонду – Віктора Пінчука. Як фундатор компанії *група „Інтерпайп“*, більшу частину своїх статків Пінчук заробив у металургійній промисловості. При цьому він був замішаний у корупційному скандалі стосовно продажу *Криворіжсталі* – найбільшого українського виробника сталі, активи якого були продані Пінчуку за мізерною ціною. Завдяки своїй діяльності як депутата *Верховної Ради* з 1998 по 2006 рік та як зять колишнього президента Леоніда Кучми філантроп має багатотисяч впливових зв'язків у політиці. За даними журналу *Forbes*, Віктор Пінчук, зі статком близько 3,3 мільярдів доларів, належить до 500 найбагатших людей світу¹. Неоднозначність постаті засновника також впливає і на оцінку Фонду. Попри те, що Фонд Пінчука займається питаннями освіти, економічного розвитку та благодійності, втім існують сумніви щодо того, чи може він розглядатися як організація громадянського суспільства в прямому сенсі цього слова.

Фонд імені Ганса Зайделя

Фонд імені Ганса Зайделя (ФЗ) є типовим прикладом фонду, тісно пов'язаного з діяльністю політичної партії (в цьому випадку – ХСС, Християнсько-соціального союзу). Під девізом „На службі демократії, миру та розвитку“ цей фонд будує свою роботу, орієнтуючись на християнський образ людини й активно залучається до процесів політичної освіти громадян в Німеччині та багатьох інших країнах світу. ФЗ складається з декількох спеціалізованих відділів². *Академія політики та подій сучасності* є науковим мозковим центром фонду. Її співробітники організують різноманітні симпозиуми та зустрічі експертів. Щорічно тут відбувається близько ста заходів з кількома тисячами учасників. *Інститут полі-*

1] <http://www.forbes.com/profile/victor-pinchuk>; Stand: 31.01.2012

2] Vgl. <http://www.hss.de/stiftung/organisation.html>

1] <http://www.forbes.com/profile/victor-pinchuk>; станом на 31.01.2012

2] Див. <http://www.hss.de/stiftung/organisation.html>

Projekte im Ausland mit den Schwerpunkten Politikberatung, Förderung zivilgesellschaftlicher und rechtsstaatlicher Strukturen.

Beachtenswert ist das Finanzierungsprinzip von politischen Stiftungen in Deutschland: Die Höhe der Finanzierung hängt von den Ergebnissen der jeweiligen Partei bei den Bundestagswahlen ab und somit im Endeffekt von der Verwurzelung der Partei in der Gesellschaft. Dennoch sind alle politischen Stiftungen ideell unabhängig von der jeweiligen Partei, genauso wie vom Staat, obwohl die Finanzierung zu ca. 90% aus dem Bundeshaushalt erfolgt³. Auf diese Weise wird die Brückenfunktion der politischen Stiftungen zwischen dem Staat und dem „Dritten Sektor“ im engeren Sinne deutlich.

Der Deutsche Gewerkschaftsbund

Eine weitere Organisation, die auf der Makroebene agiert, ist der Deutsche Gewerkschaftsbund (DGB), die Dachorganisation der Gewerkschaften mit insgesamt 6,4 Millionen Mitgliedern, die bereits seit dem Jahr 1949 besteht. Das übergeordnete Ziel des DGB als Interessenvertretung der Arbeitnehmer ist der Aufbau einer solidarischen Gesellschaft, mit einer gerechten Einkommensverteilung und gleichen Chancen für alle.

Zu den wichtigsten Tätigkeitsfelder des DGB zählen die Arbeitsmarkt-, Sozial- und Frauenpolitik; die Kernaufgabe ist dabei die Tarifpolitik, bei der die Organisation von Streiks das stärkste Mittel darstellt. Zusätzlich zu Tarifverhandlungen bietet der DGB Unterstützung für seine Mitglieder in verschiedensten Lebensumständen und ist durch zahlreiche Stiftungen und Organisationen in mehreren Bereichen aktiv⁴, wie etwa durch die Hans-Böckler-Stiftung in der Bildungs- und Forschungsförderung oder in der Pannen- & Unfallhilfe durch den Auto Club Europa (ACE), Deutschlands zweitgrößten Automobilclub. Obwohl der DGB mit seinen klar definierten politischen Zielsetzungen und Verbindungen in der Politik in den „Ersten Sektor“ und durch seine ökonomischen Aktivitäten in vielerlei Hinsicht in den „Zweiten Sektor“ hineinragt, erfüllt er auch mehrere Aufgaben, die für den „Dritten Sektors“ bedeutsam sind, da sie weder vom Staat noch von gewinnorientier-

тичної освіти організовує семінари з різноманітної тематики, а *Інститут підтримки обдарованої молоді* щорічно виділяє стипендії талановитим і суспільно-політично активним студентам. *Інститут з міжнародної співпраці* опікується понад 90 проектами за кордоном, котрі орієнтовані на політичні консультації, підтримку розвитку громадянського суспільства та структур правової держави.

Варто також розглянути принцип фінансування політичних фондів у Німеччині. Рівень їх фінансування залежить від результатів кожної з партій, досягнутих на парламентських виборах, а отже й від вкоріненості партії в суспільстві. Однак всі політичні фонди формально незалежні від відповідних партій, так само як і від держави, хоча вони на 90% фінансуються з Федерального бюджету³. Таким чином яскраво проявляється основна функція політичних фондів, а саме: своєрідного мосту між державою та „третім сектором“.

Об'єднання німецьких профспілок

Ще однією організацією, яка діє на макрорівні, є Об'єднання німецьких профспілок (ОНП). Воно є головною організацією профспілок, яка існує з 1949 року та загалом налічує 6,4 мільйона членів. Основною метою ОНП як представника інтересів працівників є створення солідарного суспільства зі справедливим розподілом доходів і рівними можливостями для всіх.

До найважливіших напрямів діяльності ОНП належить контроль ринку праці, соціальної політики та захисту прав жінок. Головним завданням цього об'єднання є тарифна політика, в якій найпотужнішим засобом впливу є організація страйків. Крім ведення колективних переговорів щодо тарифної політики, ОНП забезпечує підтримку своїх членів у різних життєвих обставинах і характеризується наявністю численних фондів та організацій, котрі активно діють в різних суспільних сферах⁴. Такими організаціями є, наприклад, Фонд імені Ганса Бюклера, який підтримує фінансування освіти та наукових досліджень, а також Європейський автомобільний клуб (дру-

3] http://www.bpb.de/wissen/00535353734752910608864644565424,4,0,Politische_Stiftungen.html; Stand: 31.01.2012

4] Vgl. <http://www.dgb.de/uber-uns/dgb-heute/dgb-fachabteilungen>

3] http://www.bpb.de/wissen/00535353734752910608864644565424,4,0,Politische_Stiftungen.html; станом на 31.01.2012

4] Див. <http://www.dgb.de/uber-uns/dgb-heute/dgb-fachabteilungen>

ten Unternehmen in diesem Umfang übernommen werden können. Dazu zählt die Sicherstellung von Mitbestimmungsrechten der Bürger auf verschiedenen Ebenen, Bildungs- und Jugendarbeit.

Zusammenfassend kann man sagen, dass die Organisationen auf der Makroebene einen speziellen Platz in der Struktur der Zivilgesellschaft innehaben. Sie haben keine „Graswurzeln“ wie kleinere Initiativen und Vereine, aber sie beeinflussen die Aktivitäten dieser zivilgesellschaftlichen Organisationen, indem sie die Rahmenbedingungen für sie mitgestalten. Verbindungen zwischen den Sektoren der Gesellschaft sind ein unabdingbarer Teil „zivilgesellschaftlicher Infrastruktur“. Um möglichen Missbrauch auszuschließen, ist es deshalb sehr wichtig, dass diese Verbindungen transparent bleiben und die Unabhängigkeit von persönlichen Interessen, politischen Parteien, dem Staat und der Wirtschaft gewahrt bleibt.

гий за розміром автомобільний клуб Німеччини), скористатись послугами якого можна у випадку технічної несправності чи ДТП. Хоча ОНП за її чітко визначеними політичними цілями та зв'язками у політиці частково належить до „першого сектору“, а з огляду на її економічну діяльність, багато в чому також і до „другого сектору“, ОНП також виконує багато завдань, які є важливими і для „третього сектору“, оскільки їх виконання в повній мірі не можуть взяти на себе ані держава, ані комерційні компанії. До таких завдань можна віднести забезпечення права участі громадян у політичному житті на різних рівнях, а також питання освіти та соціальної роботи з молоддю.

Підсумовуючи, можна сказати, що макрорівневі організації займають особливе місце в структурі громадянського суспільства. Вони не мають такої укоріненості в суспільстві, як невеликі спілки та громадські ініціативи, але впливають на функціонування організацій громадянського суспільства шляхом формування чітких умов для їх діяльності. Внутрішні зв'язки між окремими секторами суспільства є невід'ємною складовою „інфраструктури“ громадянського суспільства. Тому для запобігання можливим зловживанням дуже важливим є те, щоб ці зв'язки залишалися прозорими, а також зберігалась незалежність від приватних інтересів, політичних партій, держави та економіки.

Altstadtfreunde von Kiew und Regensburg: Ein Ziel – zwei Welten

Katrin Schäfer und Iryna Kyrylova

Initiativen und Organisationen auf der Mikroebene sind wohl der genuine Ausdruck zivilgesellschaftlichen Engagements, insbesondere wenn ihre Mitglieder nicht nur den eigenen Interessen nachgehen (turnusmäßige Kinderbetreuung, Gesellschaftsspielaende etc.), sondern sich für das Gemeinwohl einsetzen. Mikro-Initiativen stehen dabei – im Gegensatz zu größeren Organisationen – meist deutlich weniger Ressourcen zur Verfügung, dafür sind sie weniger bürokratisiert und oft näher am Geschehen.

Bei unseren Besuchen in Kiew und Regensburg haben wir zwei vom Ziel her ähnliche Mikro-Initiativen kennengelernt: „*Erhalte das alte Kiew*“ und *Vereinigung Freunde der Altstadt Regensburg e.V.* Beide Initiativen setzen sich für den Erhalt ihrer jeweiligen Altstadt ein; die Art und Weise, wie sie es tun, unterscheidet sich jedoch so stark, dass wir uns fragen mussten, ob sie überhaupt vergleichbar sind. Vergleicht man da noch die Initiativen oder eigentlich eher die zwei verschiedenen Gesellschaften?

Vereinigung Freunde der Altstadt Regensburg e.V.

Der Verein wurde 1966 gegründet und hat aktuell etwa einhundert Mitglieder, von denen ein Großteil aus Architekten, Kunsthistorikern, ehemaligen Universitätsdozenten und anderen Akademikern, meist im höheren Alter, besteht. Er finanziert sich durch Mitgliederbeiträge und Spenden. Das Ziel des Vereins wurde in der Präambel seiner Gründungssatzung wie folgt beschrieben: „Wir wollen Wächter sein für die bauliche Substanz unserer Stadt. Wir wissen, dass wir keine Macht ausüben können, aber wir wollen mahnen, anregen und aufklären, die Bürger Regensburgs aufklären, wenn Hand an die Schönheit, die Einmaligkeit ihrer Stadt gelegt wird.“ Zurzeit beschäftigt sich der Verein unter anderem mit der Welterbeerträglichkeit einer Ersatzbrücke über die Donau, mit dem Umbau des Donaumarkts und dem Graffiti-problem in der Altstadt.

Захисники старого Києва та старого Регенсбурга: одна мета – два світи

Катрін Шефер та Ірина Кирилова

Громадські ініціативи та організації на мікрорівні є якраз справжніми проявами громадянської активності, особливо коли їхні учасники переслідують не тільки власні інтереси (догляд за дітьми по черзі, спільні вечори відпочинку тощо), але й піклуються про суспільне благо. Мікроініціативи, на протипагу великим організаціям, мають значно менше ресурсів для діяльності, але вони не так забюрократизовані та знаходяться часто ближче до самих подій.

Під час нашого відвідування Києва та Регенсбурга ми познайомилися з двома подібними за своєю метою мікроініціативами: *Збережи Старий Київ* та *Об'єднання захисників старого Регенсбурга*. Обидві ініціативи виступають за збереження історичної архітектури своїх міст, але те, яким чином вони це роблять, відрізняється настільки, що перед нами постало питання, чи можна їх взагалі порівнювати. Ми порівнюємо дві ініціативи чи два різних суспільства?

Об'єднання захисників старого Регенсбурга

Об'єднання засноване у 1966 році і сьогодні налічує близько 100 учасників, більшість з яких архітектори, мистецтвознавці, колишні викладачі та випускники університетів, переважно старшого віку. Воно фінансується з членських внесків та пожертвувань. Мета об'єднання визначається у преамбулі його статуту наступним чином: „Ми маємо бути на сторожі архітектурної самобутності нашого міста. Ми усвідомлюємо, що не маємо владних повноважень, але ми будемо роз'яснювати, спонукати та закликати громадян Регенсбурга не підіймати руку на красу та неповторність свого міста“. Нині організація опікується серед іншого тим, щоб новий міст через Дунай (його призначення – зняти навантаження з стародавнього кам'яного мосту) відповідав вимогам світової культурної спадщини, а також реконструкцією ринку на березі Дунаю та проблемою графіті у старому місті.

Für ihre Anliegen nutzen die *Freunde der Altstadt Regensburg* verschiedene Möglichkeiten, die ihnen die deutsche Demokratie bietet: Ihre Kampfmittel sind vor allem Infoveranstaltungen, Pressemitteilungen und Flyer, die die Bürger von Regensburg darüber aufklären sollen, welche bauliche Veränderungen in ihrer Stadt geplant sind und was sie für die Stadt bedeuten. Um gegen Entscheidungen der Stadtverwaltung vorzugehen, verfassen die Vereinsmitglieder regelmäßig Briefe an die Verantwortlichen, in denen sie ihre Ansichten äußern und fordern, ihren Standpunkt zu berücksichtigen. Reagiert das Rathaus nicht, wenden sich die Altstadtfreunde mit Beschwerden an die nächsthöhere Zuständigkeitsebene, die Regierung der Oberpfalz, um die Stadt zum Handeln zu bewegen. Auch direkt an die UNESCO wurde der eigene Standpunkt schon einmal kommuniziert.

Dabei geht es dem Verein selbstverständlich nicht darum, bestimmte partikulare Vorstellungen durchzusetzen, sondern es kommt darauf an, dass die Entscheidungen der Stadtverwaltung stets zum Wohl der Regensburger und ihrer Altstadt führen, wie Prof. em. Dr. Brekle, zweiter Vorsitzender des Vereins, betonte.

„Erhalte das alte Kiew“

Die Kiewer Initiative, deren Sprecher sich uns ausgeschlossen als Timur vorstellte, weist eher informelle Führungs- und lose Mitgliedschaftsstrukturen auf und ist offiziell nicht registriert, um rechtliche Verfolgung zu vermeiden. Sie versteht sich als Gruppe von Gleichgesinnten, denen es nicht egal ist, was mit ihrer Stadt passiert, und die nicht tatenlos zusehen wollen. Die Initiative wurde im Jahr 2007 ins Leben gerufen und setzt sich seitdem unter dem Motto „Erhalte das alte Kiew!“ vor allem gegen den gesetzwidrigen Bau in der Stadt ein.

In den vier Jahren ihrer Existenz hat die Gruppe, die zum Großteil aus jungen Männern besteht, bereits viele verschiedene Aktionen initiiert. Mehreren war Erfolg beschert – wobei die Aktivisten von „*Erhalte das alte Kiew*“, wenn friedliche Appelle an das Gesetz nicht helfen (was fast immer der Fall ist), es erst mit List und Tücke versuchen, dann aber auch mit Gewalt ihre Position verteidigen. Einmal brachte die Initiative ein Bauvorhaben durch eine alte Kosakentechnik zum Stoppen. Mitglieder und Sympathi-

Для вирішення своїх завдань *Об'єднання захисників старого Регенсбурга* використовує різні можливості, які їм надає демократичний устрій Німеччини. Засобами їхньої боротьби виступають передусім інформаційні заходи, повідомлення у пресі та листівки, що мають інформувати мешканців Регенсбурга про те, які архітектурні зміни плануються в їхньому місті та які вони матимуть наслідки. Щоб протидіяти рішенням міської влади, учасники організації регулярно звертаються з листами до посадовців, у яких вони викладають свої погляди та вимагають врахувати їхню позицію. Якщо міська влада не реагує, учасники ініціативи захисту старого міста звертаються до наступної вищої інстанції – уряду Оберпфальцу, щоб вплинути на владу міста. Колись вони дійшли зі своїм зверненням навіть до ЮНЕСКО.

Звісно об'єднання прагне реалізувати інтереси не окремих груп мешканців, а діє задля того, щоб рішення міської адміністрації завжди сприяли благу усіх регенсбуржців та збереженню старої частини міста, наголошує професор Брекль, другий заступник об'єднання.

Збережи Старий Київ

Ініціатива киян, речник якої невимушено представився нам Тимуром, становить собою швидше неформальну структуру без офіційного керівництва, у якій членство є нефіксованим. Вона є незареєстрованим об'єднанням для того, щоб уникати правових переслідувань. Вона сприймає себе як групу однодумців, яким не байдуже, що відбувається з їхнім містом, і які не хочуть сидіти склавши руки. Ініціатива бере свій початок з 2007 року і протидіє незаконним будовам у місті під гаслом „Збережи старий Київ!“.

За чотири роки свого існування група, яка складається переважно з молодих чоловіків, вже ініціювала багато різних акцій. Деякі з них були вдалими, причому активісти об'єднання *Збережи Старий Київ*, якщо не допомагали мирні апеляції до закону (а це майже ніколи не спрацьовувало), відстоювали свою позицію різними хитрими прийомами, а то і силою. Одного разу члени організації змусили зупинити будівництво, використовуючи старі козацькі прийоми. Члени та прихильники організації почали ходити по дорож-

santen überquerten fortlaufend die Zebrastreifen vor der Baustelle. Der Menschenstrom blockierte die Straße und brachte somit auch jeden Verkehr von oder zur Baustelle zum Erliegen, ohne dabei einen Gesetzesverstoß im eigentlichen Sinne zu begehen.

Doch einen besonders bleibenden Eindruck hinterließen bei uns Studenten die YouTube-Videos¹, die uns die Aktivisten von „*Erhalte das alte Kiew*“ beim Treffen gezeigt haben. Auf diesen waren junge Männer und von Bauvorhaben betroffene Einwohner der anliegenden Häuser zu sehen, die Bauzäune niederrissen und sich mit dem, für Kiewer Baustellen irgendwie typischen, Wachpersonal prügeln, um das Bauvorhaben aufzuhalten oder zumindest auf unrechtmäßigen Abriss und Bebauung aufmerksam zu machen.

Die bunten Eindrücke aus dem Gespräch mit den Aktivisten von „*Erhalte das alte Kiew*“, zu denen der ruhige Austausch mit dem zweiten Vorsitzenden der *Vereinigung Freunde der Altstadt Regensburg* eine Art Kontrastfolie darstellte, lösten zum Teil kontroverse Diskussionen aus.

ній зебрі перед місцем забудови. З часом потік людей заблокував вулицю і таким чином зупинив рух усіх транспортних засобів до будівельного майданчика, при цьому в прямому смислі не порушуючи ніяких законів.

Та особливо сильне враження на нас справили відеосюжети з YouTube¹, які активісти ініціативи показали нам під час зустрічі. У них ми побачили молодих чоловіків та протестуючих жителів будинків, розташованих поблизу будівництва; вони валили будівельну огорожу та билися з типовими охоронцями будівельних майданчиків, у спробі зупинити початок будівництва або принаймні звернути увагу на незаконне знесення старої будівлі та зведення новобудови.

Строкаті враження від розмови з активістами *Збережи Старий Київ*, які дуже відрізнялися від того спокійного обміну інформацією з другим заступником ініціативи захисників старого Регенсбурга, викликали зрештою палку дискусію.

1] Auf diesem Video stellt sich die Initiative vor:
<http://www.youtube.com/watch?v=AOR38RiWvNU>.
 Zuletzt gesehen am 01.12.2011.

1] Свою діяльність ініціатива представляє на цьому відео:
<http://www.youtube.com/watch?v=AOR38RiWvNU>.
 Проглянуто 01.12.2011.

Stimmen der Teilnehmer [III]

Lisa K. (DE): Mich persönlich hat die Initiative „*Erhalte das alte Kiew*“ am meisten beeindruckt, weil sie bei mir als zivilgesellschaftliche Organisation ein ambivalentes Gefühl ausgelöst hat. Einerseits finde ich es gut, dass sich eine Initiative bildet, die sich für den Erhalt des alten Kiew einsetzt, so dass alte Gebäude nicht aufgrund der Interessen einiger Investoren abgerissen werden und ein Teil der Bürger Kiews ihre Meinung artikulieren. Andererseits hat mich die Tatsache, dass zu harten Mitteln gegriffen wird, um den Standpunkt der Gruppe zu verteidigen, doch abgeschreckt. Auf der einen Seite werden durch solche Aktionen, die Gewalt und Zerstörung enthalten – ohne dass ich die Aktionen der Initiative darauf reduzieren möchte –, Werte (und für mich auch Grundwerte) verletzt, die die Initiative auf anderer Ebene selbst einfordert. Die Initiative fordert Mitspracherechte bei dem Abriss und der Bebauung der Stadt. Für mich stellt sich die Frage, ob man einerseits demokratische Forderungen erheben und andererseits Gewalt enthaltende Aktionen wie das Niederreißen von Bauzäunen durchführen kann. Mir ist aber auch klar geworden, dass ich diese Initiative aus meinem deutschen Blickwinkel und nach meinen eigenen Wertmaßstäben beurteile, ohne die Situation im Land gut genug zu kennen. Wenn rechtsstaatliche Prozesse noch nicht fest etabliert sind, lassen sich eventuell kaum andere Möglichkeiten des Protestes finden. Mittel, die ich aus Deutschland im Rahmen solcher Protestaktionen kenne, wie z. B. das Verfassen von Beschwerdebriefen durch die *Freunde der Altstadt Regensburg*, könnten wenig bis gar keine Wirkung zeigen.

Martina F. (DE): Weil eine partizipative politische Kultur und der ukrainische „Dritte Sektor“ noch unterentwickelt sind, kommt es in der Ukraine häufiger vor, dass zivilgesellschaftliche Organisationen im Graubereich agieren müssen. Die militanten Aktionen der Initiative „*Erhalte das alte Kiew*“ ist dafür ein gutes Beispiel. Dies ist aber meiner Meinung nach teilweise durch die erschwerten Bedingungen (korrupte Bürokratie, autoritäre Haltung der Regierung

Голоси учасників [III]

Ліза К. (Нім.): Особисто мене ініціатива *Збережи Старий Київ* вразила найбільше, тому що вона як громадська організація викликала в мене суперечливі почуття. З одного боку, це добре, коли з'являється така ініціатива, яка переймається збереженням старого Києва. Вони дбають про те, щоб старі будівлі не руйнували через зацікавленість деяких інвесторів. Добре також, що частина киян може висловити свою думку. З іншого боку, той факт, що застосовуються жорсткі заходи, щоб відстояти свою позицію, трохи шокував мене. Завдяки цим діям, які включають насильство та руйнацію (хоча я ніяк не звужую діяльність ініціативи лише до таких дій), порушуються ті цінності (а для мене це основні цінності), дотримання яких на іншому рівні ця група сама вимагає. Ініціатива закликає до надання прав мешканцям брати участь у спільному обговоренні і вирішенні питань щодо знесення старих або зведення нових споруд. Для мене постає питання, чи можемо ми, з одного боку, висувати демократичні вимоги, а з іншого боку, проводити такі силові дії, як руйнування огорожі. Але мені також стало зрозумілим, що я оцінюю цю ініціативу зі свого німецького погляду і за власним мірилом цінностей, не знаючи достатньо добре ситуацію в Україні. Якщо державно-правові відносини ще недостатньо усталені, тоді для громадян напевно не залишається інших способів протесту. Засоби, які використовуються у Німеччині у рамках таких протестів, наприклад написання скарг від *Об'єднання захисників старого Регенсбурга*, можуть в Україні просто не подіяти.

Мартіна Ф. (Нім.): Оскільки партиципаторна культура та український „третій сектор“ є ще недостатньо розвиненими, в Україні нерідко трапляється так, що громадські організації змушені діяти в тіні. Яскравим прикладом цьому є силові акції громадської ініціативи *Збережи Старий Київ*. Але це, на мою думку, можна частково виправдати, враховуючи складні умови в країні (корумпована бюрократія, авторитарні дії влади

etc.) im Land entschuldbar. Von mehreren, wenn nicht gar von allen Aktivisten haben wir gehört, dass es in der Ukraine eine Entfremdung zwischen Machthabern und Bürgern gibt. Letztere fühlen sich nicht repräsentiert. Daraus resultieren Apathie und eine Anpassungshaltung, in der sich jeder nur um sich kümmert. Außerdem sind die westlichen Vorstellungen von zivilgesellschaftlichem Engagement aus geschichtlichen Gründen nicht ohne Weiteres auf die Ukraine übertragbar: Unbezahlter Arbeit haftet zum Teil immer noch das Bild des verpflichtenden „Subbotniks“ an. Aus soziologischer Sicht spielen deshalb auch nicht makellose zivile bzw. couragierte Bürgeraktionen und Initiativen eine wichtige Rolle, weil sie helfen, ein Bewusstsein in der Bevölkerung zu schaffen, dass man selbst für seine Interessen zuständig ist und mehr bewirken kann, wenn man sich zusammenschließt.

Andrii D. (UA): Die Bürgerinitiativen sind unter der Voraussetzung, dass ihre Tätigkeiten zu konkreten Ergebnissen führen, effektiv. D. h., wenn z. B. eine Initiative wie „*Erhalte das alte Kiew*“ wirklich etwas gegen den gesetzwidrigen Bau tut und ihn auf diese Weise beendet, dann ist eine solche Initiative hilfreich bzw. notwendig. Es ist schade, dass solche Aktivitäten in der Ukraine eher rar und nicht selten schlecht organisiert sind. Doch viele Menschen können es sich in der Tat nicht leisten, sich aktiv zu engagieren, weil sie gezwungen sind, zwei oder drei Jobs zu übernehmen. Der Wohlstand muss steigen, bevor man von der Verbreitung von Bürgerinitiativen in der Ukraine reden kann.

Jan-Philipp N. (DE): Zivilgesellschaftliche Bürgerinitiativen sind kein Luxus und weniger von wirtschaftlichen als von politischen Rahmenbedingungen abhängig. Solange noch (formal-) demokratische Strukturen vorhanden sind, sollten diese durch aktive Mitgestaltung von den Bürgern mit Inhalt gefüllt und verteidigt werden. Erst dadurch werden demokrati-

toщо). Від багатьох активістів, якщо не від усіх, ми чули, що в Україні існує відчуження влади від громадян. Останні не розглядають політиків як своїх представників. У результаті виникає апатія та пристосовницька поведінка, відповідно до якої кожен турбується лише про самого себе. Крім того, через історичні причини західні уявлення про громадянську активність навряд чи легко можна перенести на Україну: наприклад, неоплачувана праця досі асоціюється у людей з обов'язковістю „суботників“. Тому, з точки зору соціології, важливу роль відіграють також і небездоганні, сміливі громадські акції та ініціативи, тому що вони допомагають сформувати у населення усвідомлення того, що громадяни самі відповідають за реалізацію своїх інтересів і вони можуть досягти більшого, якщо об'єднують свої зусилля.

Андрій Д. (Укр.): Ініціативи громадян є ефективними за умови, коли їхня діяльність приносить конкретні результати. Тобто коли, наприклад, така ініціатива, як *Збережи Старий Київ* дійсно робить щось проти незаконного будівництва, і їй вдається його припинити, вона є корисною або навіть необхідною. Шкода, що в Україні така діяльність трапляється рідко і часто є погано організованою. Насправді ж багато людей не можуть дозволити собі брати активну участь у подібних ініціативах, оскільки змушені працювати на двох або трьох роботах. Має зрости добробут населення, перш ніж можна говорити про розширення в Україні громадських ініціатив.

Ян-Філіпп Н. (Нім.): Громадські ініціативи не є розкішшю і залежать менше від економічних, ніж від політичних умов. Поки існують (формально) демократичні структури, вони мають бути наповнені змістом і захищені за активної участі громадян. Лише завдяки цьому демократичні процедури та сприйняття основ пра-

sche Verfahren und ein rechtsstaatliches Grundverständnis zur Selbstverständlichkeit: Aktive Bürger werden eher bereit sein, ihre Rechte einzufordern und Druck auf die Exekutive auszuüben, demokratische Standards einzuhalten. Wenn die machthabenden Eliten jedoch keinerlei Interesse an Demokratie und Rechtsstaatlichkeit haben, können zivile Bürgerinitiativen wenig ausrichten, solange sie nicht zu Massenprotesten und schließlich Entmachtung bzw. dem Austausch der Eliten führen.

Katrin S. (DE): Die Präsentation der Aktionen von „*Erhalte das alte Kiew*“ ließ zum Teil den Eindruck entstehen, dass einige junge Männer, die sich der Initiative „*Erhalte das alte Kiew*“ angeschlossen haben, sich weniger Gedanken über den Wert ihrer Altstadt machen als sie vielleicht den Nervenkitzel ihrer Aktionen lieben. Ein Kiewer Seminarteilnehmer wendete ein, dass die Möglichkeit, mit Briefen etwas zu bewegen, in der Ukraine ebenfalls vorhanden ist, aber nur wenige Menschen davon wissen und sie nutzen. Andererseits: Muss man die Protestaktionen der Kiewer Aktivisten allein deshalb für undemokratisch und „unzivil“ halten? Darauf gibt es wohl keine einfache Antwort und sie kann nur jeder für sich selbst geben. Auf jeden Fall ist damit eine wichtige Nachricht an die „Eliten“ verbunden, dass manche Menschen die Geduld verloren haben. Natürlich ist es vom deutschen Standpunkt aus leicht zu sagen, Gewalt sei auch keine Lösung – aber was, wenn wir nicht den Luxus hätten, dass Stadt, Land und Staat auf unsere Einwände reagieren müssen oder wir sonst an die unabhängige Gerichtsbarkeit wenden können? Zivilgesellschaftliches Engagement, auch wenn es manchmal vielleicht „dunkle Seiten“ hat, kann wichtige Impulse geben, wie z. B. weitere Menschen motivieren, aktiv zu werden. Das wiederum würde den Demokratisierungsprozess weiter antreiben.

Eine Ergänzung

Maxim G. (Seminarleiter): Mir scheint, dass die Aktivisten von „*Erhalte das alte Kiew*“ einen stärkeren Schock bei den Gästen auslösten, als sie es eigentlich bezweckten. Bzw. wollten sie vor allem mit den Zuständen schockieren, gegen die sie kämpfen, doch der Eindruck war so stark, dass er auf die Aktivisten selbst überschwappte. Den Seminarteilnehmern stellte sich die Frage, ob die Aktionen der

вової держави стануть зрозумілими самі собою. Активні громадяни будуть більш готовими до того, щоб вимагати дотримання своїх прав та демократичних стандартів, аби тиснути на виконавчу владу. Якщо ж владні еліти все-таки не виявлять ніякого інтересу до демократії та правової державності, громадянські ініціативи мало що зможуть виправити доти, доки не звернуться до масових протестів, що зрештою має привести до зміни влади і відповідно правлячих еліт.

Катрін С. (Нім.): Презентація акцій громадської ініціативи *Збережи Старий Київ* частково створила враження, що деякі молоді чоловіки, які приєдналися до неї, мало думають про архітектурну цінність свого міста, а їм більше подобаються гострі відчуття під час акцій. Один з учасників семінару в Києві зауважив, що можливість зрушити справу з місця за допомогою листів також існує і в Україні, проте дуже мало людей про неї знають і користуються. З іншого боку постає запитання: чи слід саме через це сприймати акції протесту київських активістів як не демократичні та „не громадянські“? На це запитання, мабуть, немає простої відповіді і її може дати кожен сам для себе. Однак це є важливим сигналом для „еліт“ про те, що деяким людям уже увірвався терпець. Звичайно, з позиції громадянина Німеччини легко говорити, що насилля не є вирішенням проблеми. Але що було б, якби ми не мали привілею, що місто, федеральна земля та держава змушені реагувати на наші зауваження, або ми б не мали змоги звернутися до незалежного правосуддя? Громадянська активність навіть, подекуди маючи „темні сторони“, може дати стимул – наприклад, мотивувати інших людей бути активними. І це знову спонукатиме до подальшого процесу демократизації.

Доповнення

Максим Г. (керівник семінару): Мені здається, що активісти громадської ініціативи *Збережи Старий Київ* дуже шокували гостей, навіть більше, ніж вони цього хотіли. Власне кажучи, їхньою метою передусім було шокувати гостей тими негараздами, проти яких вони ведуть боротьбу. Проте враження гостей виявилось таким сильним, що вони перенесли його і на

Initiative wirklich voll und ganz gerechtfertigt seien. Hiermit sei der einseitig militante Eindruck etwas relativiert: Die Initiative verfasst auch Briefe, nutzt klassische und neuere Massenmedien (YouTube, Lifejournal), um Problemfälle an das breite Publikum zu kommunizieren, und betreibt eine eigene Internetseite, die im Übrigen einen sehr lebendigen Eindruck macht.

Im Januar 2011 verfasste die Initiative „*Erhalte das alte Kiew*“ zusammen mit anderen Aktivisten einen Protestbrief an den Präsidenten V. Janukovyč mit der Aufforderung, das von der Verchovna Rada verabschiedete Gesetz Nr. 7418 zu blockieren. Dieses Gesetz, das vom Premierminister N. Asarov initiiert wurde, sollte unter anderem das Baugenehmigungsverfahren erleichtern, nicht zuletzt durch die Abschaffung von Bürgeranhörungen und der Expertise von Archäologen, Ökologen und Denkmalschützern. In den Augen der Protestierenden öffnete das neue Gesetz rücksichtsloser Bautätigkeit Tür und Tor. Der Präsident legte zunächst sein Veto ein; die von ihm eingebrachten Änderungen betrafen jedoch nicht den Problemerkern und weichtes das Gesetz an einer wichtigen Stelle sogar noch zusätzlich auf, wie die Initiative „*Erhalte das alte Kiew*“ berichtete¹. Als nächsten Schritt planten die Aktivisten eine Klage beim Verfassungsgericht, wohl wissend, wie es mit der unabhängigen Justiz im Land bestellt ist.

Was schließlich die „unzivilen“ Protestformen betrifft: Beachtenswert fand ich den Hinweis von Professor K.-W. Brand, dass auch die Protestaktionen des sich „neu erfindenden“ deutschen Bürgers (siehe S. 42 oben) seinerzeit nicht immer friedlich und konzeptuell zu hundert Prozent untermauert gewesen seien – als aktuelles Beispiel wurden die Proteste rund um „Stuttgart 21“ angesprochen. Es ist auf jeden Fall nicht möglich, in der Theorie eine scharfe Grenze zwischen „lichten“ und „dunklen“ Seiten der Zivilgesellschaft zu ziehen. Vielleicht ist es auch nicht nötig: Keine Initiative, die (doch unverkennbar) das Gemeinwohl im Auge hat, wird vom Nervenkitzel allein leben können. Da muss unbedingt eine gehörige Portion Idealismus her – und diesen hat „Timur und sein Trupp“, ohne Zweifel.

самих активістів. Учасники семінару замислилися, чи дійсно акції повністю себе виправдовують. Мені важливо пом'якшити це однобоке враження про войовничий настрій ініціативи. Її представники також пишуть звернення, використовують класичні та новітні ЗМІ (YouTube, Lifejournal), для того щоб інформувати широкий загал про існуючі проблеми, а також мають власну Інтернет-сторінку, яка регулярно оновлюється.

У січні 2011 року ініціатива *Збережи Старий Київ* разом з іншими активістами написала лист-протест президенту В. Януковичу з вимогою відхилити закон № 7418, який було прийнято Верховною Радою. Цей закон, який був ініційований прем'єр-міністром М. Азаровим, мав полегшити процедуру отримання дозволу на будівництво, і не в останню чергу за рахунок скасування громадських слухань, археологічної, екологічної експертизи та експертизи органами охорони пам'яток культури. На думку протестувальників, новий закон відкриває двері або навіть ворота до безоглядного будівництва. Президент спочатку наклав на закон вето; проте, як повідомляє громадська ініціатива *Збережи Старий Київ*, внесені президентом зміни не стосувалися ядра проблеми, а й навіть додатково пом'якшували закон в одному з найважливіших положень¹. Наступним кроком активісти планували подати скаргу до Конституційного Суду, хоча й розуміли справжній стан справ стосовно незалежності правосуддя в державі.

Що ж стосується „не громадянських“ форм протесту, вартою уваги я вважаю вказівку професора К.-В. Бранда стосовно „нових“ німецьких бюргерів (див. стор. 42 вище), чії акції протесту у свій час також були не завжди стовідсотково мирними та концептуальними. Актуальним прикладом подібних акцій можуть слугувати протести навколо проекту „Stuttgart 21“. У жодному випадку теоретично не можна провести чіткої межі між „світлими“ та „темними“ сторонами громадянського суспільства. Можливо, це і не потрібно робити: жодна громадська ініціатива, яка переймається суспільним благом, не зможе жити лише гострими відчуттями. Тут не обійтись без порції ідеалізму, і безперечно, його мають „Тимур та його команда“.

1] <http://ru.saveoldkyiv.org/article/718>. Zuletzt gelesen am 01.12.2011.

1] <http://ru.saveoldkyiv.org/article/718>. Переглянуто 01.12.2011.

Tauschringe: lokale zivilgesellschaftliche Wirtschaftsmodelle

Heinrich Haußmann*

Was ist ein Tauschring?

Die meisten der über 300 Tauschringe in Deutschland verstehen sich als organisierte Nachbarschaftshilfe. Dienstleistungen stehen im Mittelpunkt des Handels und die Währungseinheiten orientieren sich an der Zeit oder an einem unterstellten Zeitlohn. Das heißt, dass die Tauschringe, allgemein Local Exchange Trading Systems (LETS) genannt, tatsächlich Währungssysteme sind – hier wird nicht Ware gegen Ware getauscht, was der Begriff „tauschen“ zunächst nahe legt. Der bilaterale Tausch ist bekannterweise unpraktisch: Ein frierender Bäcker müsste dann stets einen hungrigen Schneider suchen, damit beide sich mit ihren Leistungen Gutes tun können. Im Tauschring sind die Tauschtransaktionen *multilateral* und erfolgen über ein Medium: ein Symbol, das nicht „Euro“ oder „Geld“ genannt wird, sondern fantasievollere Bezeichnungen wie „Talente“, „Dankeschön“, „Batzen“, „Taler“ oder schlicht „Zeitstunden“ hat.

Wie ist ein Tauschring aufgebaut und wie funktioniert der Tausch?

Ein Tauschring beginnt damit, dass jemand Initiative ergreift und im Bekanntenkreis für die Idee wirbt. Es versteht sich von selbst, dass ein umfangreiches Kontaktnetz der Initiatoren in der Gründungsphase von entscheidender Bedeutung ist. Hilfreich ist auch, wenn im Initiatorenkreis Fachleute sitzen, die mit Computer und Internet umzugehen wissen, denn damit der multilaterale Tausch reibungslos funktioniert, bedarf es einer Dokumentation von Transaktionen und einer verbindlichen Zugehörigkeit zum Tauschring.

.....
*] Mitbegründer und aktives Mitglied des Nürnberger Tauschrings „Gib und Nimm“ (www.tauschring-nuernberg.de)

Мережі обміну: місцеві громадянські економічні моделі

Гайрріх Гаусман*

Що таке мережа обміну?

Більшість з 300 існуючих мереж обміну в Німеччині являють собою організовану систему сусідської взаємодопомоги. Основою такої торгівлі є обмін послугами, а грошові одиниці орієнтовані на час чи передбачену почасову оплату праці. Це означає, що мережі обміну, загальна назва яких Локальні системи мінової торгівлі (ЛСМТ), фактично є валютними системами – тут обмінюють не товар на товар, що на перший погляд можна розуміти під поняттям обміну. Двосторонній обмін, як відомо, є непрактичним. Наприклад, замерзаючий пекар повинен був би постійно шукати голодного кравця для успішного обміну результатами своєї праці. У локально організованій мережі процеси обміну є *багатосторонніми* та відбуваються через певне посередництво, символом якого є не „євро“ або „гроші“, а більш образні поняття, як, наприклад, „таланти“, „вдячність“, „куш“, „талери“ або просто „години“.

Яким чином побудована та як функціонує мережа обміну?

Мережа обміну починається з того, що хто-небудь проявляє ініціативу та просуває ідею в колі знайомих. Певна річ, що на початковому етапі вирішальне значення має розгалуженість мережі контактів ініціаторів. Великою перевагою також є наявність у колі ініціаторів фахівців, які розуміються на комп'ютерах та Інтернеті, оскільки щоб багатосторонній обмін функціонував безперешкодно, потрібне документування угод та гарантована приналежність до мережі обміну.

Живим ядром процесу обміну є зустріч учасників, під час якої кожен з них представляє своє ім'я та, якщо необхідно, свій кодовий номер,

.....
*] Співзасновник та активний член Нюрнберзької мережі обміну „Давай та бери“, www.tauschring-nuernberg.de

Der lebendige Kern des Tauschgeschehens ist das Markttreffen, auf dem sich jeder Teilnehmer mit dem Namen und gegebenenfalls der Codenummer vorstellt und in knappen Worten die eigenen Angebote und Nachfragen kundgibt. Im Grunde ist jeder gleichzeitig Unternehmer und Kunde. Die Moderation achtet darauf, dass alle zu Wort kommen und keine Abschweifungen stattfinden. Im Anschluss finden sich interessierte Partner, um Details miteinander auszuhandeln. Die Angebote und Nachfragen werden natürlich auch in Form eines eigenen Anzeigenblatts bzw. einer Tauschring-Onlinebörse zusammengefasst, doch trotz der Medienvielfalt zeigt sich immer wieder, dass der persönliche Kontakt für viele wichtiger ist – nicht zuletzt weil ein nicht unerheblicher Anteil von Personen keinen Internetzugang hat. Die Markttreffen erfüllen somit die wichtige soziale Funktion der regulären Netzwerkpflege.

Getauscht werden alle möglichen Dienstleistungen (Reparatur von defekten Geräten, Kinderbetreuung, PC-Beratung, Umzugshilfe, Kuchen backen oder Hilfe beim Tapezieren) und Gegenstände, wobei letzteres oft eine wirtschaftsphilosophische Übung beinhaltet, nämlich die Antwort auf die Frage: „Welchen (Zeit-) Wert messe ich einem von Eva hergestellten Glas Marmelade bei?“. Neben der Frage des Gebrauchswerts stellt sich hier also die Frage nach der Wertschätzung der Person und ihrer Arbeit. Die Maxime lautet: Tausche so, dass du und dein Tauschpartner wieder miteinander ins Geschäft kommen möchten und dass ihr beide euch weiterempfehlen könnt. Werden sich zwei Tauschpartner handelseinig, stellt der Leistungsempfänger einen Zeitscheck oder ein wie auch immer genanntes Dokument aus, das von der Tauschringadministration auf den Zeitkonten als Plus- oder Minus-Stunden verbucht wird. Viele Tauschringe führen ihre Administration bzw. Buchhaltung auch online.

Wer sind nun die Tauschenden? Die Tauschringsszene ist gemischt, aber nicht repräsentativ für die Gesellschaft. Der Altersschnitt liegt zwischen 40 und 50 Jahren; die junge Generation ist unterrepräsentiert. Der Frauenanteil überwiegt mit etwa zwei Dritteln. Hauptsächlich spricht der Tauschring gesellschaftliche Schichten an, die von Hause aus über ein flexibles Zeitbudget verfügen: Alleinerziehende, Rentner, Teilzeitbeschäftigte, Selbstständige, Freiberufler und Sozialhilfeempfänger.

а також у кількох словах оголошує власні пропозиції та запити. По суті кожен учасник виступає підприємцем та клієнтом одночасно. Модератори слідкують за тим, щоб в усіх була можливість висловитись і щоб не було ніяких відхилень. На завершення зацікавлені партнери в особистих розмовах обговорюють деталі. Звісно, попит та пропозиція формуються також через власні друковані оголошення чи онлайн-біржу мережі обміну. Однак, попри широкі можливості медіа, персональні контакти все ж, як показав досвід, є набагато важливішими – не в останню чергу ще й тому, що значна кількість людей не мають доступу до Інтернету. Отже, безпосередні зустрічі виконують важливу соціальну функцію регулярного підтримання соціальних зв'язків.

Об'єктами обміну можуть бути різноманітні послуги (ремонт зіпсованих приладів, догляд за дітьми, поради щодо користування комп'ютером, допомога під час переїзду, випічка пирогів або допомога при наклеюванні шпалер) та предмети вжитку, причому останнє часто передбачає економічно-філософський підхід, а саме дати відповідь на питання: „Яку цінність (у годинах) має для мене банка варення, виготовлена Єврою?“ Поряд із питанням споживчої вартості постає також питання оцінки людини та її праці. Основне правило звучить так: здійснюй обмін таким чином, щоб ти і твій партнер знову захотіли б співпрацювати та могли порекомендувати один одного іншим. Якщо обидва партнери змогли домовитись, тоді той, хто отримує послугу, видає „часовий чек“ або інший документ, що вноситься адміністрацією мережі обміну на поточний часовий рахунок як „актив“ або „заборгованість“. Багато мереж обміну займаються адмініструванням та ведуть бухгалтерію також і через Інтернет.

Хто ж саме займається обміном? Публіка на міновому ринку різномірна, однак не репрезентує усе суспільство. Середній вік учасників складає 40-50 років; молоде покоління мало представлено. Частка жінок перевищує приблизно дві третини. Мережа обміну підходить головним чином тим верствам суспільства, які вільно і гнучко розпоряджаються своїм часом: матері-одиначки, пенсіонери, працівники з неповною зайнятістю, фрілансери та представники вільних професій, а також ті, хто отримує соціальну допомогу.

Gib und Nimm

Wenn alle im Tauschring nur nehmen wollten und keiner geben würde, hätten wir nur Mangel. Wenn aber alle nur geben, aber keiner nimmt, dann bedeutet das Arbeitslosigkeit. Eine wichtige Erkenntnis im Tauschring lautet deshalb: Es kommt auf beides, Geben und Nehmen, an. Da alle Tauschkonten zu Beginn auf Null stehen, muss sich jemand verschulden, damit andere Teilnehmer Guthaben aufbauen können, oder mit anderen Worten: Die Plusstunden sind exakt gleich den Minusstunden. Da sich viele schwer damit tun, sich zu verschulden, gibt es erfahrungsgemäß mehr Angebote als Nachfragen. Hier ist wichtig, dass der Tausch nicht zum Erschlaffen kommt – solange Tauschsysteme ein Klima pflegen, das mit einer „Ökonomie der Fülle“ beschrieben werden kann, werden die Mitglieder sich untereinander helfen, wissend darum, dass jedem, der Hilfe braucht, auch Hilfe zuteil werden kann. Setzt sich hingegen der Gedanke des Misstrauens durch, herrscht eine „Ökonomie des Mangels“ und der Teufelskreis nach unten beginnt. Plötzlich kursieren Zweifel an der Leistungsbereitschaft einzelner Personen. Zeit gerinnt plötzlich zum knappen Gut. Niemand ist mehr bereit, seine Zeitstunden für den „Luxus“ eines von jemand anderem gebackenen Kuchens auszugeben. Die Anbieter dieser Leistung bleiben darauf sitzen, nehmen aber auch selbst die Leistungen der anderen nicht mehr wahr.

Vor dem Hintergrund dieser Erfahrungen empfehle ich deshalb immer wieder, das Wort „Guthaben“ durch den Begriff „Nimm-Erinnerungen“ und analog „Schulden“ durch „Gib-Erinnerungen“ zu ersetzen. Damit soll die Lebendigkeit des Gebens und Nehmens angeregt werden und die typische Stigmatisierung als Faulpelz und Schmarotzer vermieden werden. Dies ist gerade angesichts des Potenzials der Tauschringe, den Menschen, die auf dem „normalen“ Arbeitsmarkt nicht besonders gut integriert sind, zu mehr Selbstbewusstsein zu verhelfen, wichtig.

Motive und weltanschauliche Hintergründe der Mitglieder

Die bundesdeutsche Tauschringgeschichte hat mehrere Wurzeln. Zum einen waren und sind es Kritiker des Geldsystems, die in den vorherrschenden Spielregeln des Wirtschaftslebens eine programmierte Öffnung der Armutsschere sehen. Hier steht der

Давай та бери

Якби всі у мережі обміну хотіли лише отримувати послуги, а не надавати їх, ми б зіткнулися з дефіцитом. Якщо б навпаки, всі прагнули лише надавати послуги, але не отримувати жодної, тоді б це призвело до безробіття. Тому один з найважливіших принципів мережі обміну звучить так: успіх обміну залежить від обох процесів – давати та брати. Оскільки всі поточні рахунки обміну на початку дорівнюють нулю, хтось повинен піти в мінус, щоб інші учасники могли створити власні активи, іншими словами, кількість годин в „активі“ має дорівнювати кількості „заборгованих“ годин. Оскільки мало кому подобається „влизити у борги“, то, як правило, пропозиція перевищує попит. Важливо, щоб обмін не припинявся – поки система обміну підтримує певний клімат, який можна назвати „економікою достатку“. Тобто учасники мережі допомагати-муть один одному, знаючи при цьому, що кожному, хто потребує допомоги, вона буде надана. Якщо ж поширюється почуття недовіри, тоді запановує „економіка нестачі“ і ситуація нагадує замкнене коло та лише погіршується. Коли з'являється сумнів у спроможності певних осіб надати послугу, тоді час стає раптом дефіцитом. Вже ніхто не бажає віддавати свої години за „розкіш“ спеченого кимось пирога. Той, хто пропонує свої послуги, сидить без діла, проте й сам не користується послугами інших.

З огляду на такий досвід я постійно рекомендую замінити поняття „актив“ на нагадування „не забувай брати“ та відповідно – поняття „заборгованість“ на нагадування „не забувай давати“. Таким чином, життєздатність обміну послугами одержує додатковий стимул і дозволяє уникнути звичного звинувачення у лінощах чи паразитуванні. Це є важливим з огляду на потенціал мережі обміну для сприяння розвитку самосвідомості людей, які не надто інтегровані в „нормальний“ ринок праці.

Мотиви та світоглядне підґрунття позиції учасників мережі

Історія розвитку мереж обміну в Німеччині має багато витоків. Одними з їх ініціаторів були та є критики грошової системи, які вбачають у пануючих правилах гри економічного життя запро-

Anspruch und die Suche nach einem partnerschaftlichen Wirtschaftssystem ohne Ausbeutung im Vordergrund. Zum anderen sind es Menschen mit karitativem Anspruch, die oft einen kirchlichen bzw. wohlthätigen Hintergrund haben; ihre Partizipation am Tauschring ermöglicht Engagement, das nicht länger als Jobkiller diskreditiert werden kann. Die dritte Gruppe hat ökologische Zielsetzungen, wie z. B. Unterstützung lokaler Produzenten („Kaufe Produkte aus deiner Region!“), schonender Ressourcenverbrauch („Reparieren statt wegwerfen!“) u. a. m., was zu den Tauschringklassikern zählt. Stadterneuerung und Quartiersbelebung charakterisieren die vierte Gruppe, die ab und an auch mit einem Etat ausgestattet ist und für die die nachbarschaftliche Organisation haushaltsnaher Dienstleistungen im Vordergrund steht.

Bislang noch wenig erschlossen ist der generationsübergreifende Ansatz, wie er im japanischen Hureai Kippu verankert ist und in jüngster Zeit bei einigen Zeitbank-Konzepten zum Ausdruck kommt. Bei diesem System leistet man in seiner Nachbarschaft Hilfe und erhält dafür eine Gutschrift, mit der man z. B. seiner Mutter in einer anderen Stadt von jemand anderem Hilfe veranlassen kann. Dieses System der leistungsgedeckten Währung könnte sich langfristig als Ergänzung zu verzinsten Pensionsfonds entwickeln.

Eine weitere Chance, die ein Tauschring bietet, ist Verstärkung von Kooperation zwischen verschiedenen zivilgesellschaftlichen Strukturen. Tauschringe können – und müssen oft – sowohl mit anderen Vereinen als auch mit staatlichen Institutionen zusammenarbeiten, wovon alle Seiten profitieren und was eine gewisse Nachhaltigkeit im Gemeinwesen schafft.

грамовану появу бідності. Для них постає необхідність пошуку партнерської економічної системи, яка б уникала експлуатації. З іншого боку, біля витоків мережі обміну стоять люди з благодійними намірами, які часто керуються релігійними чи добродійними ідеями і готові працювати безкоштовно; беручи участь у мережах обміну, вони не підлягають критиці, оскільки в цьому випадку не забирають офіційну роботу в інших людей. Третя група ініціаторів керується екологічними мотивами, як, наприклад, підтримка місцевих виробників („Купуйте продукти вашого регіону!“), бережливе використання ресурсів („Відремонтуйте замість того, щоб викидати!“) і т. ін., що можна віднести до класичного ринку обміну. Пожвавлення життя у міських кварталах лежить в основі мотивації четвертої групи активістів, яка інколи навіть має свій кошторис і в основі діяльності якої лежить організація послуг з ведення домашнього господарства (для соціально незахищених груп) у колі сусідів.

Дотепер малопоширеним є підхід, який, так би мовити, єднає покоління. Він уже міцно закріпився в японському Хуреаі Кіппу та останнім часом з'явився в деяких концепціях „банків часу“. У цій системі учасник надає допомогу сусідам та отримує за це „актив“, за допомогою якого можна, наприклад, „оплатити“ допомогу, яку його матері нададуть в іншому місті. Така система валюти, що покриває послуги, могла б у перспективі розвиватися як альтернатива до пенсійних фондів, які стягують великі проценти.

Інша можливість, яку надає мережа обміну, – це посилення співпраці між різними структурами громадянського суспільства. Мережі обміну можуть (а часто й повинні) співпрацювати як з іншими об'єднаннями, так і з державними установами, від чого отримують зиск усі сторони, і що в перспективі сприяє стабільності у соціальній сфері.

„Wächter des Rechts“

Stefanie Stückler und Ruslana Titarenko

Rechtsschutzorganisationen, insbesondere wenn sie international sind, kennt man zum einen von ihren Berichten und Dokumentationen zu verschiedenen Problemen aus der Rechtspolitik und -praxis in verschiedenen Ländern und Regionen. Darunter fällt z. B. die Erfassung von Verstößen gegen die Menschenrechte und die Erstellung von Ratings: Wie ist es um die Demokratie oder die persönliche Freiheit in verschiedenen Ländern bestellt? Die so erfassten Daten bieten wertvolle Anhaltspunkte für NGOs, Gerichtshöfe oder auch andere internationale Organisationen wie die Vereinten Nationen.

Zum anderen hört man von Rechtsschutzorganisationen oft im Zusammenhang mit (medienwirksamen) Einzelfällen, die von diesen Organisationen begleitet bzw. überhaupt erst in die Öffentlichkeit getragen werden. Somit stellen Rechtsschutzorganisationen auch für die einzelnen Bürger eine wichtige Stütze dar. Menschen können sich an sie wenden, um mehr über ihre Rechte und Pflichten zu erfahren. Das Spektrum ist hierbei sehr breit; es reicht von beruflichen Belangen bis hin zu Asylfragen. Rechtsberatung zählt somit zur meistverbreiteten Form „stilller“ Tätigkeit von diversen Rechtsschutzorganisationen.

Alles in allem sind die Tätigkeitsfelder von Rechtsschutzorganisationen ziemlich komplex, denn sie tangieren oft öffentliche und private Problemfelder gleichzeitig. Dadurch wird eine wichtige Brücke zwischen diesen Bereichen gebaut: Indem Rechtsschutzorganisationen die Öffentlichkeit auf individuelle Probleme aufmerksam machen, mobilisieren sie die öffentliche Meinung und stoßen sozialpolitisches Engagement an. Somit helfen sie nicht nur, die jeweiligen Einzelfälle zu lösen, sondern auch künftig ähnliche Probleme zu verhindern.

Hierfür sind gute Kontakte zu den Massenmedien und der allgemeine Bekanntheitsgrad besonders wichtig. Einerseits lassen sich über Massenmedien Informationen viel gezielter verbreiten, andererseits präsentieren sich die Medien in verschiedenster Ausgestaltung als eigenständige einflussreiche Akteure,

„Правова вартя“

Штефані Штуклер і Руслана Титаренко

Правозахисні організації, особливо міжнародні, відомі, зокрема, своїми звітами та документуванням різноманітних проблем у сфері правової політики та практики у різних країнах та регіонах. Вони, наприклад, фіксують порушення прав людини та складають рейтинги щодо дотримання демократії та свободи особистості у різних країнах. Зафіксовані правозахисними організаціями дані є цінним підґрунтям для діяльності недержавних організацій, судів чи інших міжнародних організацій, таких як ООН.

З іншого боку, правозахисні організації часто дають про себе знати у засобах масової інформації (ЗМІ) на фоні окремих справ, які вони ведуть або оприлюднюють їх перед громадськістю.

Таким чином, правозахисні організації є важливою підтримкою і для окремих громадян. Люди можуть до них звертатись, щоб більше дізнатись про свої права та обов'язки. При цьому спектр допомоги є широчезним: від трудових конфліктів і до питань надання притулку біженцям. Отже, правове консультування належить до найбільш розповсюджених форм „тихої“ діяльності різноманітних правозахисних організацій.

Загалом сфера діяльності правозахисних організацій є досить багатопланою, адже вона зачіпає одночасно як громадські, так і особисті проблеми. Таким чином вибудовується важливий місток між цими сферами: звертаючи увагу громадськості на проблеми окремих осіб, правозахисні організації мобілізують громадську думку та стимулюють соціально-політичну активність громадян. Отож вони не тільки допомагають у вирішенні окремих конкретних проблем, а й перешкоджають виникненню схожих проблем у майбутньому.

Для цієї мети особливо важливими є хороші контакти із ЗМІ та загальний рівень поінформованості суспільства. З одного боку, засоби масової інформації дозволяють більш цілеспрямовано розповсюджувати інформацію, з

die zur Problematisierung bestimmter Themen bzw. Problemlösungen viel beitragen können.

Das Komitee der Wähler der Ukraine (Kiew)

Es nimmt nicht wunder, dass Rechtsschutzorganisationen in der Ukraine derzeit mit mehr Aufgaben konfrontiert sind als etwa in Deutschland, wo der Rechtsstaat längst etabliert ist. Während beispielsweise die Wahlen in Deutschland eine „unspektakuläre“, i.S.v. eingefahrene, Prozedur sind, deren fairen Ablauf niemand in Frage stellt, werden sie in der Ukraine immer wieder zum Prüfstein der Demokratie.

Das Komitee der Wähler der Ukraine (KWU) hat sich der Wahrung der verfassungsmäßigen Wählerrechte verschrieben. Es versteht sich in erster Linie als Wahlbeobachter, der vor, während und nach den Wahlen auf die Einhaltung demokratischer Standards pocht. Zu den weiteren Zielen des KWU gehört die Beratung von staatlichen Institutionen auf regionaler und kommunaler Ebene, z. B. hinsichtlich ihrer Serviceverbesserung für die Bürger und mehr Transparenz ihrer Arbeit, u.a. durch Internetpräsenz. Auf lange Sicht wird ein institutioneller Wandel und die Stärkung demokratischer politischer Kultur angestrebt: Die teils noch dem Sowjetsozialismus geschuldete Passivität soll einer breiten politischen Beteiligung weichen.

Da die Anstrengungen der „Orangen Revolution“ Früchte trugen und signifikante Verbesserungen bei der Durchführung der Wahlen festzustellen waren, machte sich das KWU auf die Suche nach neuen praktischen Aufgaben. Allerdings hat sich die Lage in den letzten zwei Jahren wieder verschlechtert, so dass sich das Komitee – wie man uns in der Kiewer Zentrale mitteilte – wieder verstärkt seiner Kernaufgabe widmet.

Ukrainian Helsinki Human Rights Union (Kiew)

Die Ukrainian Helsinki Human Rights Union (UHHRU) tritt für die Umsetzung der Menschenrechtskapitel des Helsinki-Abkommens (1975) in der Ukraine ein. Neben dem allgemeinen Ziel, die Bürgerinnen und Bürger der Ukraine mit der *Allgemeinen Erklärung der Menschenrechte* vertraut zu machen, beschäftigt sich die Organisation Tag für Tag mit der konkreten Aufgabe, Menschenrechtsverletzungen zu

inшого боку, ЗМІ у різноманітних своїх проявах виступають самостійними і впливовими акторами, які мають змогу не тільки порушувати певні проблеми, а й сприяти їх вирішенню.

Комітет виборців України (Київ)

Не дивно, що перед правозахисними організаціями в Україні на разі постає більше завдань, ніж в тій самій Німеччині, яка вже давно утвердилась як правова держава. В той час як у Німеччині вибори є „невидовищною“, тобто звичною процедурою, чесне проведення якої ні в кого не викликає сумнівів, то в Україні вони знову й знову стають пробним каменем демократії.

Комітет виборців України (КВУ) слідкує за дотриманням конституційного виборчого права. В першу чергу, він позиціонує себе як спостерігач виборів, що домагається дотримання демократичних стандартів перед, під час та після виборів. Окрім того цілями КВУ є консультивання державних інституцій на регіональному та локальному рівнях, наприклад, стосовно покращення їхніх послуг для громадян та підвищення прозорості їхньої діяльності, зокрема за допомогою Інтернету. Перспективною метою є інституційні зміни та утвердження демократичної політичної культури. Частково успадкована від радянського соціалізму пасивність повинна поступитись місцем широкій політичній активності.

Оскільки „Помаранчева революція“ таки принесла свої плоди і під час проведення виборів був помітним суттєвий прогрес, КВУ зайнявся пошуками нових практичних завдань. Однак за останні два роки ситуація знову погіршилася, так що Комітет – як нам повідомили у центральному його відділенні в Києві – знову спрямовує свою активну діяльність на виконання основного завдання.

Українська Гельсінська спілка (Київ)

Українська Гельсінська спілка (УГС) виступає за дотримання в Україні положень про права людини Гельсінської угоди 1975 року. Окрім загальної мети, що полягає у ознайомленні громадян України із Загальною декларацією прав людини, організація день за днем займається

dokumentieren und zu bekämpfen. Menschen, die mit Willkür seitens des Staates konfrontiert wurden, finden bei UHHRU ein offenes Ohr und moralischen sowie rechtlichen Beistand. Die Organisation schaltet Anwälte ein, übernimmt in gravierenden Fällen die Rechtsvertretung und geht bis zum Europäischen Gerichtshof für Menschenrechte. Um vom Erfahrungsschatz anderer Länder zu profitieren, werden enge und direkte Kontakte mit anderen Helsinki-Gruppen im Ausland unterhalten, wie z. B. Armenien, Litauen und Russland. Hierzu gibt es mehrere Standorte und Kooperationspartner in verschiedenen Regionen der Ukraine.

Die Mailbox der Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter wird täglich aufs Neue mit Anfragen buchstäblich überschwemmt. Die Abteilung in Kiew ist vollkommen ausgelastet, wenn nicht sogar überlastet. Es fehlt an finanziellen Mitteln, um allen Personen helfen zu können. Man muss schon hart im Nehmen sein, wenn man dem Alltag im Büro gewachsen sein will: Eine junge Frau, die bei einem nicht selbstverschuldeten Autounfall ihr noch ungeborenes Kind verlor und nun sogar eine Strafe zahlen soll; ein Familienvater, der inhaftiert auf seinen Prozess wartet und so stark gefoltert wurde, dass er ins Krankenhaus eingewiesen werden musste. Das Engagement für die Schwächeren in der Gesellschaft ist allerdings nicht ganz ungefährlich. Der staatliche Arm ist lang und auch eine solche Organisation ist nicht vor Drohungen und Einschüchterungsversuchen gefeit.

Eine staubige Straße, die steil bergauf in ein scheinbar abgelegenes Viertel führt, ein bei dem westeuropäischen Gast Unbehagen hervorrufender Innenhof, ein vollkommen überladenes Büro, das sich drei Mitarbeiter teilen: So präsentiert sich die Rechtsschutzorganisation Ukrainian Helsinki Human Rights Union. Wer nun denn Eindruck hat, dass dies nicht die besten Arbeitsbedingungen sind, weiß noch nicht, mit welchen Schicksalen es die Mitarbeiter hier zu tun haben...

Eine schicke Kleinstadt, saubere Straßen, ein ehrwürdiges altes Gebäude, in dem Räume von Amnesty International mitbenutzt werden. Der Unterschied zu den Eindrücken in Kiew könnte kaum krasser sein. Dennoch bleiben die menschlichen Tragödien ebenso ergreifend...

виконанням конкретних завдань – документує випадки порушення прав людини та бореться з такими правопорушеннями. Людей, що стикаються із свавіллям з боку держави, в УГС вислухають та нададуть як моральну, так і правову підтримку. Залучення адвокатів, правове представництво, ба навіть звернення до Європейського суду з прав людини – ось далеко не весь перелік застосовуваних організацією заходів. Не хestують члени організації і досвідом інших країн, тому підтримуються тісні прямі зв'язки з іншими Гельсінськими групами, наприклад, вірменською, литовською, російською. Крім того, існує ціла низка представництв організації та партнерів зі співпраці у різних регіонах України.

Електронна скринька співробітників щодня буквально переповнюється запитами. Київське відділення повністю завантажене, якщо не перевантажене. Не вистачає фінансових засобів, щоб допомогти всім. Треба мати неабияку витривалість, щоб справитись із повсякденними справами організації: молода жінка, яка втратила ще ненароджену дитину в автокатастрофі, що сталась не з її провини, і тепер повинна ще й штраф сплатити; чоловік, в ув'язненні чекаючи судового процесу, зазнав таких тяжких знущань, що його змушені були направити до лікарні. Однак надання допомоги таким безпорадним людям таїть в собі й деяку небезпеку. У держави руки довгі, тому й така організація не застрахована від погроз і спроб залякування співробітників.

Запилена вуличка стрімко підіймається вгору і веде, здавалось би, до глухого кварталу, внутрішній дворик, який викликає у західного європейця дискомфорт, переповнений офіс, розрахований на трьох співробітників. Такою постає правозахисна організація Українська Гельсінська спілка. Думаєте, що це не найкращі умови роботи? Ви ще не знаєте, з якими долями мають справу співробітники організації...

Елегантне невелике містечко, чисті вулиці, показна старовинна будівля, де Міжнародна амністія (Amnesty International) провадить свою діяльність. Контраст із картиною в Києві, певно, не міг би бути разючішим. Однак людські трагедії залишаються такими ж хвилюючими...

Amnesty International (Regensburg)

Die Eindrücke, die man bei einem Besuch von Amnesty International Regensburg gewinnt, unterscheiden sich stark von denen aus Kiew. Amnesty International (AI) ist eine globale, von Regierungen und politischen Parteien oder Wirtschaftsinteressen unabhängige Organisation, die schwerwiegende Menschenrechtsverletzungen wie Folter, die Todesstrafe und Diskriminierung bekämpft. Die Mitglieder von AI sind zum überwiegenden Teil ehrenamtlich aktiv. Dieses freiwillige Engagement macht einen Großteil der Erfolgsgeschichte aus, die 1977 auch mit dem Friedensnobelpreis belohnt wurde. Die Finanzierung erfolgt über Spenden und Mitgliederbeiträge. Im Gegensatz zur UHHRU befasst sich Amnesty International größtenteils mit Fällen im Ausland, um so eine unvoreingenommene Herangehensweise und Neutralität zu gewährleisten. Die Arbeitsweise der Organisation basiert auf vier Säulen: Aufdecken – Aufklären – Handeln – Verändern. Getreu dem Leitspruch „We can“ leistet die AI weltweit Öffentlichkeitsarbeit und Demokratie-Monitoring. Jährlich erscheint ein Amnesty-Jahresbericht mit Daten und Fakten zu Menschenrechtsverletzungen weltweit.

In Regensburg sind zwei Gruppen vertreten, die sich wöchentlich treffen: Die Gruppe 1100 setzt sich für die Freilassung des chinesischen Journalisten und Dichters Shi Tao ein, der eine E-mail an eine amerikanische NGO geschrieben hatte. Darin erklärte er, dass die chinesische Regierung davor gewarnt habe, über das Massaker am Tiananmen-Platz zu berichten. Nachdem die Regierung Shi Tao als Absender ermittelt hatte, wurde er 2005 zu zehn Jahren Haft wegen Verrats von „Staatsgeheimnissen“ verurteilt. Die Gruppe 1100 sammelt Unterschriften und Spendengelder. Nach dem Motto „Steter Tropfen höhlt den Stein“ werden wiederholt Briefe, in denen die Freilassung des politisch Gefangenen gefordert wird, an die chinesische Regierung gesandt.

Die zweite in Regensburg ansässige Gruppe ist der Arbeitskreis Asyl. Die Mitglieder informieren Asylwerber in allen Fragen des Asyl- und Ausländerrechts, setzen sich bei Behörden für die Bewerber ein, lassen deren Anwälten wichtige Informationen über das jeweilige Herkunftsland zukommen, nehmen Kontakt mit Abschiebehäftlingen auf und besuchen diese in der Regensburger Justizvollzugsanstalt. Neben der aktiven Arbeit für und mit Flücht-

Міжнародна амністія (Amnesty International), Регенсбург

Враження від візиту до Міжнародної амністії в Регенсбурзі суттєво відрізняються від вражень, які залишив по собі Київ. Міжнародна амністія (МА) – це глобальна, незалежна від урядів і політичних партій неприбуткова організація, яка займається подоланням таких тяжких порушень прав людини, як тортури, смертна кара та дискримінація. Члени МА переважно працюють безоплатно. Така діяльність на добровільних засадах є одним із найважливіших підґрунть успіхів цієї організації, яка в 1977 році була відзначена Нобелівською премією миру. Джерелами фінансування є пожертвування та членські внески. На противагу УГС, Міжнародна амністія займається переважно справами за межами країни, щоб таким чином гарантувати неупереджений підхід та нейтральність. Методи роботи організації базуються на чотирьох стовпах: викриття – розслідування – дії – зміни. Віддана своєму лозунгу „We can“ („Ми зможемо“), МА провадить в усьому світі громадсько-просвітницьку роботу та здійснює моніторинг демократії. Щорічно виходить звіт Міжнародної амністії із даними та фактами щодо порушень прав людини в усьому світі.

У Регенсбурзі МА представлена двома групами, які збираються щотижня. Група 1100 виступає за звільнення китайського журналіста й поета Ші Тао, який написав електронного листа американській громадській організації із заявою про те, що китайський уряд не дозволяє розголошувати будь-яку інформацію про різанину на площі Тяньаньмень. Коли урядом було встановлено, що листа відправив саме Ші Тао, в 2005 році його засудили до 10 років ув'язнення за „зраду державних таємниць“. Група 1100 збирає підписи та пожертви. „Капля камінь точить не силою, а частим падінням“. Таким є девіз групи, тож вони знову й знову закидають китайський уряд листами із вимогою звільнити політичного в'язня.

Друга група, що представляє МА у Регенсбурзі, займається підтримкою біженців. Її члени надають інформацію щодо будь-яких питань стосовно прав іноземців та біженців, виступають від імені заявників у різноманітних установах, інформують адвокатів про ситуацію в країнах походження біженців, встановлюють

lingen legt der Arbeitskreis Asyl großen Wert auf Öffentlichkeitsarbeit. Mit Infoständen und Vorträgen soll auf die Asylproblematik aufmerksam gemacht werden.

контакти з арештованими та відвідують їх у місцях позбавлення волі в Регенсбурзі. Окрім активної роботи з біженцями, група підтримки біженців надає також великого значення роботі з громадськістю. Інформаційні стенди та доповіді мають привернути увагу до проблем біженців.

Ukraine

Im Berichtsjahr [2010] gab es erneut Meldungen über Folter und andere Misshandlungen in Polizeigewahrsam. Im März wurde die Abteilung für Menschenrechte des Innenministeriums, die für die Überwachung der Polizeihaft zuständig war, geschlossen und durch eine kleinere Abteilung ohne Kontrollauftrag ersetzt. [...]

Die Arbeit von Menschenrechtsverteidigern und NGOs wurde durch Gerichtsentscheidungen und tätliche Übergriffe behindert. Mindestens drei Menschenrechtsverteidiger waren wegen ihres rechtmäßigen Engagements für die Menschenrechte Angriffen ausgesetzt. [...]

Asylsuchende wurden in der Ukraine weiterhin Opfer von willkürlichen Inhaftierungen, Rassismus und Erpressung durch die Polizei.

Deutschland

Nach wie vor wurden Misshandlungsvorwürfe gegen Polizeibeamte erhoben. Es wurden keine unabhängigen Untersuchungsmechanismen eingerichtet, um Vorwürfe über von Polizeibeamten begangene Menschenrechtsverletzungen zu untersuchen. Nur einige Bundesländer boten auf ihren Internetseiten Informationen an, wie Bürger im Falle polizeilichen Fehlverhaltens Anzeige erstatten können. [...]

Einige Bundesländer schoben weiterhin Roma, Aschkali und Ägypter in den Kosovo ab, obwohl ihnen dort bei ihrer Rückkehr Verfolgung und Diskriminierung drohten und sie deshalb nur begrenzt Zugang zu Bildung, Gesundheitsversorgung, Wohnraum und Sozialleistungen hatten.

Україна

У звітному [2010] році знову надходили повідомлення про тортури та інші знущання над затриманими у відділеннях міліції. У березні закрили відділ із нагляду за дотриманням прав людини у Міністерстві внутрішніх справ, що відповідав за контроль міліцейських арештів. Його замінив невеликий відділ, із завдань якого виключено контроль такого типу. [...]

Діяльність правозахисників та недержавних організацій зазнала утисків через судові рішення та насильницькі напади. Щонайменше троє правозахисників зазнали нападів через свою діяльність, спрямовану на захист прав людини. [...]

Біженці й надалі стають жертвами свавільних ув'язнень, расизму та шантажу з боку міліції.

Німеччина

Як і раніше поліцейським чиновникам закидають перевищення службових повноважень. Однак не було налагоджено незалежних механізмів для розслідування таких звинувачень поліцейських чиновників у порушенні прав людини. Лише деякі федеральні землі подали на своїх інтернет-сторінках інформацію, яким чином громадяни можуть оформити заяву у разі неправомірної поведінки співробітників поліції. [...]

Деякі федеральні землі продовжували висилати ромів, ашккалів та єгиптян до Косово, незважаючи на те, що там їм загрожує переслідування та дискримінація і тому в них є лише обмежений доступ до освітніх і медичних установ, житла та соціального забезпечення.

1] Informationen von <http://www.amnesty.de/laenderberichte>, Stand: 01.12.2011

1] Джерело інформації: <http://www.amnesty.de/laenderberichte>, станом на 01.12.2011

Jugendorganisationen im Bildungsbereich

Anna Mayer und Viktoriia Pustynikova

Jugendorganisationen und politische Bildung in der Ukraine

Ganz offensichtlich kommt den jungen Leuten eine tragende Rolle bei der Entwicklung der Zivilgesellschaft zu. In der Ukraine sind sie auf jeden Fall eine Generation, die weniger von sowjetisch geprägten Denkweisen belastet ist, weil sie nicht mehr die Propagandaerziehung der KPdSU durchlaufen hat. Jugendorganisationen entstehen aus dem Wunsch und Bedürfnis von jungen Menschen, bestimmten sozialen, kulturellen, wirtschaftlichen und politischen Interessen nachzugehen – und manchmal aus der Notwendigkeit, ihre Rechte und Freiheiten zu verteidigen.

Eine klare Gemeinsamkeit der ukrainischen und deutschen Organisationen ist der Wunsch von engagierten jungen Menschen, ihr Wissen in Bezug auf wichtige weltpolitische und globale wirtschaftliche Tendenzen zu erweitern. Ein beliebtes Format, dies zu tun, sind Planspiele und andere Simulationen der Arbeit von internationalen Organisationen wie zum Beispiel *Model United Nations* und *European Youth Parliament*. Solche Planspiele geben Einblicke in die Ziele, Strukturen, Arbeitsweisen und Entscheidungsprozesse entsprechender Einrichtungen. Bei der Arbeit in Kommissionen im Rahmen von simulierten Sitzungen erwerben junge Menschen rhetorische Fertigkeiten und lernen, im Team zu arbeiten, klar und strukturiert ihre Ideen in politischen Dokumenten darzulegen, einen Konsens beim Verfassen einer Resolution zu finden und diese später in der Generalversammlung vorzustellen. Solche Bildungsprojekte bringen die Studierenden auch mit bekannten Politikern, Experten und Führungspersonen aus verschiedenen Bereichen zusammen.

In der Ukraine haben die Jugendorganisationen Mitspracherecht in Fragen der nationalen Jugendpolitik. Darüber hinaus werden Resolutionen, die bei internationalen Sitzungen des *European Youth Parliament* erarbeitet werden, vom Europaparlament als gesetzgeberische Initiative betrachtet und finden

Молодіжні організації у сфері освіти

Анна Майєр і Вікторія Пустинікова

Молодіжні організації і політична освіта в Україні

Молодь беззаперечно відіграє провідну роль у процесі формування громадянського суспільства. В Україні вона у будь-якому випадку представляє покоління, що не зазнало пропагандистського впливу КПРС і тому менш обтяжене стереотипами радянського зразка мислення. Молодіжні організації виникають через бажання та потреби молодих людей задовольнити свої соціальні, культурні, економічні та політичні інтереси, а іноді – через необхідність захистити свої права та свободи.

Спільною рисою українських та німецьких молодіжних організацій є прагнення активної молоді поглиблювати свої знання стосовно важливих всесвітньо-політичних і глобальних економічних процесів. Популярним форматом для цього є ділові ігри та моделювання роботи міжнародних організацій, таких як *модель ООН* та *Європейський молодіжний парламент*. У процесі таких рольових ігор молодь знайомиться із цілями, структурою, методами роботи і процедурою прийняття рішень відповідних інституцій. Працюючи в комісіях на змодельованих засіданнях, учасники набувають навиків ораторського мистецтва, вчать працювати в команді, чітко і структурно викладати свої ідеї у політичних документах, досягати консенсусу під час написання резолюцій та представляти їх на змодельованій Генеральній Асамблеї. Подібного роду освітні проекти, крім того, надають можливість студентам зустрітись із відомими політиками, експертами і провідними фахівцями різноманітних сфер.

В Україні молодіжні організації мають право голосу у питаннях державної молодіжної політики. Крім того, резолюції, прийняті на міжнародних сесіях Європейського молодіжного парламенту, розглядаються Європарламентом як законодавчі ініціативи та беруться до уваги у

Berücksichtigung im weiteren Gesetzgebungsprozess. Durch aktive Mitarbeit in Jugendorganisationen wächst eine neue Generation politisch interessierter und engagierter Bürger heran, die bereit sind, gesellschaftliche Verantwortung zu übernehmen und für die eigenen Interessen, Rechte und Freiheiten zu kämpfen. Somit erzeugen die Jugendorganisationen eine Art Oppositionshaltung zu den veralteten Wertvorstellungen und bereiten Führungspersonlichkeiten künftiger Zivilgesellschaft und Entwicklungsperspektiven eines Rechtsstaats vor.

Leider haben die Jugendorganisationen in der Ukraine mit einer Reihe von ernsthaften Problemen zu kämpfen, darunter mangelnde Finanzierung, langwierige bürokratische Registrierungsprozeduren, Konzentration der meisten Jugendorganisationen in den Großstädten sowie relativ geringe Einflussmöglichkeiten auf die Staatspolitik. Erfahrungen, die wir in Deutschland gemacht haben, waren ganz anders: Dort scheint das Netz der Jugendorganisationen in einer traditionsreichen demokratischen Umgebung zu florieren.

Jugendorganisationen auf der studentischen Mikroebene in Deutschland: ein Beispiel

Seit 1999 ist an der Universität Regensburg der Verein *Junges Europa* aktiv, dessen Ziel darin besteht, die Auseinandersetzung der Studierenden mit aktuellen europäischen Themen anzuregen. Die Interdisziplinarität der Veranstaltungen wird durch Gastredner aus Wirtschaft, Politik und Gesellschaft gewährleistet – ihre Expertenvorträge und Podiumsdiskussionen sollen eine fächerübergreifende Zusammenarbeit fördern und einer kritischen Reflexion über vielfältige, gesellschaftsrelevante Themen dienen.

Die erfolgreiche Kontinuität der Vereinstätigkeit hängt nicht zuletzt von der Finanzierung ab. Der studentenfreundliche, geringe Mitgliederbeitrag kann nicht die Fixkosten decken, lässt aber so den Beitritt vieler Studenten zu. Somit wird allerdings die Unterstützung durch Sponsoren unabdingbar, vor allem um die Vielfalt und das Niveau der Veranstaltungen zu gewährleisten. Eine Schlüsselposition stellt in diesem Zusammenhang die Funktion eines Schirmherrn dar: Sie garantiert Seriosität und Unterstützung der Vereinsarbeit in der vielfältigen deutschen Landschaft zivilgesellschaftlicher Organisationen; auch

podальшому законотворчому процесі. Активна діяльність у молодіжних організаціях виховує нове покоління небайдужих та політично активних громадян, готових нести соціальну відповідальність та боротись за свої права і свободи. Таким чином, молодіжні організації створюють опозиційні настрої відносно застарілих уявлень про цінності, готують лідерів майбутнього громадянського суспільства і закладають перспективу розвитку правової держави.

На жаль, в Україні молодіжні організації стикаються з рядом серйозних проблем, таких як нестача фінансування, складні бюрократизовані процедури реєстрації, концентрація переважної більшості молодіжних організацій лише у великих містах, а також відносно незначний рівень їх впливу на політику держави. Враження, отримані у Німеччині, зовсім інші: там в умовах давно сформованих демократичних традицій молодіжні організації лише процвітають.

Студентські організації у Німеччині: приклад на мікрорівні

Із 1999 року в Університеті Регенсбурга активно функціонує спілка *Молода Європа*. Її мета полягає у пробудженні та стимулюванні інтересу студентів до актуальних європейських проблем. Міждисциплінарний характер заходів уможливується присутністю запрошених на них експертів із галузі економіки, політики та представників суспільства. Їх професійні доповіді та подальші дискусії мають сприяти міждисциплінарній співпраці та критичному сприйняттю різноманітних, суспільно важливих тем.

Далеко не останню роль в успішній діяльності спілки відіграє фінансування. Добровільні членські внески не можуть покрити усі поточні витрати, але все ж дають змогу долучитися до діяльності багатьом студентам. Отже, спонсорська підтримка є необхідною передусім для того, щоб забезпечити різноманітність та належний рівень проведення заходів. Виходячи з цього, одну з провідних ролей у функціонуванні студентських об'єднань відіграє патронат, допомога впливової особи. Це гарантує серйозність та підтримку діяльності спілки у розмаїтті німецьких громадських організацій та навіть зв'язок з відповідними структурами на макрорівні – як,

eine Anknüpfung mit entsprechenden Strukturen auf der Makroebene (z. B. politischen Stiftungen) ist so wahrscheinlicher. Im Falle des *Junges Europa* übernimmt diese Rolle Herr Dr. Klaus Kinkel.

Was motiviert die Studierenden, sich bei *Junges Europa e.V.* zu engagieren? Die innereuropäische Mobilität von Jugendlichen während der akademischen Ausbildungszeit, die durch den Bologna-Prozess und das ERASMUS-Förderprogramm stark erleichtert wurde, bildet den Hintergrund für die Mitgliedschaft in einem Verein wie *Junges Europa*. Die parteipolitische und institutionelle Unabhängigkeit ermöglichen unbefangene Auseinandersetzung mit verschiedensten aktuellen Problemen. Neben einer gewachsenen Mobilität entspricht so auch die schnellere Konjunktur von öffentlicher Aufmerksamkeit erregenden Themen dem Zeitgeist.

Die Mitgliedschaft im Verein und vereinsinterne Diskussionsrunden bieten eine Plattform für einen aktiven individuellen Input und Erwerb von wichtigen Kompetenzen. Dazu gehören zum einen die „soft skills“, wie zum Beispiel die Verbesserung der eigenen Kommunikations- und Teamfähigkeiten, und zum anderen solche wertvollen praktischen Qualifikationen wie Erfahrung in der Pressearbeit, Pflege der Internetpräsenz, Sponsorensuche und Organisation der Veranstaltungen. So erhalten die jungen Erwachsenen eine attraktive Möglichkeit, in das ehrenamtliche Engagement hinein zu wachsen und sich darüber hinaus frühzeitig auf den Arbeitsmarkt vorzubereiten. Umfragen bestätigen die Annahme, dass Menschen, die bereits in ihrer Jugendzeit engagiert sind, mit sehr viel größerer Wahrscheinlichkeit auch später zu den Engagierten in einer Gesellschaft zählen.

наприклад, співпраця із політичними фондами. У випадку *Молодої Європи* цю роль відіграє пан доктор Клаус Кінкель (міністр закордонних справ з 1992 по 1998 р.).

Що мотивує студентів бути активними членами спілки *Молода Європа*? Внутрішня європейська мобільність студентів під час навчання, яка стала набагато доступнішою в умовах Болонського процесу і, зокрема, завдяки підтримці програми обмінів ЕРАЗМУС, що створює підґрунтя для членства у таких об'єднаннях, як *Молода Європа*. Незалежність від політичних партій та інститутів робить можливими неупереджені дискусії про будь-які актуальні проблеми. Духу сучасності відповідає поряд із підвищенням мобільності також сприятлива кон'юнктура публічної уваги до хвилюючих тем.

Участь у діяльності спілки та різноманітних дискусіях пропонує цілу платформу для активного індивідуального внеску та набуття важливих практичних навичок та знань. До них належать так звані „soft skills“, як наприклад, вдосконалення своїх комунікативних навичок та роботи в команді, інші цінні практичні навички, як-от: досвід роботи з пресою, забезпечення присутності в Інтернет-мережі, пошук спонсорів та організація заходів. Таким чином, молоді люди отримують прекрасну можливість власного росту у громадській роботі та можуть заздалегідь підготуватись до виходу на ринок праці. Згідно опитувань, ті люди, що були громадсько-активними у молоді роки, мають більшу вірогідність залучитись до активного життя суспільства у подальшому.

Die feinen Unterschiede

Maxim G. (Seminarleiter): Bei aller optimistischen Einschätzung des ersten Abschnitts bezüglich der Rolle von ukrainischen Jugendlichen: „Aktive junge Menschen sind die Zukunft der Demokratie“ ist ein Narrativ, das man auch zu Sowjetzeiten sehr häufig zu hören bekam. Und der Mitmach-Vers „We're going to a bear hunt“, mit dem wir uns vor der Präsentation über das *Europäische Jugendparlament* in Kiew aufwärmten, könnte ein Klassiker des Pionierlagerlebens gewesen sein. Man darf nicht vergessen, dass es mehrere soziale Mechanismen gibt, die für die Fortpflanzung bestimmter Elemente politischer Kultur über Generationen hinweg sorgen.

Die erwähnten Planspielsimulationen bleiben für mich in erster Linie ein spannendes akademisches Lernformat, bei dem Auslandsreisen und Angaben zum ehrenamtlichen Engagement im Lebenslauf ein schöner Nebeneffekt sind. Da fand ich die Aktivisten von studentischen Protestorganisationen, die grottschlechtes Englisch sprachen und an Lebensstil-Revoluzzer erinnerten, im Hinblick auf die Entwicklung der Zivilgesellschaft vielversprechender. Der feine Unterschied betrifft hier freilich nicht das Niveau der Beherrschung der englischen Sprache, sondern den weltanschaulichen Hintergrund und die Art der Aktivität. Um spannende Weiterbildungsangebote wahrzunehmen oder sich für einen Job in der V.-Pinčuk-Stiftung zu bewerben, muss man zwar aktiv werden – diese Art der Aktivität hat jedoch in meinen Augen nur am Rande mit zivilgesellschaftlichem Engagement zu tun.

Der andere feine Unterschied betrifft den Verein *Junges Europa*. Nüchtern betrachtet kann die Tätigkeit des Vereins als ein selbstorganisiertes Praktikum an der Universität Regensburg verstanden werden, das in der Organisation von Vorträgen und Diskussionsrunden besteht. Europa ist auf jeden Fall ein vereins- und diskussionstaugliches Thema, das lang aktuell bleibt; „für Europa“ lässt sich gut einsetzen, ohne dabei zu genau wissen zu müssen, für was man sich einsetzt – „Wir laden halt alle möglichen interessanten Leute an die Uni ein!“ – das war die zentrale Nachricht, die *ich* aus dem Gespräch mit den Vereinsmitgliedern herausgehört habe. Doch wenn ich mich frage, ob eine solche nüchterne Betrachtung der Vereinstätigkeit die Verdienste seiner Mitglieder schmälert, dann ist meine Antwort: Nein! Denn obwohl wir

Тонкі відмінності

Максим Г. (керівник семінару): При всьому оптимізмі, висловленому у першій частині статті стосовно ролі української молоді, гасло „активна молодь – майбутнє демократії“ дуже часто можна було почути також і за радянських часів. І гуртова речівка „We're going to a bear hunt“ („Ми йдемо полювати на ведмедя“), якою ми „розігрівалися“ у Києві перед презентацією *Європейського молодіжного парламенту*, могла б бути шлягером у житті піонерського табору. Не можна забувати про те, що існує багато соціальних механізмів, які забезпечують передачу окремих елементів політичної культури із покоління в покоління.

Згадувані ділові ігри залишилися для мене в першу чергу захоплюючим академічним навчальним форматом, приємним побічним ефектом якого є закордонні подорожі та рядки про громадянську діяльність у біографії. У цьому плані активісти студентських протестних організацій, які розмовляли ламаною англійською і практикували революційний стиль, мені видалися більш багатообіцяючими з перспективи розвитку громадянського суспільства. Тонка відмінність тут стосується, звичайно, не рівня володіння англійською, а світоглядних засад та виду діяльності. Щоб звертати увагу на цікаві пропозиції для підвищення кваліфікації чи щоб подавати документи на роботу до Фонду Віктора Пінчука, дійсно, потрібно бути активним, але цей вид активності, на мою думку, лише опосередковано пов'язаний з громадською діяльністю.

Ще одна тонка відмінність стосується спілки *Молода Європа*. Якщо подивитися тверезо, то її діяльність можна розглядати як самоорганізовану практику при університеті м. Регенсбург, що полягає в організації доповідей та дискусійних раутів. У будь-якому разі тема „Європи“ – є сприятливою для проведення дискусій та заснування об'єднань, оскільки довго залишається актуальною, а гасло „за Європу“ можна широко використовувати, не маючи на увазі дещо однозначної й конкретної. „Ми запрошуємо всіляких цікавих людей до університету“, – ось основне повідомлення, яке я почув у розмові з учасниками спілки. Але якщо я сам себе питаю, чи при меншує така твереза оцінка діяльності органі-

auch in diesem Fall mit einem erweiterten Studienangebot zu tun haben und die im Verein Engagierten nicht zuletzt nette Kommilitonen treffen, „Spaß an Europa“ haben und als Nebeneffekt Angaben zum ehrenamtlichen Engagement im Lebenslauf wollen, so nehmen sie nicht bloß ein spannendes Zusatzangebot wahr, sondern sie schaffen es selbst. Das ist der feine – und sehr wichtige – Unterschied zur aktiven Inanspruchnahme vorhandener Angebote.

Die Möglichkeit, solche Initiativen wie *Junges Europa e. V.* vergleichsweise leicht zu gründen und am Leben zu erhalten, sowie eine gewisse Selbstverständlichkeit, mit der solches Engagement in Deutschland an den Tag gelegt wird, ist ein weiterer feiner Unterschied – zur Situation in der Ukraine. Wenn ich eine zivilgesellschaftliche Initiative aus Deutschland in die Ukraine „exportieren“ wollte, dann wäre es so ein studentischer Verein. Am besten natürlich samt seinem Umfeld, doch kann ich mir gut vorstellen, dass gerade solch eine Initiative am wenigsten Infrastruktur benötigen würde, um eine gute Schule zivilgesellschaftlichen Engagements in der Ukraine zu werden.

зації заслуги її членів, то моєю відповіддю буде: „Hi!“. Тому що попри те, що і в цьому випадку ми маємо справу із розширеними навчальними пропозиціями, а мотиви учасників об'єднання не в останню чергу – зустрічатися із приємними колегами, отримувати „задоволення від Європи“, а також додавати інформацію про громадянську діяльність у власне резюме, вони не просто отримують привабливі додаткові пропозиції – вони самі їх створюють. У цьому полягає тонка, і дуже важлива, відмінність від активних претендентів, які лише використовують вже кимось створені пропозиції.

Можливість відносно легко створювати і підтримувати такі (zareestrowani) громадські ініціативи, як об'єднання *Молода Європа*, а також той факт, що такого роду активність у Німеччині представляє собою у певному роді щось саме по собі зрозуміле, є ще однією тонкою відмінністю від ситуації в Україні. Якби я хотів „експортувати“ якусь громадську ініціативу із Німеччини до України, то мій вибір припав би на таке студентське об'єднання. Звичайно, найкраще було б це робити разом із соціальним контекстом, але я добре можу собі уявити, що саме для зачинання такого роду потрібно найменше підтримуючої інфраструктури, щоб воно могло стати доброю школою громадської діяльності в Україні.

Stimmen der Teilnehmer [IV]

Welche Organisation würdest du aus Deutschland in die Ukraine am ehesten „exportieren“?

Maksym R. (UA): Ich würde die politischen Stiftungen „importieren“. Die staatliche Finanzierung, die von den Wahlergebnissen abhängig ist, schafft ein System, das externe, finanziell bedingte Einflussnahme auf ein Minimum reduziert und gesunde Konkurrenz fördert. In einem solchen System sind politische Parteien daran interessiert, neben dem kurzfristigen Stimmengewinn auch z. B. langfristig politische Bildung zu betreiben und zivilgesellschaftliche Initiativen zu fördern. Der Ukraine könnte ein System von politischen Stiftungen helfen, eine Reihe von wichtigen Prozessen in Gang zu setzen: Unterstützung der politischen Bildung und Förderung der Wissenschaft, Entbürokratisierung, bessere Verankerung von politischen Parteien in der Gesellschaft. Der letzte Punkt ist besonders wichtig, denn in der heutigen Ukraine werden die Parteien nicht als Teil des alltäglichen politischen Geschäfts wahrgenommen und haben einen negativen Ruf. Das bremst die Institutionalisierung und Konsolidierung einer demokratischen Gesellschaft ab.

Anna M. (DE): Wir als junge Menschen könnten Projekte, bei denen wir in unseren Heimatländern engagiert sind, verstärkt interkulturell vernetzen. Meine Tandempartnerin Vika und ich möchten einen Austausch der Teilnehmer von politischen Jugendbildungseinrichtungen, die wir jeweils unterstützen, initiieren. Die direkte und unkomplizierte Aufklärungsarbeit funktioniert auch auf der „höheren“ Ebene: Deutsche Stiftungen unterstützen ideell und finanziell die zivilgesellschaftlichen Strukturen in der Ukraine. Eine deutsch-ukrainische Zusammenarbeit auf Makro- und Mikroebene kann so positive Entwicklungen beschleunigen.

Ruslana T. (UA): Obwohl wir in Deutschland keine Umweltorganisation besucht haben, glaube ich, dass die erfolgreiche Tätigkeit der deutschen NGOs im Bereich des Umweltschutzes vorbildhaft ist. In diesem Bereich ist Deutschland mehrere Schritte

Голоси учасників [IV]

Яку організацію ти б найбільше хотів „експортувати“ до України?

Максим Р. (Укр.): Я б „імпортував“ політичні фонди. Державне фінансування, яке залежить від результатів виборів, створює систему, яка зводить до мінімуму зовнішні фінансово зумовлені впливи і сприяє здоровій конкуренції. У системі такого виду політичні партії зацікавлені не тільки у короткостроковому одержанні певної кількості голосів на виборах, але й, приміром, у тому, щоб довгостроково сприяти політичній освіті та громадським ініціативам. Система політичних фондів могла б допомогти Україні запустити низку важливих процесів: підтримку політичної освіти і науки, дебюрократизацію, краще вкорінення політичних партій у суспільстві. Останній пункт є дуже важливим, оскільки у сучасній Україні партії сприймаються не як частина повсякденних політичних справ, і мають негативну репутацію. Це гальмує інституціоналізацію та консолідацію демократичного суспільства.

Анна М. (Нім.): Ми, молодь, могли б забезпечити ті проекти, у яких ми беремо участь у наших країнах, більш розгалуженими міжнародними контактами. Ми з моєю партнеркою по проекту Вікою хотіли б зініціювати обмін учасниками молодіжних освітньо-політичних організацій, які ми зараз підтримуємо. Пряма і нескладна просвітницька діяльність функціонує також на „вищому“ рівні: німецькі фонди ідейно та фінансово підтримують структури громадянського суспільства в Україні. Німецько-українська співпраця на макро- та мікрорівнях може прискорити позитивний розвиток.

Руслана Т. (Укр.): Хоча ми не побували у жодній німецькій організації з охорони навколишнього середовища, мені здається, що успішна діяльність німецьких недержавних організацій у галузі охорони довкілля є зразковою. У цій сфері Німеччина далеко попереду України. З цієї при-

weiter als die Ukraine. Deshalb würde ich Umweltorganisationen aus Deutschland in die Ukraine „exportieren“, um unter anderem die Bildung der Bürger bezüglich des Umweltschutzes zu erhöhen. Was die Organisationen betrifft, mit deren Tätigkeit wir bekannt gemacht wurden, so bin ich der Meinung, dass ein funktionierender Gewerkschaftsbund die Entwicklung der Zivilgesellschaft, für welche die Rechtsstaatlichkeit eine zentrale Voraussetzung ist, positiv beeinflussen würde. Bei uns werden die Rechte der Arbeitnehmer immer wieder verletzt und brauchen deshalb effektiven Schutz. Gewerkschaften funktionieren in der Ukraine nicht so gut wie in Deutschland und haben fast keinen Einfluss. Ein landesweites Gewerkschaftsnetz wäre für die Ukraine sehr nützlich.

Viktoriia K. (UA): In der Ukraine gibt es eigentlich viele Organisationen in verschiedensten Bereichen. Doch ein Großteil von ihnen bleibt rein formell und nur einige sind wirklich aktiv. Von den vier Organisationen, die wir in Deutschland besucht haben, würde ich am liebsten den Gewerkschaftsbund „exportieren“. In der Ukraine haben wir zwar auch ein Gewerkschaftssystem, aber das Problem ist, dass es nur manchen Menschen Vorteile bringt. Zum Beispiel kann man sich günstig an einigen Urlaubsorten der Gewerkschaft erholen, solche Rabatte bekommen jedoch in erster Linie diejenigen, die leitende Funktionen in dieser Gewerkschaft übernehmen, ihre Familienmitglieder oder „Bekannte“. Das muss geändert werden; alle sollen von ihrer Mitgliedschaft profitieren. Des Weiteren finde ich es sehr praktisch, dass einige Abteilungen im Deutschen Gewerkschaftsbund als Unternehmen organisiert sind und die Aufgabenteilung innerhalb der Gewerkschaft(en) gut funktioniert. In der Ukraine ist es meist so, dass eine Person für zehn Fragen zuständig ist. Man kann von der deutschen Erfahrung in dieser Hinsicht viel lernen. Nicht zuletzt wäre es schön, wenn die ukrainischen Gewerkschaften sich mehr auf der Mikroebene engagieren würden und bestimmte Dienstleistungen (politische Bildung, Rechtsberatung, Kinderbetreuung etc.) anbieten könnten. Doch man muss beachten, dass es unmöglich ist, alles eins zu eins und auf einmal zu übernehmen. Man braucht viel Zeit – und vor allem entsprechende Mittel.

чини мені б хотілося „експортувати“ організації з охорони навколишнього середовища до України, щоб зокрема підвищити рівень освіченості громадян у галузі охорони довкілля. Що стосується організацій, з чією діяльністю ми познайомилися, мені здається, що діюче об'єднання профспілок позитивно вплинуло на розвиток громадянського суспільства, для якого верховенство права є центральною умовою. Права найманих робітників у нас постійно порушуються і тому потребують ефективного захисту. В Україні профспілки функціонують гірше, ніж у Німеччині, і не мають майже ніякого впливу. Всеукраїнська мережа профспілок була б дуже корисною для України.

Вікторія К. (Укр.): Насправді в Україні існує багато організацій у різних сферах. Проте більшість з них залишаються на папері, і лише деякі дійсно активні. Із чотирьох організацій, які ми відвідали в Німеччині, я б найбільше хотіла „експортувати“ об'єднання профспілок. У нас в Україні також є система профспілок, але проблема полягає у тому, що вона приносить користь лише окремим людям. Наприклад, можна вигідно відпочити на профспілкових курортах, але такі знижки отримують у першу чергу ті, хто займають керівні посади у цих профспілках, члени їхньої родини чи їхні „знайомі“. Це потрібно змінити; членство у профспілці повинно бути вигідним усім. Саме тому мені видається дуже практичним, що окремі відділи Німецького об'єднання профспілок організовані як підприємства і що у профспілках добре функціонує принцип розподілу обов'язків. В Україні здебільшого виходить так, що одна людина відповідальна за десяток питань. Можна багато чому навчитися у Німеччині у цьому плані. Не в останню чергу було б добре, якби українські профспілки проявляли більше активності на мікрорівні і могли б запропонувати певні послуги (політична освіта, правові консультації, догляд за дітьми тощо). Однак слід брати до уваги і те, що неможливо перейняти все і одразу. Потрібно багато часу – і, передусім, відповідні ресурси.

Eine Schlussbetrachtung

Maxim Gatskov

Die Rolle, die zivilgesellschaftliche Akteure beim Zusammenbruch kommunistischer Regime in Mittel- und Osteuropa spielten, ließ Hoffnungen entstehen, dass diese Akteure auch den postkommunistischen Transformationsprozess wesentlich mitgestalten würden. In den Phasen der Etablierung demokratischer Prozeduren und der Liberalisierung der Wirtschaft war den politischen Aktivisten des sogenannten „Dritten Sektors“ zunächst die Herstellung politischer Öffentlichkeit und Überwachung von Reformprozessen vorbehalten. Nach erfolgreicher Institutionalisierung des neuen demokratischen Systems erwartete man eine weitere Belebung des zivilgesellschaftlichen Engagements, was wiederum zur Festigung bürgerlicher politischer Kultur (*Civic Culture*) beitragen und somit zur endgültigen Konsolidierung junger Demokratien führen würde¹.

Spätestens nach zwei Jahrzehnten postkommunistischer Transformation ist klar, dass Zivilgesellschaft nicht einfach als eine Demokratisierungsplattform „entdeckt“ – gleichsam wie eine Schatztruhe – bzw. als ein willkommener sozialer Funktionsträger aus einer theoretischen Idealvorstellung direkt in die Praxis übertragen werden kann. Vielmehr scheint die Entwicklung des „Dritten Sektors“ eine *dritte Herausforderung* zu sein, neben der Institutionalisierung der Demokratie und ökonomischer Transition. Zwar ist der Zusammenhang zwischen dem „Transformationsfortschritt“ und zivilgesellschaftlicher Entwicklung sozialwissenschaftlich gesichert, die Kausalitäten sind jedoch alles andere als eindeutig. Eine Korrelation, wie sie auf der Abb. 9 dargestellt ist, sagt nichts darüber aus, ob Zivilgesellschaft eine Ursache oder eine Folge des „Transformationsfortschritts“ ist.

Wie es so oft bei komplexen sozialen Prozessen der Fall ist, handelt es sich auch im betrachteten Zusammenhang um sich gegenseitig bedingende Entwicklungen. Mehr Demokratie und mehr Wohlstand sind

1] Vgl. z. B. Merkel (2010: 110ff., 124ff.).

Заклучне слово

Максим Гацков

Громадські активісти відіграли значну роль у поваленні комуністичних режимів у Центральній та Східній Європі, і це породило надії, що вони будуть продовжувати суттєво впливати й на процес посткомуністичної трансформації. На етапах утвердження демократичних процедур і лібералізації економіки громадським активістам так званого „третього сектору“ відводилась функція формування суспільного дискурсу і контролю над процесом реформ. Успішна інституціоналізація нової демократичної системи повинна була сприяти подальшому поживленню громадської активності, що, в свою чергу, призвело б до укріплення громадянської політичної культури (*Civic Culture*) й остаточної консолідації молодих демократій¹.

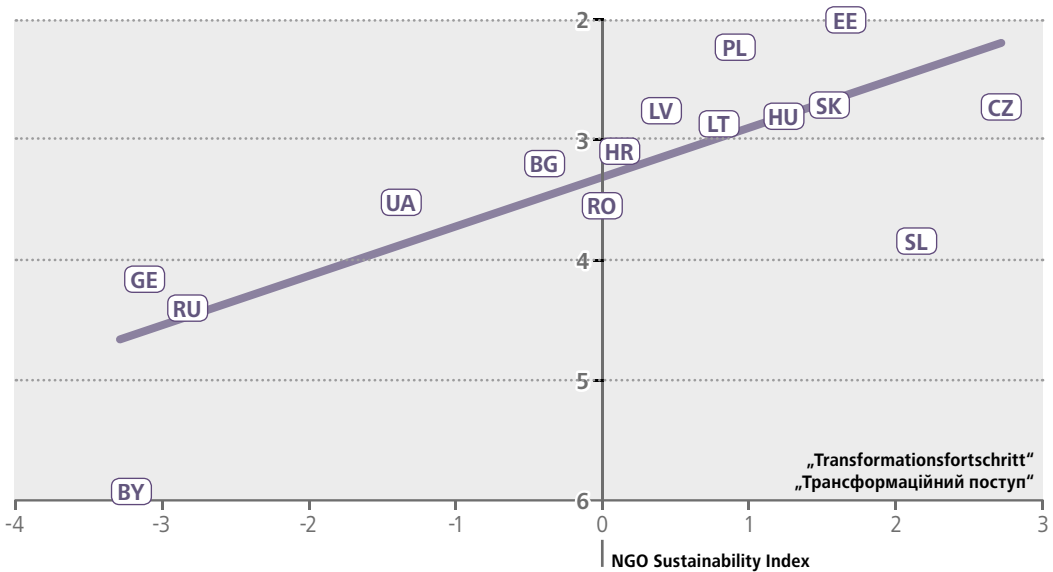
Через два десятиліття посткомуністичної трансформації не залишається сумнівів, що громадянське суспільство – це не готовий фундамент для демократизації, який, подібно до скарбу, можна просто „відкопати“, і не деякий носій потрібної функції, яку можна з ідеального світу теорії перенести на практику. Розвиток „третього сектору“ представляється скоріше *третім завданням*, поряд з інституціоналізацією демократичної системи та переходом до ринкової економіки. Незважаючи на те, що зв'язок між „трансформаційним поступом“ та розвиненістю громадянського суспільства був встановлений соціальними науками, причинно-наслідкові зв'язки залишаються однозначно не з'ясованими. Кореляційний зв'язок, зображений на рис. 9, не дає відповіді на запитання, чи є громадянське суспільство причиною чи наслідком „трансформаційного поступу“.

Як відомо, соціальні процеси часто являють собою комплексні взаємодії різноманітних факторів; так самої у даному випадку мова йде про взаємозумовлені зміни. Розповсюдження демо-

1] Див. наприклад Merkel (2010: 110ff., 124ff.).

Abb. 9: „Transformationsfortschritt“ und Entwicklung der Zivilgesellschaft

Рис. 9: „Трансформаційний поступ“ та розвиток громадянського суспільства

Der hier für illustrative Zwecke konstruierte Index des „Transformationsfortschritts“ vereint den *Human Development Index* (HDI), stellvertretend für die ökonomische Lage, und den *Democracy Index* (DI), mit dem der Demokratisierungsgrad gemessen wird². Der *NGO Sustainability Index* variiert in der gewählten Ländergruppe zwischen 6 bis 2 (vertikale Achse auf der Grafik), was entsprechend für die niedrigste und höchste Nachhaltigkeit steht.

Сконструйований з метою ілюстрації індекс „трансформаційного поступу“ поєднує в собі *Human Development Index* (HDI), який вказує на економічне становище країни, та *Democracy Index* (DI), за допомогою якого вимірюється ступінь демократизації². Показник *NGO Sustainability Index* варіює у групі обраних країн від 6 до 2 (вертикальна вісь), що означає відповідно найнижчу та найвищу стійкість „третього сектору“.

zweifelsohne förderlich für die Entwicklung zivilgesellschaftlicher Strukturen – und diese wiederum sind „Schulen“ der demokratischen politischen Kultur und „Werkstätten“ der Wohlstandsmehrung bzw. Verbesserung der Lebensqualität.

Es lassen sich aus der Abb. 9 aber auch weitere, differenziertere Schlüsse ziehen. Zunächst: Es gibt offenbar gewisse Steigerungsstufen eines frucht-

kratії та добробуту безумовно сприяють утворенню структур громадянського суспільства, які в свою чергу є „школами“ демократичної політичної культури та „майстернями“ добробуту або покращення якості життя.

Виходячи з даних, представлених на рис. 9, можна зробити і подальші, більш диференційовані висновки. По-перше, зважаючи на все,

2] Da der USAID *NGO Sustainability Index* zuletzt für das Jahr 2009 erstellt wurde, wurde auch der HDI für dieses Jahr genommen und der DI-Wert als Durchschnitt aus den Werten der Jahre 2008 und 2010 ermittelt. Im nächsten Schritt wurden die beiden Indizes HDI und DI für die ausgewählten 15 Länder standardisiert und jeweils aufsummiert, um so eine integrierte Kennzahl zu erhalten, die für ein relatives Niveau des „Transformationsfortschritts“ steht. Der Negativbereich auf der Skala des „Transformationsfortschritts“ ist ein mathematisches Ergebnis der Standardisierung und ist nicht als „negativer“ Fortschritt zu interpretieren.

2] Оскільки наразі останній USAID *NGO Sustainability Index* було обраховано за 2009 рік, HDI було також взято за цей рік, а значення індексу DI було обраховано як середнє значень за 2008 та 2010 роки. На наступному кроці обидва індекси HDI та DI було стандартизовано і щоразу підсумовано для кожної з 15 обраних країн. Таким чином, було отримано інтегрований показник, який вказував на відносний рівень „трансформаційного поступу“. Негативний діапазон значень на шкалі є математичним результатом стандартизації, тобто ці значення не слід інтерпретувати як „негативний“ прогрес.

baren Zusammenspiels zwischen den drei Sektoren Staat, Wirtschaft und Zivilgesellschaft und es gibt Vorbilder bzw. Vorreiter, von deren Erfahrung man in dieser Hinsicht lernen kann. Andererseits deuten auffallende Unterschiede im Erfolg postkommunistischer Transformation darauf hin, dass die betroffenen Länder nicht alle denselben Weg gehen. Ihre Ziele mögen die gleichen sein (weshalb auch Erfolge vergleichbar werden) – jede Gesellschaft findet aber letztendlich ihren eigenen Weg, der von historischen Pfadabhängigkeiten, unterschiedlichen ökonomischen Opportunitäten und Restriktionen, spezifischen politischen Konjunkturzyklen und anderen Besonderheiten der jeweiligen Gesellschaft gezeichnet ist. Für eine konkrete Situationsanalyse bedeutet das, dass man nicht bloß eine bestimmte Indikatorenliste abarbeiten sollte (Vertrauen, Organisationsgrad, Autonomie etc.), wenn man die Nachhaltigkeit zivilgesellschaftlicher Entwicklung beurteilen will, sondern einzelne Faktoren zueinander in Beziehung setzen muss, um so die Mechanismen der Veränderung besser zu verstehen.

Vor diesem Hintergrund könnte sich die sozialwissenschaftliche praxisbezogene Auseinandersetzung mit zivilgesellschaftlicher Problematik der Transformationsländer folgenden Fragen verstärkt widmen: In welchem Ausmaß verhindert die jeweilige Gesetzeslage die Entwicklung des „Dritten Sektors“ und wann wird die Einkommenssituation der Bürger zum wichtigsten Einflussfaktor? (Diese Frage stellt sich insbesondere, wenn man über Strategien der Förderung zivilgesellschaftlicher Entwicklung entscheidet.) Was vermag externe (vor allem finanzielle) Unterstützung des „Dritten Sektors“ leisten? Die Entstehung welcher Art von Organisationen wird durch politische und ökonomische Ungleichheit begünstigt? Welche Entwicklungen scheitern in erster Linie an der politischen Kultur der Bevölkerung (bzw. an bestimmten dominanten Vorstellungen über erstrebenswerte Ziele und entsprechende Mittel)? Kann man von einer optimalen – im Hinblick auf die Weiterentwicklung – zivilgesellschaftlichen „Landschaft“ sprechen (i. S. v. Mischung aus Makroorganisationen und Mikroinitiativen, Anteil politischen Engagements und bürgerlicher Selbsthilfe u.a.m.)?

Versucht man einige dieser Fragen anhand von Erfahrungen zu beantworten, die im Rahmen des hier vorgestellten Austauschprojekts zwischen Regensburg und Kiew gesammelt wurden, so lassen sich

можно говорити про певні ступені плідної взаємодії між трьома секторами: державою, економікою та громадянським суспільством. Більш успішні в даному випадку країни для менш успішних країн є зразками, досвід яких в цьому плані можна перейняти. По-друге, велика різниця у рівні досягнутих успіхів посткомуністичної трансформації пояснюється тим, що країни, яких це стосується, обрали різні шляхи розвитку. Їхні цілі можуть бути однаковими (тому успіхи можна порівнювати), але кожне суспільство зрештою знаходить свій шлях, позначений історичною залежністю від попередніх обставин, різними економічними можливостями та обмеженнями, специфічними кон'юнктурними циклами політики та іншими особливостями, наявними у кожному суспільстві. Для аналізу конкретної ситуації це означає, що мало просто відпрацювати список готових індикаторів (довіра, ступінь організації, рівень автономії і т.д.), а необхідно ці фактори розглядати у сукупності та взаємодії – це допоможе краще зрозуміти механізми змін, а також зрозуміти перспективи розвитку громадянського суспільства.

На фоні вищесказаного проблемно орієнтований соціологічний аналіз актуальної ситуації громадянського суспільства у трансформаційних країнах має приділити особливу увагу таким питанням. В якій мірі актуальне законодавство перешкоджає розвитку „третього сектору“ і з якого моменту найважливішим фактором гальмування стає рівень доходів громадян? (Це питання постає особливо гостро, коли приймаються рішення щодо стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства). Який вплив може здійснювати зовнішня (в першу чергу фінансова) підтримка „третього сектору“? Які типи організацій утворюються в умовах різних політичних та економічних нерівностей? Які шляхи розвитку приречені на невдачу насамперед через політичну культуру суспільства (або через певні домінуючі уявлення про поставлені цілі та відповідні засоби)? Чи існує оптимальний „громадянський ландшафт“ (співвідношення макроорганізацій та мікроініціатив, частка політичної активності й громадянської самопомоги та ін.) для ефективного подальшого розвитку громадянського суспільства?

drei Momente hervorheben. Zum einen sollte man neben der komplexen Wechselwirkung des „Dritten Sektors“ mit seiner sozialen Umwelt auch seine Komplexität nach innen betrachten. *Welche zivilgesellschaftlichen Akteure es auf der Makro-, Meso- und Mikroebene gibt und wie sie interagieren*, sollte stärker in den Fokus sozialwissenschaftlicher Analyse geraten. In Deutschland scheint diese Interaktion sehr gut zu klappen, so dass die Gesamtheit der zivilgesellschaftlichen Akteure wie ein fein justiertes Uhrwerk funktioniert. In der Ukraine stehen einzelne Akteure oft ziemlich allein mit ihren Zielen und Problemen da, nicht nur, weil die Integration des „Dritten Sektors“ von großen Akteuren (allen voran vom Staat) nicht gezielt oder überhaupt nicht unterstützt wird, sondern auch, weil professionelle NGOs oft miteinander um Ressourcen konkurrieren. Die gute Nachricht ist jedoch, dass zivilgesellschaftliche Diversität durchaus vorhanden ist: Es gibt kleine Initiativen (Waldorfinitiative, „Erhalte das alte Kiew“) und große Organisationen (V. Pinčuk Stiftung); es gibt solche, die im politischen Bereich und beim Rechtsschutz („Komitee der Wähler der Ukraine“) aktiv sind, und welche, die sich auf Dienstleistungen konzentrieren (der allukrainische Marketingverband).

Zum zweiten ist hierbei wichtig zu erkennen, dass real existierende zivilgesellschaftliche Diversität nicht aus einer normativen Idealvorstellung entsteht, sondern *aus konkreten Interessenslagen und der Fähigkeit der Bevölkerung, kollektive Lösungen für ihre Probleme zu finden*. Mit anderen Worten: Aktivitäten im „Dritten Sektor“ müssen nicht immer gemeinwohlorientiert und ethisch einwandfrei sein sowie einen politischen Hintergrund haben, um als zivilgesellschaftlich anerkannt zu werden. Eine junge ukrainische Oligarchen-Stiftung vs. eine etablierte deutsche politische Stiftung, desillusionierte studentische Protestkämpfer vs. im klaren Rahmen agierende Event-Organisatoren, ungeduldige Randalierer vs. geduldige Verfasser von Klageschriften – diese Kontraste machen deutlich, dass entsprechende Akteure und Strukturen in einer jeweils spezifischen Umgebung existieren. Wenn man zivilgesellschaftliche Aktivitäten – auch in prosperierenden Gesellschaften – nüchtern betrachtet, dann erspart man sich nicht nur Enttäuschungen über die „dunklen Seiten“, sondern man bekommt auch den Blick dafür frei, was der „Dritte Sektor“ tatsächlich leistet und wohin und wie er sich weiterentwickeln kann.

Якщо спробувати відповісти на деякі з цих запитань, спираючись на досвід, зібраний в рамках представленого двостороннього проекту між Регенсбургом і Києвом, можна підкреслити три моменти. По-перше, необхідно звернути увагу на комплексність всередині самого „третього сектору“, а не тільки його складні взаємодії з соціальним середовищем. *Які актори громадянського суспільства існують на макро-, мезо- та мікрорівнях та як вони взаємодіють між собою*, має бути у фокусі наукового дослідження. В Німеччині взаємодія між організаціями настільки налагоджена, що всі актори громадянського суспільства в цілому працюють разом як добре налаштований годинник. В Україні окремі представники громадянського суспільства часто просто залишені напризволяще із своїми цілями та проблемами. Це трапляється не тільки через те, що інтеграція „третього сектору“ недостатньо або зовсім не підтримується великими акторами (насамперед державою), але й через те, що професійні недержавні організації часто конкурують за ресурси між собою. Позитивний момент, однак, полягає в тому, що різноманіття громадянського суспільства насправді існує: є маленькі ініціативи (Вальдорфська ініціатива, „Збережи Старий Київ“) і великі організації (Фонд В. Пінчука); існують ініціативи, що займаються питаннями політики і захисту прав (Комітет виборців України), і такі, що активні в сфері обслуговування (Всеукраїнська асоціація маркетингу).

При цьому важливо, по-друге, усвідомлювати, що існуюче розмаїття громадянського суспільства виникає не як реалізація деяких нормативних ідеалів, а як *продукт конкретних інтересів, а також здатності населення знаходити колективні рішення своїх проблем*. Іншими словами: щоб вважатися громадянською, активність у „третьому секторі“ не повинна щоразу бути спрямованою на суспільне благо, бути бездоганною з етичної точки зору або ж мати політичне підґрунтя. Особливості структури „третього сектору“ й специфіка його акторів можуть бути адекватно зрозумілими лише в контексті їх „середовища існування“, про що наочно свідчать виявлені контрасти: з одного боку, молодий фонд олігарха, з іншого – політичний фонд із давньою традицією; позбавлені ілюзій „бойові“ студентські ініціативи в Києві – й студентський клуб в Регенсбурзі, який організовує заходи в

In diesem Zusammenhang sei drittens und abschließend eine Vermutung angestellt: In Gesellschaften, wo die Öffentlichkeit mit politischen Diskursen gesättigt ist, gerade Politikverdrossenheit oder gar politische Apathie herrscht, *werden solche bürgerlichen Aktivitäten im Hinblick auf die zivilgesellschaftliche Entwicklung relevanter, die zu greifbaren (und am besten selbst bewirkten) Verbesserungen im Leben der Bürger führen* – wie etwa Tauschringe, Bildungsinitiativen (z. B. die Waldorfinitiative), Hauselbstverwaltungen, Initiativen gegen Armut, Rechtsschutzorganisationen. Diese Aktivitäten sollten deshalb auch mehr gefördert werden. Internationale Förderung des „Dritten Sektors“ scheint hingegen zu sehr auf direkte Vermittlung demokratischer politischer Einstellungen und Werte zu setzen. Dabei wird nicht bedacht, dass eine partizipative politische Kultur sich indirekt womöglich schneller herausbilden kann: Die Menschen lernen zu partizipieren, indem sie es tatsächlich tun, und erwerben Vertrauen und bürgerliches Selbstbewusstsein, wenn sie dabei Erfolge erzielen. Zwei Jahrzehnte nach dem Beginn der postkommunistischen Transformation stellt man fest, dass Strategien der Professionalisierung und externer Modernisierungsförderung nur eingeschränkt gefruchtet haben³. *Hilfe zur Selbsthilfe* sollte deshalb verstärkt das Motto internationaler Unterstützung von Zivilgesellschaft werden.

рамках готової інфраструктури; „хулігани“, що втратили терпіння, й терплячі укладачі позовних заяв на захисті старого міста. Тверезий погляд на діяльність громадських активістів (також і в суспільствах з достатком) дозволяє не тільки уникнути розчарувань відносно її „темних сторін“, але й адекватніше оцінити справжній внесок „третього сектору“ у розвиток суспільства та його можливості.

І наостанок, по-третє, хочеться припустити наступне: в суспільствах, де в результаті перенасиченості політичними дискурсами спостерігається втома громадян від політики або навіть політична апатія, *найбільше значення для розвитку громадянського суспільства набувають такі ініціативи й організації, які призводять до конкретних, відчутних змін у повсякденному житті людей*. Сюди можна віднести мережі обміну, освітянські ініціативи (наприклад, Вальдорфська ініціатива), домові комітети, ініціативи проти бідності, правоохоронні організації. На підтримку саме таких ініціатив та організацій слід зробити наголос. Досі ж міжнародні програми підтримки громадянського суспільства в основному концентрувалися на прямому сприянні розвитку демократичних установок і цінностей, не зважаючи на те, що партиципаторна політична культура опосередковано може розвиватися навіть швидше. Люди вчать брати активну участь у суспільному житті в той момент, коли вони це роблять, а довіра і громадянська самосвідомість є похідними самостійного досягнення результатів. Через двадцять років після початку посткомуністичної трансформації можна констатувати, що стратегії професіоналізації та зовнішньої підтримки модернізації мали лише обмежений успіх³. Тому, розробляючи міжнародні програми підтримки громадянського суспільства, слід робити значно більший акцент на принцип „допомоги у самодопомозі“.

3] Zu dieser Schlussfolgerung kommt z. B. das Promotionskolleg „Externe Demokratieförderung und Zivilgesellschaft im post-sozialistischen Europa“ der ETH Zürich und Europa-Universität Viadrina; siehe http://www.boell.de/downloads/stipendien/Exkursionsbericht_Promotionskolleg_ExtDFundZG_08-11-2010_1.PDF; abgerufen am 31.01.2012.

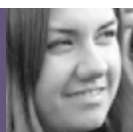
3] Такий самий висновок роблять дослідники проекту „Зовнішня підтримка демократизації та громадянське суспільство у пост-радянській Європі“ (ETH Zürich та Europa-Universität Viadrina); див. http://www.boell.de/downloads/stipendien/Exkursionsbericht_Promotionskolleg_ExtDFundZG_08-11-2010_1.PDF; станом на 31.01.2012.

Teilnehmer

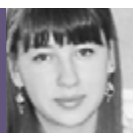
Beck, Alexandra (*1984) studiert an der Universität Regensburg Vergleichende Kulturwissenschaft und Politikwissenschaft mit dem Schwerpunkt auf Westlichen, Mittel- und Osteuropäischen Regierungssystemen sowie „Bühne, Film und Medien“ und Gender Studies (angestrebter Abschluss: Magister). 2007 nahm Alexandra an der Internationalen „Go East“-Sommerschule des DAAD mit dem Thema „Sibiu/Hermannstadt 2007 – Europäische Perspektiven“ anlässlich des Jahres der Europäischen Kulturhauptstadt Sibiu/Hermannstadt teil. 2009 hat Alexandra im Rahmen des Erasmus-Programms vier Monate an der Université de la Réunion in Saint Denis studiert.

Бек, Олександра (1984 р.н.) вивчає за магістерською програмою в Університеті Регенсбурга порівняльну культурологію та політологію з акцентом на західно-, центрально- і східноєвропейські політичні системи, а також займається проблемами театру, кіно та ЗМІ і гендерними дослідженнями. Олександра брала участь у 2007 році у Міжнародній літній школі DAAD „Go East“ на тему „Сібіу / Германштадт 2007. Європейські перспективи“ з нагоди року культурної столиці Європи Сібіу. У 2009 році Олександра навчалася протягом чотирьох місяців за програмою Еразмус в Університеті де ла Реюньон у Сен-Дені.

Boikova, Maryna (*1990) studiert Jura an der Nationalen T.-Ševčenko-Universität Kiew. Sie ist Mitglied der Ukrainischen Assoziation für Juristen und der Ukrainischen Assoziation für Rechtsanwälte.

Бойкова, Марина (1990 р.н.) вчиться на юридичному факультеті Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Вона є членом Української асоціації юристів та Української асоціації адвокатів.

Bratchukova, Tetiana (*1988) ist nach ihrem Bachelorstudium der Soziologie weiterhin Studentin an der Fakultät für Soziologie der Nationalen T.-Ševčenko-Universität Kiew (angestrebter Abschluss: M.A.). Tetiana beschäftigt sich zurzeit intensiv mit visueller Soziologie und der Rolle von Fotografien in der Gesellschaft. Während der internationalen interdisziplinären Konferenz „Ševčenko-Frühling“ im März 2010 hielt sie zu diesem Thema einen Vortrag mit dem Titel „Ansätze für das Studium der Fotografie in der Soziologie“.

Братчикова, Тетяна (1988 р.н.) після отримання диплому бакалавра навчається на факультеті соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка за програмою магістра. На сьогоднішній день Тетяна активно займається візуальною соціологією та досліджує роль фотографії у суспільстві. На міжнародній міждисциплінарній конференції „Шевченківська весна“ у березні 2010 року вона робила доповідь з цієї теми під назвою „Підходи до вивчення фотографії у соціології“.

Учасники

Dvornikov, Andrii (*1985) studierte Germanistik an der Nationalen T.-Ševčenko-Universität Kiew und schloss sein Studium mit dem Bachelor und Magister ab. Zurzeit arbeitet er am Lehrstuhl für Theorie und Praxis der Übersetzung der T.-Ševčenko-Universität an seiner Doktorarbeit zum Thema „Übersetzungsstrategie, poetische und stilistische Charakteristika beim Werk des ukrainischen Übersetzers Mykola Lukaš“. Zusätzlich studiert Andrii Jura. Im Sommer 2011 spielte er in dem Film „Das Todesspiel“ (eine ukrainisch-russische Produktion) einen deutschen Wehrmachtsoffizier.

Дворніков, Андрій (1985 р.н.) вивчав германістику у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка, отримав дипломи бакалавра і магістра. На сьогоднішній день він працює над своєю кандидатською дисертацією на тему „Перекладацькі стратегії, поетичні та стилістичні характеристики у творчості українського перекладача Миколи Лукаша“ на кафедрі теорії і практики перекладу. Додатково Андрій вивчає юриспруденцію. Влітку 2011 року він грав роль німецького офіцера вермахту у фільмі „Смертельна гра“ (виробництво Україна-Росія).

Friedsmann, Martina (*1986) ist Studentin des Masterstudiengangs Ost-West-Studien am Europaicum der Universität Regensburg. Während ihres binationalen Bachelorstudiums der Deutsch-Französischen Studien an der Universität Regensburg absolvierte sie ein Auslandsjahr an der Universität Blaise Pascal in Clermont-Ferrand. Sie arbeitet als Wissenschaftliche Hilfskraft im Bayerischen Hochschulzentrum für Mittel-, Ost- und Südosteuropa (BAYHOST) und engagiert sich bei Amnesty International im Asyl-Arbeitskreis Regensburg.

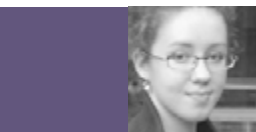

Фрідсман, Мартіна (1986 р.н.) є студенткою магістерської програми Ost-West-Studien (Східно-Західні студії) центру Europaicum в Університеті м. Регенсбург. Вона закінчила двонаціональну бакалаврську програму з франко-німецьких студій в Університеті Регенсбурга, а також одночасно рік навчалася за кордоном в Університеті Б. Паскаля в Клермон-Феррані. Нині вона працює науковим співробітником у Баварському академічному центрі країн Центральної, Східної та Південно-Східної Європи (BAYHOST) та є членом робочої групи Міжнародної Амністії з питань біженців у Регенсбурзі.

Gatskova, Ksenija (*1985) studierte Soziologie an der Nationalen T.-Ševčenko-Universität Kiew. Derzeit ist sie wissenschaftliche Mitarbeiterin des Instituts für Ost- und Südosteuropaforschung in Regensburg und schreibt eine Dissertation in Soziologie an der Universität Konstanz zum Thema „Einkommensgerechtigkeit in der Ukraine“. Ehrenamtlich war sie unter anderem 2004 und 2006 als Wahlhelferin und Wahlbeobachterin bei der Präsidentschafts- und Parlamentswahl in Kiew tätig. In ihrer Freizeit ist sie Mitglied der russischsprachigen Theatergruppe der Universität Regensburg „Lunatiki“.

Гацкова, Ксенія (1985 р.н.) закінчила факультет соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Зараз вона працює науковим співробітником Інституту з вивчення Східної та Південно-Східної Європи у Регенсбурзі й одночасно пише дисертацію на тему „Справедливість розподілу доходів в Україні“ в Університеті Констанца. На громадських засадах вона була у 2004 та 2006 роках спостерігачем на президентських та парламентських виборах у Києві. У свій вільний час вона грає у російськомовній театральній трупі „Лунатики“ Регенсбурзького університету.

Grabska, Anita (*1990) studiert Journalistik an der Nationalen T.-Ševčenko-Universität Kiew und wird, nachdem sie bereits einen Bachelor in diesem Fach erworben hat, im Sommer 2012 den Master ablegen. Neben dem Studium arbeitet Anita seit März 2011 als Journalistin der Parlamentszeitung „Die Stimme der Ukraine“. In den Jahren 2009 und 2010 war sie Vorsitzende des wissenschaftlichen Rates von Studierenden und Doktoranden des Instituts für Journalistik. Von September 2009 bis Mai 2010 organisierte sie das 43. jährliche Festival „Journalistischer Frühling“, das im Mai 2010 am Institut für Journalistik stattfand.

Грaбська, Аніта (1990 р.н.) вивчає журналістику у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка. Вона вже отримала диплом бакалавра і у 2012 році має отримати диплом магістра. Окрім навчання, Аніта працює з березня 2011 року журналісткою парламентської газети „Голос України“. У 2009-2010 роках вона була головою наукової ради студентів і аспірантів Інституту журналістики. З вересня 2009 року до травня 2010 року вона займалася підготовкою 43-го щорічного фестивалю „Журналістська весна“, який відбувся у травні 2010 року в Інституті журналістики.

Havlat, Michal (*1985) absolvierte nach seinem Studium der Internationalen Beziehungen (M.A.) an der Wirtschaftsuniversität Bratislava Internationale Volkswirtschaftslehre an der Universität Regensburg (M.Sc.). Für sein Studium in Deutschland erhielt Michal ein Stipendium des DAAD. Praktische Erfahrungen sammelte er durch mehrere internationale Praktika – unter anderem bei UNICEF in Genf und beim Internationalen Bund in Mannheim. Ehrenamtlich ist er ein aktives Mitglied des Vereins Junges Europa.

Хавлат, Міхал (1985 р.н.) отримав диплом магістра у галузі міжнародних відносин в Університеті економіки у Братиславі, а також диплом магістра з міжнародної економіки в Регенсбурзькому університеті (для навчання в Німеччині отримав стипендію від DAAD). Практичний досвід Міхал здобув під час декількох міжнародних стажувань, у тому числі в ЮНІСЕФ в Женеві та в Міжнародній федерації в Мангеймі. Він також є активним членом спілки „Молода Європа“.

Hümmerich-Welt, Simon (* 1986) studiert Rechtswissenschaften an der Universität Regensburg. Neben Praktika im juristischen Bereich in Deutschland hat Simon 2008 an der Sommerschule zum russischen Recht an der M.-Lomonosov-Universität Moskau teilgenommen. Außerdem studierte er vier Monate im Rahmen des Erasmus-Programms an der Université Lumière in Lyon. Simon ist aktives Mitglied der SPD. Ehrenamtlich arbeitet er im Regensburger Arbeitskreis von Amnesty International mit.

Хюмріх-Вельт, Сімон (1986 р.н.) вивчає право в Університеті Регенсбурга. Крім практики у правовій сфері в Німеччині, у 2008 році Сімон брав участь у Літній школі з російського права в Московському державному університеті ім. М. Ломоносова. Крім того, він навчався протягом чотирьох місяців в рамках програми Еразмус в Університеті Люм'єр в Ліоні. Сімон є активним членом СДПН. На волонтерських засадах він працює в регенсбурзькій робочій групі Міжнародної Амністії.

Kalinichenko, Viktoriia (*1987) studiert nach ihrem Jurastudium (Abschluss: M.A.) an der Nationalen T.-Ševčenko-Universität Kiew momentan Internationales Wirtschaftsrecht an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. So kann sie ihre Interessen in den Bereichen der internationalen Beziehungen und des internationalen Rechts zusammenführen. Viktoriia nimmt an unterschiedlichen ehrenamtlichen Aktivitäten teil, beispielsweise referiert sie im Rahmen des Projektes „Europa macht Schule“ an deutschen Schulen über die Ukraine.

Калініченко, Вікторія (1987 р.н.), закінчивши юридичний факультет (ступінь: магістр) у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка, вивчає міжнародне економічне право в Університеті ім. М. Лютера в м. Галле-Віттенберг, поєднавши свої інтереси у галузі міжнародних відносин та міжнародного права. Вікторія бере участь у найрізноманітніших громадських заходах, наприклад, виступає з низкою доповідей про Україну у німецьких школах у рамках проекту „Європа у школах“.

Kitter, Lisa (*1988) hat an der Universität in Paderborn den binationalen Studiengang Europäische Studien/Études Européennes mit der Bachelorarbeit über die Nachbarschaftspolitik der EU am Beispiel der Ukraine abgeschlossen. Zurzeit ist sie Studentin des Elitestudienganges Osteuropastudien der Universität Regensburg und der LMU München. Im Januar 2011 nahm sie an dem deutsch-tschechischen Jugendbildungsprojekt „Deine Welt von morgen“ als Teamerin teil. Außerdem ist sie Mitglied des Vereins Junges Europa.

Кіттер, Ліза (1988 р.н.) закінчила двонаціональну бакалаврську програму Європейських студій в Університеті м. Падеборн, захистивши бакалаврську роботу на тему політики сусідства ЄС стосовно України. На сьогодні є студенткою елітної магістерської програми Osteuropastudien (Східноєвропейські студії) Регенсбурзького університету та Мюнхенського університету ім. Л. Максиміліана. Брала участь у німецько-чеському молодіжному освітньому проекті „Твій завтрашній світ“. Крім того, є членом спілки „Молода Європа“.

Kurylova, Iryna (*1990) ist Studentin am Lehrstuhl für Theorie und Praxis der Übersetzung der deutschen Sprache der Nationalen T.-Ševčenko-Universität Kiew (angestrebter Abschluss: M.A.). Bei einem Praktikum an der Universität hat sie an der Übersetzung des Buches „Das Schwarze Buch des Kommunismus“ mitgearbeitet. Außerdem trainiert sie das Synchronübersetzen und verfolgt das Ziel, künftig Übersetzerin zu werden.

Кирилова, Ірина (1990 р.н.) студентка кафедри теорії та практики перекладу німецької мови Київського національного університету ім. Т. Шевченка за програмою магістра. Під час практики в університеті вона працювала над перекладом книги „Чорна книга комунізму“. Крім того, вона практикує синхронний переклад та прагне у майбутньому бути перекладачем.

Mayer, Anna (*1990) studiert Politikwissenschaft mit den Nebenfächern Geschichte und Deutsche Philologie (angestrebter Abschluss: B.A.). Nachdem sie 2009 als Delegierte der Tschechischen Republik im Menschenrechtsrat des UN-Schülerplanspiels in Bonn teilnahm, ist sie seit 2010 selbst Mitglied des Organisationsteams.

Майер, Анна (1990 р.н.) вивчає політологію, а також історію та німецьку філологію за програмою бакалавра. Після того, як вона у 2009 році взяла участь у діловій грі для школярів, що проходила в Бонні, у якості делегата від Чеської Республіки в Раді з прав людини ООН, вона залишається постійним членом команди цієї організації.

Neetz, Jan-Philipp (*1984) hat Politikwissenschaft an der Otto-Friedrich-Universität Bamberg mit dem Ergänzungsfach Kommunikationswissenschaft studiert und mit dem Bachelor of Arts abgeschlossen. Während dieser Zeit verbrachte er zwei Auslandssemester am Institut für Internationale Beziehungen an der Universität Vilnius (Litauen). Anschließend absolvierte er mehrere Praktika in Berlin, Brüssel und Budapest. Zurzeit ist er Student des Masterstudiengangs Ost-West-Studien der Universität Regensburg und arbeitet als wissenschaftliche Hilfskraft beim Bayerischen Hochschulzentrum für Mittel-, Ost- und Südosteuropa (BAYHOST).

Неєць, Ян-Філіпп (1984 р.н.) вивчав політологію в Університеті ім. О. Фрідріха у Бамберзі із спеціалізацією в галузі теорії комунікації і отримав ступінь бакалавра. У цей період він також провів два семестри в Інституті міжнародних відносин Вільнюського університету в Литві. Згодом він пройшов стажування у Берліні, Брюсселі та Будапешті. В даний час він є студентом магістерської програми Ost-West-Studien (Східно-Західні студії) Регенсбурзького університету і працює науковим співробітником у Баварському академічному центрі країн Центральної, Східної та Південно-Східної Європи (BAYHOST).

Pustynikova, Viktoriia (*1990) hat einen Bachelortitel im Bereich der deutschen Übersetzung an der Nationalen T.-Ševčenko-Universität Kiew erworben. Neben dem Studium ist sie aktives Mitglied des EYP (Europäisches Jugendparlament). Wertvolle Erfahrungen konnte sie in einem Praktikum bei der EU-Vertretung der Ukraine sammeln.

Пустинікова, Вікторія (1990 р.н.) отримала ступінь бакалавра за фахом переклад з німецької мови у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка. Вікторія – активний член Європейського молодіжного парламенту. Цінний досвід вона одержала під час практики у Представництві ЄС в Україні.

Rassamakin, Maksym (*1986) studierte Geschichte an der Nationalen T.-Ševčenko-Universität Kiew und Geschichte und Politikwissenschaft an der Universität Leipzig. Derzeit ist er Doktorand an der Fakultät für Geschichte an der Nationalen T.-Ševčenko-Universität Kiew. In seiner Doktorarbeit untersucht und analysiert Maksym die Geschichte der PDS.

Рассамакін, Максим (1986 р.н.) вивчав історію у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка, а також історію та політологію у Лейпцизькому університеті. Сьогодні він – аспірант історичного факультету Київського національного університету. У своїй дисертаційній роботі Максим досліджує та аналізує історію Партії демократичного соціалізму (ПДС).

Schäfer, Katrin (*1986) setzt ihr Studium der Internationalen VWL nach ihrem Bachelorabschluss zurzeit im Masterstudiengang der Internationalen VWL an der Universität Regensburg fort. Sie absolvierte einen fortgeschrittenen Russischkurs an der Mečnikov-Universität in Odessa. Außerdem hat sie das TRKI-Zertifikat (Russisch als Fremdsprache) an der M.-Lomonosov-Universität in Moskau erworben.

Шефер, Катрін (1986 р.н.) продовжує вивчення міжнародної політекономії в магістратурі після отримання ступеня бакалавра в Університеті м. Регенсбург. Вона закінчила поглиблений курс з російської мови в Університеті ім. Мечнікова в Одесі. Окрім цього, вона отримала сертифікат ТРКІ (російська як іноземна) у Московському університеті ім. Ломоносова.

Stepanova, Viktoriia (*1990) studiert Germanistik und Anglistik an der Nationalen T.-Ševčenko-Universität Kiew (angestrebter Abschluss: M.A.). Davor hat sie ein Bachelorstudium in Germanistik abgeschlossen. Viktoriia hat bereits zahlreiche Praktika absolviert, u. a. im Bereich der Übersetzungspraxis. Ehrenamtlich engagiert sie sich bei der finalen Auslosung der UEFA und als Volontärin bei der Welt-Judo-Meisterschaft in Kiew.

Степанова, Вікторія (1990 р.н.) вивчає германістику та англістику у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка. Перед цим вона отримала диплом бакалавра за фахом германістика. Вікторія вже пройшла велику кількість практик, у тому числі перекладацьку. На добровільних засадах вона бере участь як перекладач у проведенні фіналу УЄФА і працює на волонтерських засадах на чемпіонаті світу з дзюдо в Києві.

Stückler, Stefanie (*1984) hat am Institut für Theoretische und Angewandte Translationswissenschaft an der Karl-Franzens-Universität in Graz Übersetzen und Dolmetschen in der Sprachkombination Französisch und Russisch studiert. Nach Studienaufenthalten in der Ukraine und Russland studiert sie momentan Ost-West-Studien mit den Schwerpunkten Geschichtswissenschaft und Politikwissenschaft an der Universität Regensburg (angestrebter Abschluss: M.A.). Von September 2010 bis Februar 2011 studierte Stefanie im Rahmen des Erasmus-Programms in Pisa (Italien).

Штюклер, Стефані (1984 р.н.) навчалася в Інституті теоретичного та прикладного перекладу в Університеті ім. К. Франценса в Граці (Австрія) як перекладач з французької і російської мов. Після навчання в Україні та Росії вона вивчає Ost-West-Studien (Східно-Західні студії) з акцентом на історію та політологію в Університеті м. Регенсбург за програмою магістра. З вересня 2010 року до лютого 2011 року Стефані навчалася в рамках програми Еразмус в м. Піза (Італія).

Titarenko, Ruslana (*1990) studiert nach ihrem Bachelorstudium der Übersetzungswissenschaft weiterhin Übersetzung aus dem Deutschen und Englischen an der Nationalen T.-Ševčenko-Universität Kiew (angestrebter Abschluss: M.A.). Sie nimmt regelmäßig an ehrenamtlichen Veranstaltungen der Universität teil und unterrichtet Deutsch für die Studierenden anderer Fächer.

Тітаренко, Руслана (1990 р.н.) продовжує навчання після отримання ступеня бакалавра зі спеціальності переклад з німецької та англійської мов в Київському національному університеті ім. Т. Шевченка за програмою магістра. Вона регулярно бере участь у волонтерських заходах університету та викладає німецьку мову для студентів інших спеціальностей.

Projektteam

Gatskov, Maxim [Seminarleiter] (*1981) studierte zunächst Deutsch, Linguistik und Pädagogik an der Universität Rjasan in Russland und absolvierte anschließend den internationalen Masterstudiengang Ost-West-Studien der Universität Regensburg mit den Schwerpunkten Politik und Soziologie (M.A.). 2007 erhielt er den Nachwuchsförderpreis für politische Publizistik der Hanns-Seidel-Stiftung. Neben seiner Tätigkeit als Lehrbeauftragter der Universität Regensburg arbeitet Maxim an seiner Dissertation im Bereich der Zukunftsforschung. Veröffentlichungen u.a.: Revolution?! Farbe, Erinnerung, Theorie nach 1989 (Hg., in Zusammenarbeit mit Tanja Wagensohn), Berlin: Parodos.

Гацков, Максим [керівник семінару] (1981 р.н.) спочатку вивчав німецьку філологію, лінгвістику та педагогіку у Рязанському університеті в Росії, після цього закінчив в Регенсбурзькому університеті магістратуру „Ost-West-Studien“ з профілем політологія і соціологія. У 2007 році отримав заохочувальну Премію молодого покоління за політичну публіцистику від Фонду ім. Ганса Зайделя. Поряд із роботою в якості позаштатного викладача Регенсбурзького університету Максим працює над своєю дисертацією, в якій аналізує дискурс про майбутнє. Серед його публікацій: „Револуція?! Колір, пам'ять, теорія після 1989 року“ (видано у співпраці з Танею Ваґензон). Берлін: Parodos.

Pidopryhora, Alina [Organisation] (*1983) absolvierte nach dem Germanistikstudium an der Universität Černivci (Ukraine) den Masterstudiengang Ost-West-Studien an der Universität Regensburg. In diesem Studiengang leitet sie zurzeit das Projektmodul und ist am *Europa-eum* für den Bereich Austauschprojekte zuständig. Darüber hinaus ist sie Lehrbeauftragte für Ukrainisch an der Universität Regensburg.

Підопригора, Аліна [організаційна діяльність] (1983 р.н.) закінчила Чернівецький національний університет за спеціальністю германістика, а також Регенсбурзький університет – Ost-West-Studien (Східно-Західні студії) за програмою магістра. Зараз вона викладає на цьому ж відділенні модуль „Проект“ і працює в сфері проєктів обміну в центрі Європеум Регенсбурзького університету. Крім цього, вона – викладач української мови в Регенсбурзькому університеті.

von Poschinger, Katja [Organisation] (*1978) studierte BWL an der Universität Regensburg und absolvierte den Master of Business Administration an der Murray State University in Kentucky, USA. Unternehmenskommunikation, Unternehmensberatung, Koordination, Verwaltung und Marketing sind ihre Fachgebiete. Zurzeit arbeitet Katja als Projektmanagerin am *Europa-eum* der Universität Regensburg.

фон Пошінґер, Катя [організаційна діяльність] (1978 р.н.) вивчала економіку підприємництва в Університеті м. Регенсбург і отримала ступінь магістра бізнес-адміністрування у Державному університеті Мюррей, штат Кентуккі, США. Її профільні сфери – консалтинг, комунікація підприємств, координація, управління та маркетинг. Зараз Катя працює проєкт-менеджером в центрі Європеум Регенсбурзького університету.

Команда проекту

Sommer, Ilka [WHK] (*1984) legte im Frühjahr 2011 das Staatsexamen (Lehramt Gymnasium) für die Fächer Deutsch und Sozialkunde ab. Zurzeit studiert sie an der Universität Regensburg Geschichte und Philosophie. Ilka hat sich während ihres Studiums insbesondere mit der Rolle zivilgesellschaftlicher Organisationen im Demokratisierungsprozess osteuropäischer Länder beschäftigt. Sie ist Mitglied des SCI (Service Civil International) Deutscher Zweig e.V., wo sie ehrenamtlich internationale Workcamps leitet.

Зоммер, Ілька [науковий помічник] (1984 р.н.) навесні 2011 року склала державний іспит як майбутній викладач гімназії з предметів німецька мова та суспільствознавство. Зараз вона вивчає історію та філософію в Університеті м. Регенсбург. Під час свого навчання особливу увагу Ілька приділяла ролі організації громадянського суспільства у процесі демократизації східноєвропейських країн. Вона є членом німецької гілки SCI (Service Civil International), де вона керує міжнародними волонтерськими таборами на громадських засадах.

Fürst, Anita [WHK] (*1987) studierte Historische Musikwissenschaft, Interkulturelle Studien, Theater/Medien und Geschichte an der Universität Regensburg (Abschluss: B.A.). Zurzeit setzt sie das Studium der Historischen Musikwissenschaft im Masterstudiengang fort. In ihrer Freizeit singt Anita im Chor der Universität Regensburg. Außerdem engagiert sie sich im Verein ReNeNa (Regensburgs Nette Nachbarn).

Фюрст, Аніта [науковий помічник] (1987 р.н.) вивчала історичне музикознавство, міжкультурні впливи, театрознавство, засоби масової комунікації та історію в Університеті Регенсбурга (отримала ступінь бакалавра гуманітарних наук). Зараз вона продовжує навчання у магістратурі за фахом історичне музикознавство. У вільний час Аніта співає у хорі університету м. Регенсбург. Окрім цього, вона є членом об'єднання ReNeNa („добрі сусіди Регенсбурга“).

Bibliographie | Бібліографія

Almond, Gabriel/Verba, Sidney (1963) *The civic culture. Political attitudes and democracy in five nations*. Princeton: Princeton UP

Bergem, Wolfgang (2003) *Die Vergangenheitsprägung deutscher politischer Kultur und Identität*. In: *Politische Bildung* 3/2003, 27-38

Brand, Karl-Werner (2010) *Die Neuerfindung des Bürgers. Soziale Bewegungen und bürgerschaftliches Engagement der Bundesrepublik*. In: *Olk, Thomas/Klein, Ansgar/Hartnuß, Birger (Hg.) Engagementpolitik*. Wiesbaden: VS, 123-152

Gabriel, Oskar/Westle, Bettina (Hg. 2009) *Politische Kultur. Eine Einführung*. Baden-Baden: Nomos

Hauptbericht des Freiwilligensurveys 2009: *Zivilgesellschaft, soziales Kapital und freiwilliges Engagement in Deutschland 1999–2004–2009*. TNS Infratest Sozialforschung Münschen, 2010; Online-Dokument: <http://www.bmfsfj.de/BMFSFJ/Service/Publikationen/publikationen,did=165004.html>

Kaase, Max (1982) *Partizipatorische Revolution – Ende der Parteien?* In: *Raschke, Joachim (Hg.) Bürger und Parteien*. Opladen: Westdeutscher Verl., 173-189

Kuts, Svitlana/Palyvoda, Lyubov (2006) *Civil society in Ukraine: Driving engine or spare wheel for change?* CIVICUS Civil Society Index Report for Ukraine, Kyiv; Online-Dokument: https://www.civicus.org/new/media/CSI_Ukraine_Country_Report.pdf

Kuzio, Taras (2000) *The national factor in Ukraine's quadruple transition*. In: *Contemporary Politics* 2/2000, 143-164

Levada, Jurij A. (Hg. 1992) *Die Sowjetmenschen 1989-1991. Soziogramm eines Zerfalls*. Berlin: Argon // Левада, Ю. А. (в соавт.) *Советский простой человек. Опыт социального портрета на рубеже 90-х*. М., 1993

Liebig, Reinhard/Rauschenbach, Thomas (2010) *Die engagementpolitische Rolle von Akteuren des Dritten Sektors*. In: *Olk, Thomas/Klein, Ansgar/Hartnuß, Birger (Hg.) Engagementpolitik*. Wiesbaden: VS, 260-281

Maćków, Jerzy (2009) *Autoritarismus: Noch immer das System des eingeschränkten Pluralismus*. In: *Ders. (Hg.) Autoritarismus in Mittel- und Osteuropa*. Wiesbaden: VS, 17-43

Maćków, Jerzy (2005) *Totalitarismus und danach. Einführung in den Kommunismus und die postkommunistische Systemtransformation*. Baden-Baden: Nomos

Merkel, Wolfgang (2010) *Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*. 2., überarb. u. erw. Aufl. Wiesbaden: VS

Palyvoda, Lyubov/ Golota, Sophia (2010) *Civil Society Organizations in Ukraine: The State and Dynamics (2002-2010)*. Kyiv: Publishing house „Kupol“; Online-Dokument: http://ccc-tck.org.ua/en-default/file/biblioteka/CSO2010_Eng.pdf

Pickel, Susanne/Pickel, Gert (2006) *Politische Kultur und Demokratieforschung. Grundbegriffe, Theorien, Methoden*. Eine Einführung. Wiesbaden: VS

Pleines, Heiko (2008) *Die Macht der Oligarchen. Großunternehmer in der ukrainischen Politik*. In: *Ukraine-Analysen Nr. 40*, 2-8; Online-Dokument: <http://www.laender-analysen.de/ukraine/pdf/UkraineAnalysen40.pdf>

Stepanenko, Victor (2006) *Civil Society in Post-Soviet Ukraine: Civic Ethos in the Framework of Corrupted Sociality?* *East European Politics and Societies* 4/2006, 571-597

USAID 2009 *NGO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia (13th ed. 2010)* United States Agency for International Development; Online-Dokument: http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2009/complete_document.pdf

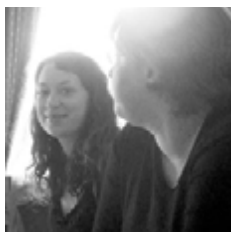
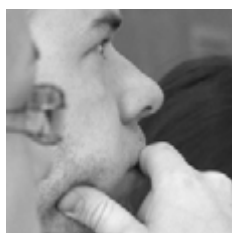
Vorona, Valerij/Šulha, Mykola (Hg. 2010) *Ukrajins'ke suspil'stvo 1992-2010. Sociolohičnyj monitorynh*. Kyiv: IS NASU // Ворона, Валерій/Шульга, Микола (ред. 2010) *Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг*. Київ: IC НАСУ

Abbildungsverzeichnis

Abb. 1: Kongruenz/Inkongruenz zwischen politischer Kultur und Struktur
Abb. 2: Typen politischer Kultur
Abb. 3: Zusammensetzung der Civic Culture
Abb. 4: Paternalistische Orientierung
Abb. 5: Einstellungen zu Input-Möglichkeiten und zur Rolle des Selbst
Abb. 6: In welchen dieser bürgerlichen oder politischen Organisationen sind Sie Mitglied?
Abb. 7: Freiwillig Engagierte, öffentlich Aktive und nicht Aktive im Zeitverlauf
Abb. 8: Engagement in ausgewählten Bereichen
Abb. 9: „Transformationsfortschritt“ und Entwicklung der Zivilgesellschaft

Список графічних зображень

Рис. 1: Узгодженість між політичною культурою та структурою	27
Рис. 2: Типи політичної культури	27
Рис. 3: Склад громадянської культури	28
Рис. 4: Патерналістські орієнтації	29
Рис. 5: Установки відносно власної політичної ролі та можливості впливу	30
Рис. 6: Членом якої з громадських або політичних організацій Ви є?	35
Рис. 7: Зміна чисельності волонтерів, соціально активних та неактивних	47
Рис. 8: Діяльність активістів за вибраними напрямками	49
Рис. 9: „Трансформаційний поступ“ і розвиток громадянського суспільства	82

Impressum

Herausgeber

Europaem.
Ost-West-Zentrum der Universität Regensburg
Universitätsstraße 31, 93053 Regensburg

Leitung: Prof. Dr. Walter Koschmal
Geschäftsführung: Lisa Unger-Fischer, M.A.

Projektförderung

DAAD – Unterstützung der Demokratie in der Ukraine (2011)

Projektkoordination

Alina Pidopryhora, M.A.
Katja von Poschinger, Dipl. Kauffrau, MBA

Seminarleitung

Maxim Gatskov, M.A.

Redaktion und Übersetzung

Maxim Gatskov
Ksenija Gatskova
Dr. Oleksandr Ivanov
Prof. Dr. Walter Koschmal
Alina Pidopryhora
Katja von Poschinger
Ilka Sommer
Studierende der
Nationalen T.-Ševčenko-Universität Kiew

Satz und Layout

Klaus Bahringer

Видавець

Europaem.
Східно-Західний центр Регенсбурзького університету

Universitätsstraße 31, 93053 Regensburg

Директор: проф., д-р Вальтер Кошмаль
Виконавчий директор: Ліза Унгер-Фішер

Фінансування проекту

Служба академічних обмінів Німеччини (DAAD)
Програма „Підтримка демократії в Україні“ (2011)

Координатори проекту

Аліна Підпригора
Катя фон Пошінгер

Керівник семінару

Максим Гацков

Редагування та переклад

Максим Гацков
Ксенія Гацкова
Доцент Олександр Іванов
Професор Вальтер Кошмаль
Аліна Підпригора
Катя фон Пошінгер
Ілька Зоммер
Студенти та аспіранти Київського національного університету ім. Т. Шевченка

Дизайн

Клаус Барингер

Europaeum.

Ost-West-Zentrum der Universität Regensburg
Universitätsstraße 31
D-93053 Regensburg

www.uni-regensburg.de | www.europaeum.de